

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SA'LEBÎ'NİN EL-KEŞFÜ VE'L-BEYÂN
ADLI TEFSİRİNDE
HZ. MUSA İLE İLGİLİ İSRÂÎLÎ RİVÂYETLERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

HAZIRLAYAN
CEMALETTİN ORUÇ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MUSTAFA ÖZEL

2009

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “SA’LEBÎ’NİN EL-KEŞFÜ VE’L-BEYÂN ADLI TEFSİRİNDE HZ. MUSA İLE İLGİLİ İSRÂİLÎ RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığıının ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../...

CEMALETTİN ORUÇ

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Cemalettin ORUÇ
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Temel İslam Bilimleri
Tez Konusu : Sa'lebî'nin el-Keşfü ve'l-Beyân Adlı
Tefsirinde Hz. Musa ile İlgili İsrâîlî
Rivâyetlerin Değerlendirilmesi
Sınav Tarihi ve Saati :/...../.....

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün..... tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA O

DÜZELTİLMESİNE O*

REDDİNE O**

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır.

Öğrenci sınava gelmemiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

OY BİRLİĞİ O

OY ÇOKLUĞU O

ile karar verilmiştir.

O***

O**

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	Evet O
Tez mevcut hali ile basılabilir.	O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir.	O
Tezin basımı gerekliliği yoktur.	O

JÜRİ ÜYELERİ

.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red
.....	☐ Başarılı	☐ Düzeltme	☐ Red

İMZA

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Sa'lebî'nin el-Keşfü ve'l-Beyân Adlı Tefsirinde
Hz. Musa ile İlgili İsrâîlî Rivâyetlerin Değerlendirilmesi

CEMALETTİN ORUÇ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Çeşitli kaynaklardan İslam kültürüne girmiş haberlere isrâîliyyat denilmektedir. Bu haberler daha sonraki dönemlerde çeşitli nedenlerle İslâmî kaynaklarda geniş bir şekilde yer almıştır. Özellikle Kur'an-ı Kerim'de yer alan peygamberlere ait kıssaların açıklanmasında bu türden rivâyetlere bolca yer verilmiştir. Bu bağlamda Hz. Musa, İslâmî kaynaklarda hakkında isrâîlî haberlerin en çok yer aldığı peygamberlerin başında gelmektedir.

“Sa'lebî'nin *el-Keşfü ve'l-Beyân* Adlı Tefsirinde Hz. Musa ile İlgili İsrâîlî Rivâyetlerin Değerlendirilmesi” adlı çalışmamız, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş'te, araştırma hakkında takip edilen yöntem, müellifin hayatı ve ilmî kişiliği, Sa'lebî'nin isrâîliyyat kaynakları, Hz. Musa ile ilgili rivâyetleri aktarma metodu ile Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa konularına yer verdikten sonra bugüne kadar Hz. Musa hakkında yapılan çalışmaların genel bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık.

İlgili rivâyetleri, Musa peygamberin hayat kronolojisini göz önünde bulundurarak sıralamaya çalıştık. Bu sebeple Hz. Musa'nın hayatını Mısır ve Mısır sonrası dönem olmak üzere ikiye ayırdık. Çalışmamızın birinci ve ikinci bölümünde Sa'lebî'nin *el-Keşfü ve'l-Beyân*'ında öncelikle Hz. Musa hakkında yer alan isrâîlî haberleri tespit ettik. Ardından müellifin, bu rivâyetleri ilgili âyetleri tefsir ederken nasıl aktardığını, rivâyetlerin genel bir değerlendirmesini de yaparak sunmaya çalıştık.

Sonuç kısmında Musa peygamber hakkında yer alan isrâîlî rivâyetlerle eserin bizde oluşturduğu kanaatlere dair genel bir değerlendirme yaparak çalışmamızı sonuçlandırdık.

Anahtar Kelimeler: İsrâîliyyat, İsrâîlî, haber, peygamber, rivâyet, Hz. Musa, Sa'lebî, el-Keşfü ve'l-Beyân.

ABSTRACT

THE THESIS OF MASTER

**The Evaluation of Israeli Narrations About Hz. Musa In Salabî's
Commentary "al-Kashf val Bayan"**

CEMALETTİN ORUÇ

DOKUZ EYLUL UNİVERSİTY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

DEPARTMANT OF FUNDEMANTAL ISLAMIC SCIENCES

Israiliyat is called narratives overall entered into the Islamic culture through various sources. These rumors were included in a broad manner with various reasons for Islamic sources in the following years. In explaining the narratives especially in the Koran about the prophets, this kind of tales are frequently mentioned. In this context, Hz. Musa is one of the prophets about whom there are a lot of the Israeli narrations in Islamic resources and other sources.

Our work, named The evaluation of Israeli narratives about Hz. Musa in Salabi's commentary "al-Kashf val Bayan", consists of an introduction, two sections and the results. Initially; the method followed about the research, the author's life and scientific personality, Salabi's Israiliyat resources, after Hz. Musa topics included in Koran with transfer method about narratives Hz. Musa, we tried to make a general assessment of the studies about Hz Musa up to now. In the first and second chapters of our study, we have primarily identified the Israeli narratives about Hz. Musa in al-Kashf val Bayan. Then, we tried to present a general assessment of narrative by examing the author's transferring these tales. We tried to sort out all these narratives considering the chronology of Hz. Musa's life. For this reason, we divided Hz. Musa's life into two: Egypt and Egypt to the period after.

In the first part of our thesis, We have included Hz. Musa prenatal, birth, the transition to the Pharaoh's palace, developed around the events, youth period, and finally leading to exit from Egypt. Then, We have stated our opinion about we have reached this narrated. Moreover; We have completed the first section after transfer in here belonging to the topics relevant passages in the Torah.

Likewise, in the second section, We tried to evaluate referred Hz Musa starting from Madyan, again going to Egypt to struggle with Pharaoh, output from Egypt, transition the Red Sea, reception Torah in the Tur/Mountain, experienced in the Tih desert and the transfer occurring events narrated until his death last process.

Finally we have concluded our study by making a general evaluation of the study into the realm of opinion which we formed with Israeli narratives about the Prophet Musa.

Keywords: Israiliyat, Israel narrative, prophet, narrative, Hz. Musa, Salabi, al-Kashf val Bayan.

SA'LEBÎ'NİN EL-KEŞFÜ VE'L-BEYÂN ADLI TEFSİRİNDE
HZ. MUSA İLE İLGİLİ İSRÂİLÎ RİVÂYETLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	II
YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	X

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA HAKKINDA	1
<i>A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KONUSU</i>	<i>1</i>
<i>B. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI</i>	<i>2</i>
II. MÜELLİF HAKKINDA	5
<i>A. HAYATI</i>	<i>5</i>
<i>B. HOCALARI.....</i>	<i>7</i>
<i>C. TALEBELERİ.....</i>	<i>7</i>
<i>D. ESERLERİ.....</i>	<i>8</i>
<i>E. İLMÎ ŞAHSİYETİ VE TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ</i>	<i>10</i>
III. SA'LEBÎ'NİN İSRÂİLİYYAT İLE İLGİLİ KAYNAKLARI VE HZ. MUSA İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİ AKTARMA METODU	13
<i>A. SA'LEBÎ'NİN İSRÂİLİYYAT İLE İLGİLİ KAYNAKLARI.....</i>	<i>13</i>
<i>B. SA'LEBÎ'NİN HZ. MUSA İLE İLGİLİ İSRÂİLÎ RİVÂYETLERİ AKTARMA METODU.....</i>	<i>14</i>
IV. KUR'AN-I KERİM'DE HZ. MUSA	19
V. HZ. MUSA HAKKINDA YAPILAN BAZI ÇALIŞMALAR VE BUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	22

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. MUSA'NIN MISIR DÖNEMİ İLE İLGİLİ İSRÂİLÎ RİVÂYETLER

I. HZ. MUSA'NIN DOĞUM ÖNCESİ VE İLK DÖNEMİNE AİT RİVÂYETLER	26
A. İSRÂİLOĞULLARI'NA UYGULANAN POLİTİKA	26
B. HZ. MUSA VE HZ. HARUN'UN DOĞUM ZAMANI.....	28
II. HZ. MUSA'NIN DOĞUMU, FİRAVUN'UN SARAYINA GEÇİŞİ VE ETRAFINDA GELİŞEN OLAYLAR	29

A. MUSA'NIN DOĞUMU VE ANNESİ GELİNCEYE KADAR SÜT EMMEMESİ	29
B. HZ. MUSA'NIN DİLİNDEKİ KUSUR	35
III. HZ. MUSA'NIN GENÇLİK DÖNEMİ VE MİSİR'DAN ÇIKIŞINA SEBEP OLAN OLAY	38
A. HZ. MUSA'NIN GENÇLİĞİ VE ŞEHRE GİRİŞ ZAMANI.....	38
B. HZ. MUSA'NIN KIPTİYLE KAVGASI VE MİSİR'DAN AYRILIŞI.....	41

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUSA'NIN MİSİR SONRASI HAYATI İLE İLGİLİ İSRÂÎLÎ RİVÂYETLER

I. HZ. MUSA'NIN MEDYEN HAYATI, EVLİLİĞİ VE ASASI	46
A. HZ. MUSA'NIN MEDYEN HAYATI VE EVLİLİĞİ	47
B. HZ. MUSA'NIN ASASI.....	53
II. HZ. MUSA'NIN MEDYEN'DEN AYRILIŞI VE HZ. MUSA'YA PEYGAMBERLİK VERİLMESİ.....	58
A. MEDYEN'DEN AYRILIŞ VE İLK VAHİY	58
B. HZ. MUSA'NIN FİRAVUN'A TEBLİĞİ VE MUCİZELER KARŞISINDA SİHİRBAZLARIN DURUMU	63
III. SİHİRBAZLARIN İMAN ETMESİNDEN SONRA MİSİR'DA MEYDANA GELEN GELİŞMELER	68
A. SİHİRBAZLARIN İMAN ETMESİNDEN SONRA MİSİR'DA MEYDANA GELEN GELİŞMELER, FİRAVUN VE KAVMİNİN HELAKI.....	68
B. HZ. MUSA'YA TEVRAT VERİLMESİ, SÂMİRÎ VE KAVMİNİN İHANET ETMESİ.....	76
C. ÜÇ ÖNEMLİ OLAY	84
1. İnek Kesme Olayı.....	84
2. Musa-Hızır Olayı	87
3. Musa-Karun Olayı.....	91
IV. İSRÂÎLOĞULLARI'NIN SON İMTİHANI VE HZ. MUSA'NIN VEFATI... 96	
A. İSRÂÎLOĞULLARI TİH ÇÖLÜNDE	96
B. HZ. MUSA'NIN VEFATI	101
SONUÇ.....	104
BİBLİYOGRAFYA	107

KISALTMALAR

(a.s.)	: aleyhisselâm
(c.c.)	: celle celâluh
(s.a.v.)	: sallallâhu aleyhi ve sellem
a.g.e.	: adı geçen eser
b.	: bin/ibn
Bkz.	: Bakınız
bt.	: binti
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
s.	: sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
t.y.	: basım tarihi yok
thk.	: tahkik yapan
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.	: vefat
vb.	: ve benzeri
y.y.	: yayın yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA HAKKINDA

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KONUSU

Musa peygamber, hem Yahudilik ve Hıristiyanlık, hem de İslam'a göre İsrâîloğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtaran ve kendine Tevrat indirilen büyük bir peygamberdir. Onun hakkında hem Kitab-ı Mukaddes'te hem de Kur'an-ı Kerim'de oldukça fazla bilgi bulunmaktadır. Kur'an'da Musa peygamber, otuz dört sûrede, yüz otuz altı yerde kendisinden doğrudan bahsedilir. Bu yönüyle Kur'an-ı Kerim'de zikredilen peygamberler arasında, kendisinden en çok bahsedilen peygamberdir. Ayrıca Musa peygamber, günümüzde müntesipleri bulunan, İslam'a göre de hem bizzat kendine hem de kendisine indirilen Tevrat'ın orijinal şekline inanılması gereken bir peygamberdir. Dolayısıyla Hz. Musa'nın hayatı ile ilgili verilen bilgiler, semavi dinlerin mensuplarını yakından ilgilendirmektedir. Ayrıca Kitab-ı Mukaddes'te anlatılan Hz. Musa tasavvuru ile Kur'an ve hadislerde yer alan Hz. Musa tasavvurunu örtüşen ve ayrılan yönleriyle tespit etmek gerekmektedir. Çünkü Musa peygamberi bilimsel kriterlere göre değerlendirmek, eğer insanların zihinlerinde Musa peygamber hakkında yanlış bilgiler varsa bunları düzeltmek ve en önemlisi modern iletişim araçları başta olmak üzere her türlü yolla bilgiye ulaşmanın artık çok kolay olduğu bir dönemde, farklı din mensuplarının birbirleriyle sağlıklı iletişim kurabilmeleri, barış ve huzur içinde birlikte yaşayabilmeleri ve bu kültürü kazanabilmeleri gibi daha burada sayılabilecek birçok yönden Hz. Musa'nın hayatının ve getirdiği değerlerin doğru olarak bilinmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Ayrıca Musa peygamber ile ilgili olarak tefsir kaynaklarımızda Kur'an ve hadislerin verdiği bilgilerin dışında isrâîliyyat olarak adlandırılan, tefsir ve hadise karışan, aslı Yahudi, Hıristiyan veya bir başka kaynağa dayanan bilgiler de yer

almaktadır. Bu bağlamda hicri beşinci asırda yaşamış olan Sa'lebî (v. 427/1035)'nin *el-Keşfü ve'l-Beyân* adlı tefsiri birçok isrâîlî rivâyet içermesi yanında, müellifin yaşadığı dönemde halk nezdinde şöhret bulması ve kendinden önceki tefsir birikimini de toplamış olması yönünden önemli bir kaynaktır. Sözü edilen eser, özellikle isrâîlî rivâyetlere bolca yer vermiştir. Ancak eserde yer alan isrâîliyyatın tamamını araştırma konusu yapmanın, bir yüksek lisans tez hacmini fazlasıyla aşabileceği düşüncesi ve yukarıda Hz. Musa ile ilgili olarak ifade etmeye çalıştığımız hususlardan hareketle tez konumuzu “Sa'lebî'nin *el-Keşfü ve'l-Beyân* Adlı Tefsirinde Hz. Musa ile İlgili İsrâîlî Rivâyetlerin Değerlendirilmesi” şeklinde sınırlandırdık.

B. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Çalışmamız giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Giriş'te, araştırmanın amacını, konusunu, metodunu ve kaynaklarını; müellifin hayatını, eserlerini, Hz. Musa ile ilgili rivâyetleri aktarma metodunu, isrâîliyyat ile ilgili kaynaklarını ve Hz. Musa hakkında yapılan çalışmaları ele aldık. Daha sonra “Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa” başlığı altında Hz. Musa'nın hayatının hangi sure ve âyetlerde ne şekilde geçtiğine dair genel bilgiler verip, Musa peygamberin hayatının anlatıldığı bölümü Kuran'ı Kerim'de Hz. Musa başlığı altında özet olarak vermeye çalıştık.

Pek çok çalışmada Hz. Musa'nın hayatı, peygamberlik öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılırken biz bu çalışmada şu ana kadar yapılagelenden farklı olarak Hz. Musa'nın hayatını Mısır dönemi ve Mısır sonrası dönem olarak ikiye ayırdık.

Birinci bölümde “Hz. Musa'nın Mısır Dönemi ile İlgili İsrâîlî Rivâyetler” başlığı altında ilk olarak, Hz. Musa'nın doğum öncesi ve ilk dönemine ait rivâyetlere yer verdik. Daha sonra Hz. Musa'nın doğumu, Firavun'un sarayına geçişi ve etrafında gelişen olayları aktardık. Son olarak da Hz. Musa'nın gençlik dönemi ve Mısır'dan çıkışına sebep olan hadiseyi zikrettik.

İkinci bölümde “Hz. Musa’nın Mısır Sonrası Hayatı ile İlgili İsrâîlî Rivâyetler” başlığı altında ilk olarak; Hz. Musa’nın Medyen hayatı, evliliği ve mucize olarak verilen asası hakkındaki rivâyetleri aktardık. Ardından Hz. Musa’nın Medyen’den ayrılışını ve ona peygamberlik verilmesini; sihirbazlar olayı, sihirbazların iman etmesinden sonra Mısır’da meydana gelen gelişmeleri zikrettik. Daha sonra da İsrâîloğulları’nın son imtihanını ve Hz. Musa’nın vefatını, ilgili rivâyetlerle anlatarak çalışmamızı tamamladık.

Ayrıca bu çalışmaya başlarken söz konusu tefsirdeki Hz. Musa kıssasının anlatıldığı âyetlerin tefsirleriyle yetinmeyip bütüncül bir yaklaşımla kıssanın anlatıldığı surelerin tamamını okuyarak araştırmaya başladık. Ardından Musa peygamberin hayatı ile ilgili yapılmış çalışmalardan ulaşabildiklerimizi¹ yukarıda da belirttiğimiz gibi tetkik etmeye gayret ettik. Bu çalışmalarda Musa peygamberin hayatı ilgili verilen isrâîlî bilgileri tespit ettikten sonra asıl konumuz olan Sa’lebî’nin tefsirinde Musa peygamberin hayatı ile ilgili isrâîlî bilgilerin mukayesesini yapmaya gayret gösterdik. Bu bağlamda Kitâb-ı Mukaddes’in ilgili bölümlerine yer vererek gerekli yerlerde mukayese etmeye çalıştık.

Tezimizde incelediğimiz tefsir, Ebû İshak Ahmed Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî’nin *el-Keşfü ve’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’an* isimli eseridir. Eser, Seyyid Kesrevî Hasen tarafından tahkik edilerek altı cilt hâlinde basılmıştır.² Araştırmamızda bu baskıyı esas aldık.

Tezimizde öncelikle Hz. Musa’nın hayatını kronolojik olarak ortaya koyduk. Ardından Sa’lebî’nin *el-Keşfü ve’l-Beyân*’ında Musa peygamberin hayatının anlatıldığı âyet ve surelerin tefsirlerini tamamen tarayarak, seçtiğimiz yönetime göre

¹ Bkz.: Heller, Bernard, “Musa”, **İA**, I-XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, VIII, 658-659; Köksal, Mustafa Asım, **Peygamberler Tarihi**, I-II, TDV Yayınları, s. 7-117, Ankara 1990; Aydemir, Abdullah, **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, TDV Yayınları, s.113-150, Ankara 1990; Aydemir, Abdullah, **Tefsirde İsrâîliyyât**, DİB Yayınları, Ankara 1979; Sayı, Ali, **Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa**, İz Yayıncılık, İstanbul 1999; es-Sâbûnî, Muhammed Ali, **Ayetler Işığında Peygamberler Tarihi**, (çev.: Hanifi Akin), Ahsen Yayınları, s. 384-443, İstanbul 2003; Dumlu, Ömer, **Konularına Göre Kur’an (Türkçe Meâl)**, Tibyan Yayın ve Matbaacılık, İzmir 2003; Kara, Necati, **Kur’an’a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler**, Seha Neşriyat, y.y. t.y.; Harman, Ömer Faruk, “Musa”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 207-212; Güzel, Ahmet, **2000’li Yıllarda Hz. Musa-Hz. İsa ve Hz. Muhammed**, Nüve Yayınları, Konya 2008, s. 47-149.

² es-Sa’lebî, Ebû İshak Ahmed Muhammed b. İbrâhîm, **el-Keşfü ve’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’an**, I-VI, (thk.: Seyyid Kesrevî Hasen), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2004.

buralarda geçen isrâîlî rivâyetleri aktarmaya çalıştık. Bunları aktarırken ilgili bölümün, tefsirimizde yer alan en geniş rivâyetlerine yer vererek diğerlerine de kısaca temas ettik. Sa'lebî'nin isrâîlî rivâyetlere çokça yer vermesinden dolayı uzun olanları özet olarak, kısa rivâyetleri de olduğu gibi aktarmaya özen gösterdik. Çeviri esnasında rivâyet zincirinin tamamına yer vermeyerek sadece isrâîlî bilginin kendisinden rivâyet edildiği râviyi belirttik. Ayrıca rivâyetlerde sıklıkla karşılaştığımız sayısal değerleri ifade ederken istatistiksel bilgileri rakamla, diğer sayıları yazıyla ifade etmeye gayret ettik. Rivâyetleri değerlendirirken isrâîliyyat türü bilgileri, zaman zaman kabul ve red açısından değerlendirdik ve rivâyetleri de kabul edilebilir (makbul), kabul edilemez (merdud) veya kabul ile red arasında kalan (meskûtün anh) şeklinde ayrıma tabi tuttuk. Bu sonuçları elde edebilmek için zaman zaman klasik kaynaklardan yararlanmaya çalıştık. Ayrıca ilgili rivâyetlerin benzeyen ve ayrılan yönlerine dikkat çekmek bakımından zaman zaman diğer tefsir kaynaklarına başvurduk. Ayrıca araştırmamızın kaynakları arasında Tevrat da yer almaktadır. İki bölümde de her konunun ardından Tevrat'ta yer alan ilgili konulara yer vererek Kur'an-ı Kerim'le mukayesesini yaptık.

İncelediğimiz âyetlerle ilgili olarak o konu çerçevesinde en genel âyeti esas alarak, âyetin meâlini, Türkiye Diyanet Vakfı³ tarafından hazırlanan meâlden; konu hakkındaki âyetin metnini de dipnotta verdik. Kaynak olarak kullandığımız veya alıntı yaptığımız diğer bütün eserleri, araştırmamızın sonunda bibliyografya/kaynakça kısmında, yazar ismine göre alfabetik olarak belirttik. Eserlerin ve yazarların isimlerini ilk geçtiği yerlerde, tam olarak verdik. Daha sonraki kullanımlarında ise sadece meşhur olan kısmını zikrettik.

³ **Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli**, (Komisyon: Ali Özek ve Arkadaşları), TDV Yayınları, Ankara 2003.

II. MÜELLİF HAKKINDA

A. HAYATI

Hicri V. asırda yaşamış olan Sa'lebî hakkında bilgi veren tabakât ve tarih kitapları⁴, genelde birbirlerinin tekrarı mahiyetinde olup, kısa bilgiler vermişlerdir. Mevcut bilgiler onun hayatını yeteri kadar aydınlatmaktan uzaktır. Doğum tarihi, ailesi, nerelerde bulunduğu, ilim için seyahat edip-etmediği gibi Sa'lebî'yi tanımada ve hayatını yeterince aydınlatmakta önemli rol oynayacak hususlar ile ilgili bilgiler kitaplarda yeterince yer almamaktadır. Elimizde bulunan eserlerinde de, hayatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bununla beraber, mevcut bilgiler ışığında Sa'lebî'nin hayatı hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Adı, Ahmed; babasının adı Muhammed'dir. Künyesi ise Ebu İshak'tır. Tam ismi, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebî en-Neysâbûrî şeklindedir.⁵ Sa'lebî'ye, fıkhıta Şafi'î mezhebini tercih etmesi dolayısıyla eş-Şafi'î; itikadi

⁴ el-Hamevî, Şihâbüddin Yâkut Abdullah er-Rûmî el-Bağdâdî, **Mu'cemu'l-Udebâ**, I-XII, Mısır 1924, II, 104; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr, **Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân**, (thk.: Hasan Abbas), Dâru Sadır, Beyrut t.y., I-VIII, I, 79; es-Subkî, Ebu Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi, **Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ**, I-XV, (thk.: Abdulfettâh Muhammed el-Hulvi - Mahmud Muhammed et-Tanâhî), Kahire 1918, VI, 58; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XIV, Mektebetu'l-Meârif, Beyrut 1990, XI, 40; es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman, **Buğyetu'l-Vüât**, I-II, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim), el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut t.y., I, 356; ed-Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed, **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., I, 66; Brockelmann, Carl, "Sa'lebî", **İA**, I-XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1980, X, 125; ez-Zirikli, Hayreddin, **el-A'lâm**, I-VIII, Dâru'l-İlmiyyeti li'l-Melâyîn, Beyrut 1989, I, 212; Bilmen, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtu'l-Müfessirîn**, Ankara 1960, II, 406; ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn**, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîs, Mısır t.y., I, 227; Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Tarihi**, I-II, DİB Yayınları, Ankara 1988, II, 178.

⁵ el-Hamevî, a.g.e., II, 104; İbn Hallikân, a.g.e., I, 79; es-Subkî, a.g.e., VI, 58; İbn Kesîr, a.g.e., XI, 40; es-Suyûtî, a.g.e., I, 356; ed-Dâvûdî, a.g.e., I, 66; Brockelmann, "Sa'lebî", **İA**, X, 125; ez-Zirikli, a.g.e., I, 212; Bilmen, a.g.e., II, 406; ez-Zehebî, a.g.e., I, 227; Cerrahoğlu, a.g.e., II, 178.

mezhebinden dolayı el-Eşarî⁶, doğduğu yere nisbetle en-Neysâbü'rî, Neysâbur'un Horasan şehirlerinden biri olması dolayısıyla Horasânî, denilmiştir.⁷

Sa'lebî, Neysâbur'un yetiştirmiş olduğu yüzlerce kıymetli şahıstan biridir. İbn Kesîr (v. 774/1373) ona Sa'lebî veya Se'âlibî denildiğini, bunun lâkap olup nesep olmadığını zikretmektedir.⁸ Sa'lebî veya Se'âlibî lakabı, genelde tilki derilerini döğmekle meşgul olanlara mahsus bir nisbet olduğu söylenmektedir. Muhtemeldir ki Ebû İshâk es-Sa'lebî de vaktiyle böyle bir sanatla meşgul olmuştur.⁹

Sa'lebî'nin doğduğu tarih, ailesi vb. hususlar hakkında, daha önce de belirttiğimiz gibi herhangi bir bilgimiz yoktur. Mevcut kaynaklar bu konulara açıklık getirmemiştir.

Sa'lebî'nin "Neysâbü'rî" nisbesiyle anılmasından dolayı, onun bu şehirde doğduğu, hayatını bu şehirde devam ettirdiği söylenebileceği gibi, zaman zaman Horasan'ın diğer şehirlerine ilim talep etmek için gittiği düşünülebilir. Çünkü, onun hocalarından Hemedanlı, Isfahanlı olanlar vardır. Ancak hocalarının büyük çoğunluğu Neysâburlu olmasından dolayı, tahsilinin önemli bir kısmını burada yaptığını, hayatını burada geçirdiğini, burada talebe yetiştirmekle meşgul olduğunu söylemek mümkündür. Talebesi olan el-Vâhidî (v. 468/1075), Neysâbur'a gelerek Sa'lebî'nin tefsir derslerine katılmıştır. Tabakat ve tarih kitapları Sa'lebî'yi okuyucularına takdim ederken, yukarıda zikrettiğimiz nisbelerine ilâve olarak kıraat, tefsir, edebiyât ve diğer ilimlerde temâyüz etmesi sebebiyle "el-Mukrî", "el-Vâ'iz", "el-Müfessir", "el-Edîb", "el-Hâfız", "es-Sika" vb. sıfatlarını da zikretmektedir.¹⁰

Sa'lebî'den bahseden tüm eserler, onun 427/1035 Muharrem ayında vefât ettiğini söylemektedir.¹¹ Ancak İbn Hallikân (v. 681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yân* adlı

⁶ el-Hamevî, a.g.e., II, 104.

⁷ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân** (Muhakkikin Önsöz'ü), I, 20.

⁸ İbn Kesîr, a.g.e., XI, 40.

⁹ Bilmen, a.g.e., II, 406.

¹⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân** (Muhakkikin Önsöz'ü), I, 20.

¹¹ Bkz.: el-Hamevî, a.g.e., II, 104; es-Subkî, a.g.e., IV, 58; İbn Kesîr, a.g.e., XI, 40; Suyûtî, a.g.e., I, 356; Dâvûdî, a.g.e., I, 67; Brockelmann, "Sa'lebî", **İA**, X, 125; ez-Zirikli, a.g.e., I, 212; Bilmen, a.g.e., II, 407; ez-Zehebî, a.g.e., I, 227; Cerrahoğlu, a.g.e., II, 179.

eserinde istisnâî bir görüş olarak onun 437/1045’de vefat etmiş olabileceğini söyleyenlerin de bulunduğunu belirtmektedir.¹²

B. HOCALARI

Neysâbur’un yetiştirmiş olduğu yüzlerce kıymetli şahsiyetten biri olan Sa’lebî, kendi döneminde yaşayan meşhur âlimlerden ilim öğrenmiş ve birçok muhaddisten hadis alarak onlardan rivâyette bulunmuştur. Hocalarından bazıları şunlardır: Ebu Bekr Mihran el-Mukri (295-908/381-991), Ebu Tâhir Muhammed b. Fadl b. Muhammed b. İshak b. Huzeyme en-Neysâburi (v. 386/996), Ebu Muhammed el-Mahledi (v. 389/998), Ebu Zekeriyâ el-Harbi (v. 394/1003), Ebu’l-Hasen el-Haffâf (v. 395/1004), Ebu’l-Kâsim Hasen b. Muhammed b. Habib en-Neysâburi (v. 406/1015), Ebu Abdillâh el-Fethaveyh (v. 414/1023), Ebu’l-Hasen el-Hemedâni (v. 414/1023). Ebu’l-Hasen et-Tirâzi (v. 422/1030)¹³

C. TALEBELERİ

Kur’an ilimleri, tefsir, edebiyat, kıraat, i’rab, Arapça vb. ilimlerde temâyüz etmiş olan Sa’lebî’den pek çok kişinin istifâde etmesi tabîîdir. Ancak hayatı hakkında bilgi veren kaynaklarda, ondan ilim alan talebeler arasında sadece Ebu’l-Hasen el-Vâhidî’ye (v. 468/1075) rastlanmaktadır.¹⁴

¹² İbn Hallikân, a.g.e., I, 80.

¹³ el-Hamevî, a.g.e., II, 104; İbn Hallikân, a.g.e., I, 80; Subkî, a.g.e., IV, 58; Suyûtî, a.g.e., I, 356; Dâvûdî, a.g.e., I, 67; Brockelmann, “Sa’lebî”, **İA**, X, 125; Cerrahoğlu, a.g.e., II, 179. Ayrıca Sa’lebî’nin hayatı hakkında bkz.: Görgülü, Faruk, “Salebi Tefsiri’nden Nur Suresinin Tahkik ve Tahlili”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, SBE, DEÜ, İzmir 1995.

¹⁴ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân** (Muhakkikin Önsöz’ü), I, 20; Bilmen, a.g.e., II, 406.

D. ESERLERİ

Sa'lebî'nin eserleri şunlardır:

1. el-Keşfü ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an

Eserin adı, bazı kaynaklarda *el-Keşfü ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'an*,¹⁵ bazı kaynaklarda da *el-Keşfü ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an* şeklinde geçmektedir.¹⁶ Kesrevî Hasen, eseri tahkik ederek altı cilt halinde yayımlamıştır.¹⁷ Ancak kanaatimizce yapılan çalışma, faydadan uzak olmamakla birlikte başarılı bir tahkik çalışması olarak da değerlendirilemez. Eserdeki hadislerin tahririnin yapılmamış olması, eserdeki en önemli eksiklerden biridir. Bazı âyetlerin tefsirlerinin eserde yer almaması, muhakkikin diğer nüshalarla mukayeseli bir tahkik çalışması yapmamış olduğu izlenimini vermektedir.

Besmele, hamdele ve salvele ile tefsirinin mukaddimesine başlayan Sa'lebî, birçok tefsirin özelliklerini ve tefsir ihtilaflarını zikrettikten sonra, kendi metodunu oluşturan esaslar ortaya koymuştur.¹⁸ Ayrıca ilk dört asra ait literatürün önemli bir bölümünü, ilgili isnadları da vererek zikretmesi bakımından kendinden önceki tefsirlerin mukaddimelerinden daha özgün bir yapı sergilemiştir.¹⁹ Tefsirinin yüz kadar eserden istihraç edildiği, yirmi dört ilim dalından yararlanıldığı, içinde üçyüze yakın şeyhin rivâyeti bulunduğu bizzat Sa'lebî tarafından ifade edilmektedir.²⁰ Eserinde, nüzul sebepleri, kıssalar, vücûh, kıraat, illetler ve hüccetler, lugat, i'rab, tefsir, te'vil, meânî, kavâmis ve müşkilât, ahkâm ve fıkıh, hüküm ve işârât, faziletler ve kerâmetler, haberler gibi hususlara temas etmiştir.²¹ Müfessir, tefsirine kaynak

¹⁵ Süleymaniye ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanelerindeki yazmalar bu şekilde adlandırılmıştır. Bkz.: Koç, Mehmet Akif, **Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi, es-Sa'lebî (427/1036) Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman (150/767) Rivâyetleri**, Kitâbiyât, Ankara 2005, s.134.

¹⁶ Bkz.: Zirikli, a.g.e., I, 212; Zehebî, a.g.e., I, 227.

¹⁷ Hasen, Seyyid Kesrevî, **es-Sa'lebî, el-Keşfü ve'l-Beyân, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye**, Beyrut 2004.

¹⁸ Cerrahoğlu, a.g.e., II, 181.

¹⁹ Koç, a.g.e., s.17.

²⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 5.

²¹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 5; Cerrahoğlu, a.g.e., II, 181.

vazifesi gören me'sur tefsirleri teker teker sayar ve bunların isnadlarını verir. İlk olarak İbn Abbas (v. 68/687)'in tefsirindeki önemini belirttikten sonra Ebu'l-Aliye (v. 90/708), Mücâhid (v. 104/722), İkrime (v. 105/723), Hasan b. Ebi'l-Hasen el-Basrî (v. 110/728), el-Kurazî (v. 118/736), Rebi' b. Enes (v. 139/756), Kelbî (v. 146/763), Şibl (v. 148/765), Mukâtil b. Hayyan (v. 150/767), Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), İbn Cüreyc (v. 150/767), Ata el-Horasânî (v. 155/771), Süfyân (v. 161/778), Huşeym b. Beşir (v. 183/800), Vekî' b. Cerrah (v. 198/813), gibi birçok kişinin tefsirinden yararlandığını belirtir. Ayrıca Sa'lebî, surelerin başında Kur'an'ın fazileti hakkında rivâyetler aktarmaktadır.²²

Muhakkik, eserin, müellifimizin çağdaşı olan Sülemî (v. 412/1021)'nin tefsiriyle benzer yönlerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Sülemî'nin, tefsirinde mutasavvıfların ilmî gerçeklerle örtüşmeyen birçok görüşüne yer verdiğini anlatmaktadır. Muhakkik, Sa'lebî'nin tefsirinin, kısmen de olsa rivâyetleri isnadlı olarak vermesinden dolayı, daha değerli görüldüğünü söylemiştir.²³ Ancak bu eser içinde pek çok zayıf rivâyetin bulunması nedeniyle geçmişte ve günümüzde birçok ilim adamı tarafından muteber kabul edilmemektedir.

2. Arâ'isü'l-Mecâlis fi Kısasi'l-Kur'an

Sa'lebî'nin, peygamberlerin kıssalarıyla ilgili olan bu eseri, tefsirinden daha çok şöhret kazanmış, âdetâ tefsirini tamamlayan bir eser olmuştur. Bu eserde, tefsirdeki metinler genişletilmiş, kıssalar aşırı hayâlcilikten uzak tutulmakla birlikte içerisine isrâîliyyat türü bazı bilgiler karıştırılmıştır.²⁴

3. Kitâbun Yüzkeru fihî Katlâ el-Kur'an²⁵

4. Rabîu'l-Mezkurîn²⁶

5. el-Kâmil fi İlmi'l-Kur'an²⁷

²² Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, I, 5-18.

²³ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân* (Muhakkikin Önsöz'ü), I, 17.

²⁴ Zehebî, a.g.e., I, 232; Koç, a.g.e., s.16.

²⁵ Koç, a.g.e., s.16; Mertoğlu, Mehmet Suat, "Sa'lebî", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 29.

²⁶ el-Hamevî, a.g.e., II, 105, Koç, a.g.e., s.16.

E. İLMÎ ŞAHSİYETİ VE TEFSİR İLMİNDEKİ YERİ

Sa'lebî, tefsir ve Kur'an ilimlerinin dışında kıraat, edebiyat, lugat, i'rab, nahiv ve daha birçok ilimle meşgul olmuş; özellikle tefsir, i'rab, kıraat ve lugat ilminde büyük bir âlim olarak kabul edilmiştir.²⁸

Kaynaklar, es-Sa'lebî'nin, zamanında tefsir ilminde yegâne otorite olduğunu ve tasnif etmiş olduğu tefsirin, diğer tefsirlerin fevkinde bulunduğunu söylemektedirler.²⁹ Arapça'yı iyi bilmesi, kıraat ilmine vâkıf olması, tefsirdeki başarısını artırmıştır. Ayrıca kaynaklarda, meşhur bir müfessir, mukrî, vâiz, edîb, mütedeyyin ve sika biri olarak zikredilmektedir³⁰.

Abdulgâfir b. İsmâ'il el-Fârisî (v. 529/1134), *Siyâku Târîhi Neysâbur* adlı eserinde, es-Sa'lebî'yi övmüş; naklinin sahih ve mevsûk olduğunu söylemiş, aynı zamanda te'lif etmiş olduğu tefsîrin birçok kıymetli manalara işaret ettiğini, kıraat ve i'rab vecihlerini izah ettiğini belirtmiştir.³¹

es-Sa'lebî ile ilgili bilgi veren kitapların birçoğunda, onun güvenilir ve sâlih bir insan olduğunu göstermek için, Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî (v. 465/1072)'den nakledilen şu ilginç rivâyete rastlamak mümkündür:

“Bir gece rüyamda Allah (c.c.)'ın, bana hitap ettiğini, benim de hitaba karşılık verdiğimi gördüm. Tam bu esnada Allah Teâlâ birine seslendi ve sâlih bir adam gelmeye başladı. Bir de baktım ki Ahmed Sa'lebî geliyor!”³²

²⁷ Koç, a.g.e., s.16.

²⁸ el-Hamevî, a.g.e., II, 104; İbn Hallikân, a.g.e., I, 80; es-Subkî, a.g.e., IV, 58; İbn Kesîr, a.g.e., XI, 40; es-Suyûtî, a.g.e., I, 356; ed-Dâvûdî, a.g.e., I, 67; Brockelmann, “Sa'lebî”, **İA**, X, 125; ez-Zirikli, a.g.e., I, 212; Bilmen, a.g.e., II, 407; ez-Zehebî, a.g.e., I, 227; Cerrahoğlu, a.g.e., II, 179.

²⁹ el-Hamevî, a.g.e., II, 104; İbn Hallikân, a.g.e., I, 80; es-Subkî, a.g.e., IV, 58; İbn Kesîr, a.g.e., XI, 40; es-Suyûtî, a.g.e., I, 356; ed-Dâvûdî, a.g.e., I, 67; Brockelmann, “Sa'lebî”, **İA**, X, 125; ez-Zirikli, a.g.e., I, 212; Bilmen, a.g.e., II, 407; ez-Zehebî, a.g.e., I, 227; Cerrahoğlu, a.g.e., II, 179; Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân** (Muhakkikin Önsöz'ü), I, 19.

³⁰ ez-Zehebî, a.g.e., I, 227; Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân** (Muhakkikin Önsöz'ü), I, 20.

³¹ İbn Hallikân, a.g.e., I, 80.

³² İbn Hallikân, a.g.e., I, 80; es-Subkî, a.g.e., IV, 58; ed-Dâvûdî, a.g.e., I, 66.

Sa'lebî'nin naklinin sahîh ve güvenilir olduğunu söyleyenlerin yanında, özellikle hadis rivâyeti hususunda güvenilir biri olmadığını söyleyenler de vardır. İbn Teymiyye (v. 728/1328), Sa'lebî ve talebesi Vâhidî ile ilgili olarak şunları demektedir:

“Sa'lebî gerçekten zeki ve dindar bir zattır. Ancak o, geceleyin odun toplayan kişi gibidir. Tefsir kitaplarında ne buldu ise sahîh, zayıf ve mevzu' demeden nakletmiştir. el-Vâhidî ise, daha iyi Arapça bilmesine rağmen, selâmetten ve selefe tâbî olmadan uzak biridir.”³³

İbn Teymiyye'nin, Sa'lebî hakkında söylemiş olduğu “Hâtıbul-Leyl” ifâdesi üzerinde biraz durmak gerekir. Tefsirinde tesbit edebildiğimiz kadar o, geceleyin odun toplayan bir adam gibi her önüne gelen rivâyeti eserine almamıştır. Her ne kadar eserlerinde birçok zayıf ve mevzu' hadîs nakletmiş, isrâiliyyata yer vermişse de; haberleri ve eserleri naklederken senedlerini zikretmiştir. Nitekim tefsirinin mukaddimesinde, tefsirine kaynak teşkil eden tüm eserlerin, ulaşan rivâyetlerin, kendisine kadar kısmen de olsa sened zincirleriyle beraber vermektedir.³⁴ Şu kadarı var ki; İbn Teymiyye'nin, ifade ettiği bu sözün, sadece Sa'lebî hakkında söylenmiş bir söz olmama ihtimali de vardır.

Zehebî (v. 1397/1977), *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* adlı eserinde Sa'lebî ile ilgili olarak şöyle söylemektedir:

“Sa'lebî, selefın tefsirlerinden naklettiği rivâyetlerin sıhhatini araştırmamıştır. Özellikle Süddî, Kelbî, Ebû Sâlih'ten birçok rivâyette bulunmuştur. Hakîkatte Sa'lebî, hadis ilminde önemli bir şahsiyet değildir. O, mevzu' olan hadisle, mevzu' olmayanı dahi ayırt edememiştir. Hatta tefsirinde diğer âlimlerin rivâyet etmekten çekindikleri, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt hakkında uydurulmuş olan Şia rivâyetlerine bile rastlanır. Birçok müfessirin, sûrelerin fazîletleri hususunda uydurulmuş olan hadisleri nakletme gafletine es-Sa'lebî'nin de düştüğünü görüyoruz.”³⁵

³³ İbn Teymiyye, Takıyyuddin Ahmed b. Abdulhalim, **Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr**, (thk.: Adnan Zerzûr), Dâru'l-Kur'ani'l-Kerim, Kuveyt 1971, s. 56-78.

³⁴ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 5-15.

³⁵ ez-Zehebî, a.g.e., I, 227-234.

Sa'lebî her ne kadar bu tenkitlerle karşı karşıya kalsa bile tefsir sahasında büyük bir üne kavuşmuş; devrinde tefsir ilminin yanında kırâat, Arapça, lugat vb. ilimlerde önde gelen şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmiştir.

Sa'lebî'nin tefsirini rivâyet tefsiri kategorisinde değerlendirebiliriz. Ancak müfessir bu rivâyetlerde senedleri genellikle zikretmez. Eserinin başında kendilerinden rivâyet ettiği alimler ile tefsirinde müracaat ettiği eserlere yönelik isnadları vermekle yetinir. Kısaca Sa'lebî'nin şu şekilde bir sıralama takip ettiği söylenebilir:

1. Önce sahâbe tefsirlerinin isimlerini tek tek zikreder. Ardından, tabiûn ve tebeût- tabiîn müfessirlerinin tefsirlerini ve rivâyet tariklerini verir.³⁶

2. Kendi asrında yaşayan müfessirlerden; Ebû Muhammed Abdullah b. Hâmid el-İsfahânî (v. 360/970), İbn Fûrek (v. 406/1015), Ebû Amr el-Fûratî es-Sülemî (v. 412/1021) gibi zatların tefsirlerinden yararlanmışır.³⁷

3- el-Ferrâ (ö. 207/923), el-Kisâî (ö. 189/805), Ebû Ubeyd (ö. 223/837), Ebû İshak ez-Zeccâc (ö.207/923) gibi alimlerin Meâni'l-Kur'an'larını saymaktadır.³⁸

4- Ebu'l-Hasan Said b. Mes'ade el-Ahfeş (ö. 215/830) gibi alimlerin Ğaribu'l- Kur'an'larını belirtmiştir.³⁹

Ayrıca Kur'an'ın, Kur'an ehlinin ve Kur'an okumanın fazileti, Kur'an ilminin üstünlüğü, tefsir ve te'vîlin lügat ve ıstılah manaları ve bunlar arasındaki farklara dair bilgiler de verir.⁴⁰

³⁶ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 5-14.

³⁷ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 14.

³⁸ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I/15.

³⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I/16.

⁴⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 16-18.

III. SA'LEBÎ'NİN İSRÂİLİYYAT İLE İLGİLİ KAYNAKLARI VE HZ. MUSA İLE İLGİLİ RİVÂYETLERİ AKTARMA METODU

A. SA'LEBÎ'NİN İSRÂİLİYYAT İLE İLGİLİ KAYNAKLARI

Sa'lebî'nin Hz. Musa ile ilgili rivâyetlerini aktarırken nasıl bir metod takip ettiğini belirtmeden önce, israîliyyat kaynakları denilince akla ilk gelenin; esasen İslam kültürüne ait olmayıp çeşitli yollarla İslam toplumuna girmiş bulunan haberlerin oluşturduğu birikim olduğu söylenebilir. Bu bilgiler bizlere ilk olarak, Tevrat, İncil ve buna benzer kaynaklar vasıtasıyla ulaşır. Bu kaynakları, isrâîlî haberleri bize ulaştırma açısından birinci derecede kaynaklar olarak zikredebiliriz. İsrâîliyyata ikinci dereceden kaynaklık yapanlar; ehli kitaptan olup, bir süre sonra müslüman olan kişiler ile bu kişilerin o kültürden getirdiği hikayeler, o döneme ait yazılı veya sözlü kültüre ait birtakım bilgiler, bazı tarih ve tefsir kitaplarıdır.⁴¹

Bütün bu saydığımız yollar, isrâîliyyata ikinci dereceden kaynaklık yapmış, bilerek veya bilmeyerek bu efsanevi bilgilerin yayılmasına yardımcı olmuştur. Buna ilaveten İslamî çevrelerde bu bilgilerin yayılıp gelişmesinde kıssaların da büyük rolü olmuştur. Bunlar daha ziyade Kur'an-ı Kerim'i insanlara anlatmak ve onun ayrıntıya girmedikleri yerlerde insanlara birtakım doyurucu bilgileri vermek için yapılmıştır.⁴²

Çalışma esnasında belirleyebildiğimiz kadarıyla Sa'lebî'nin söz konusu tefsiri, rivâyetlerin bolca zikredildiği bir eser olma özelliğini yansıtmaktadır. Sa'lebî Hz. Musa ile ilgili daha çok Ka'bû'l-Ahbar, Kelbî, İbn Abbas, Vehb b. Münebbih, Mukatil b. Süleyman, Abdülmelik b. Abdilaziz b. Cüreyc'ten rivâyette

⁴¹ Aydemir, **Tefsirde İsrailiyyât**, s. 46.

⁴² Aydemir, a.g.e., s. 43-46.

bulunmaktadır. Onun bu rivâyetlere bolca yer vermesinin sebepleri arasında, Taberî (v. 310/923)'den hemen sonraki bir dönemde yaşaması, Taberî'nin ulaştığı rivâyetlere kendisinin de ulaşma imkanını bulması ve es-Sülemî'den gelen rivâyetlerden de istifade etmiş olması sayılabilir.⁴³

B. SA'LEBÎ'NİN HZ. MUSA İLE İLGİLİ İSRÂÎLÎ RİVÂYETLERİ AKTARMA METODU

Sa'lebî'nin tefsirini tetkik ettiğimizde öncelikli olarak şunu ifade edebiliriz: Müfessir çok yönlü bir âlim olması itibariyle birçok olay hakkında -doğruluğu tartışmalı olsa da- o dönem içerisinde kabul gören bilgileri olduğu şekliyle yazıya aktarmıştır. Müellifin Hz. Musa'ya dair rivâyetleri aktarma metodunu eleştirel bir yaklaşımla genel olarak üç başlık altında ele alarak birer örnek vermek suretiyle ifade etmeye çalışacağız.

1. Mitoloji Tarzı Rivâyetler Aktarması

Sa'lebî tefsirinin, Hz. Musa ile ilgili rivâyetleri aktarırken en önemli özelliği, hikâye tarzında bilgiler aktarmasıdır. Biz onun bu özelliğinin, kendisinin vaiz oluşundan kaynaklandığını düşünmekteyiz. Çünkü halka yönelik yapılan konuşmalarda Kur'an-ı Kerim'de yer alan kıssaları anlatmak, sıkça başvurulan bir metottur. Sa'lebî de Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık yüz otuz altı yerde bahsedilen Musa peygamberin hayatına dair konuşmalarında bu türden rivâyetleri çokça kullanmış olduğunu düşünebiliriz.

Sa'lebî, tefsirinde aslı olmayan haberleri, dinin kaidelerine pek uygun düşmeyen, aklın kabul etmesinin mümkün olmayacağını düşündüğümüz birçok olayı bahsetmekten geri durmayan bir yaklaşım sergilemiştir. Sa'lebî'nin Musa hakkında aktardığı rivâyetlerden hareketle hadis alanına da yeterince vakıf olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca müellif, ismi isrâîlî haberlere karışmış Ka'bü'l-Ahbâr (v. 32/652), Vehb b. Münebbih (v. 110/728) gibi kişilerden, Hz. Musa

⁴³ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân* I, 3.

dedi. Onları öldürmek isteyince kocasına dönerek “Kuvvetini anlayabilmeleri için onları serbest bırak! Çünkü onlar bizimle o zaman savaşmaya cesaret edemezler” dedi. Serbest bırakıldıktan sonra o kişiler karşılaştıkları bu durumu gizlemek üzere aralarında anlaştılar. Ancak onlar geri döndüklerinde Yuşa’ ve Kalib’in dışındakiler gördüklerini İsrâîloğulları’na anlattılar.⁴⁶

2. Rivâyetlerinde Rakamlara Olan Düşkünlüğü

Sa’lebî tefsirinde bir diğer eleştirilebilecek husus, rivâyetlerindeki sayılara olan düşkünlüğüdür. Kur’an-ı Kerim’in kıssaları anlatırken üslubu gereği değinmediği, üzerinde belki çokça tartışılmış olan kişilerin isimleri ve olaylarda geçen sayıları, Sa’lebî bol miktarda aktarmıştır. Müellif, özellikle Hz. Musa etrafında gelişen olayların ve okuma esnasında fark ettiğimiz diğer kıssaların tefsirinde de çokça sayı zikretmektedir.

Örnek:

Sa’lebî, Araf 7/112. âyetin tefsirinde sihirbazların sayısı hakkında, ikisi başkan olmak üzere yetmiş iki kişi, başkanları hariç olmak üzere Neynevâ kabilesinden iki mecûsînin sihir öğrettiği yetmiş kişi, on iki bin kişi, otuz bin küsur kişi, yetmiş bin kişi, seksen bin kişi olduklarını aktarmaktadır⁴⁷. Bu rivâyetlerden ayrı olarak Tâhâ 20/72. âyetin tefsirinde de yine sihirbazların sayısı hakkında; Firavun’un yetmiş bin sihirbazı topladığını, ellerindeki yetmiş bin ipi attıklarında yetmiş bin yılan olduğunu rivâyet etmiştir.⁴⁸

3. Yer Yer Senedsiz Rivâyetler Aktarması ve Tevrat’tan İktibas Yapması

Söz konusu tefsirde Hz. Musa ile ilgili isrâîlî bilgileri aktarırken, müellifin eleştiriye tabi tutulduğu diğer bir husus, eserin başında kendilerinden rivâyette bulunduğu âlimler ile tefsirinde müracaat ettiği eserlere yönelik isnadları toptan zikretmiş, kitap içerisinde geçen rivâyetlerin hangi yoldan geldiğini ayrıca

⁴⁶ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, II, 425. Diğer örnekler için bkz.: Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, III, 59; IV, 539-540.

⁴⁷ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, III, 57.

⁴⁸ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, III, 56.

belirtmemiştir. Bu nedenle rivâyetlerin sıhhatini tespit etmek için râvi incelemesi yapılamamaktadır. Müfessir bu şekilde rivâyette bulunurken daha çok (قال) lafzıyla bu rivâyetlerini aktarmıştır. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus onun bu rivâyetleri verdikten sonra herhangi bir değerlendirme yapmamış olmasıdır. Bunun, onun sözlü kültürle olan münasebetinden kaynaklandığını varsayabiliriz.

Örnek:

Müfessir Musa ile Karun arasında geçen olayı aktarırken (اولاق) lafzıyla manen şu rivâyeti aktarmıştır: Allah, Hz. Musa'dan İsrâîloğulları'na rengi gök rengini andıran, yeşil renkli ipliklerle elbiselerinin dört bir tarafını bağlamasını emretmiştir. Musa peygamber aldığı bu ilahi emri yerine getirmek üzere İsrâîloğulları'nı hzuruna toplayarak bunu yerine getirmelerini onlardan talep etmiştir. Hz. Musa bu ilahi emrin hikmetini sorduğunda Allah 'İsrâîloğulları en küçük bir emri bile yerine getirmezlerse büyük bir emri hiç yerine getirmezler' cevabını vermiştir. Bu ilahi emir üzerine harekete geçen Musa peygamber İsrâîloğulları'na bunu yapmalarını istemiş, İsrâîloğulları da -Karun dışında- bu emri yerine getirmişlerdir.⁴⁹

Bu konuda görebildiğimiz diğer bir husus, Sa'lebî'nin, rivâyet zikrederken zaman zaman Tevrat'tan alıntılar yapmasıdır. Bu alıntılar daha sonra isrâîlî bilgi olarak İslam kültürüne karışmasına neden olmuştur. Zira Kur'an-ı Kerim Tevrat'ın tahrif olduğunu açıkça beyan etmektedir.⁵⁰

Örnek:

Sa'lebî, "(Mûsâ) Ateşe varınca ona şöyle seslenildi: "Ateşin başındaki de çevresindekiler de kutlu olsun! Âlemlerin Rabbi olan Allah, eksikliklerden uzaktır."⁵¹ âyetinin tefsirinde Musa peygamberin vahiy esnasında karşılaştığı, âyette zikredilen ateş ve etrafındaki durum hakkında Tevrat'tan şu nakilde bulunmuştur:

⁴⁹Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 553-554.

⁵⁰Nisa, 4/46.

⁵¹Neml, 27/8 الْعَالَمِينَ رَبَّ اللَّهِ وَسُبْحَانَ حَوْلَهَا وَمَنْ النَّارِ فِي مَنْ بُرِكَ أَنْ نُودِيَ جَاءَهَا فَلَمَّا

“Allah Sînâ’dan geldi ve Sâîr dağından parladi. Fârân dağlarından yükseldi.”⁵² Aynı bölüm Tevrat’ta şu şekilde geçmektedir: “Rab, Sina Dağı’ndan geldi, halkına Seir’den doğdu ve Paran Dağı’ndan parladi.”⁵³

⁵² Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 473.

⁵³ Tesniye, 33/2.

IV. KUR'AN-I KERİM'DE HZ. MUSA

Hiz. Musa, Kur'an'da kendinden en çok bahsedilen peygamber olma özelliğini taşımaktadır. Hiz. Musa'nın Kur'an'da önemli bir yer tuttuğunu mukayese etmek bakımından, Kur'an'da ismi en çok geçen peygamberler içerisinde ikinci sırada yer alan Hiz. İbrahim 69, üçüncü sırada yer alan Hiz. Nûh ise sadece 43 yerde zikredilmiştir. Hiz. Musa ile ilgili dolaylı âyetlerin de dikkate alınması halinde ondan bahseden âyet sayısı beş yüzlü rakamlara ulaşmaktadır.

Kur'an'da Allah, Hiz. Musa'dan şöyle bahsediyor: "Kur'an'da Musa'yı da an. Çünkü o ihlâs sahibi ve İsrâîloğulları'na gönderilmiş bir peygamber idi."⁵⁴ Hiz. Musa ve onun mücadelesi Kur'an-ı Kerim'de, özellikle A'râf, Tâhâ ve Kasas surelerinde olmak üzere birçok surede anlatılmaktadır. İsmnin doğrudan ve dolaylı olarak geçtiği âyetler şunlardır:

Bakara: 2/5, 53, 55, 60, 61, 67, 87, 92, 108, 136, 246, 248; Âl-i İmrân: 3/84; Nisa: 4/153, 164; Maide: 5/20, 22, 24; En'am: 6/84, 91, 154; Araf: 7/103, 104, 115, 117, 122, 127, 128, 131, 134, 138, 142, 143, 144, 148, 150, 154, 155, 159, 160; Yunus: 10/75, 77, 80, 81, 83, 84, 87, 88; Hûd:11/17, 96, 110; İbrahim: 14/5, 6, 8; İsrâ: 17/2, 101; Kehf: 18/60, 66; Meryem: 19/51; Tâhâ: 20/9, 11, 17, 19, 36, 40, 49, 57, 61, 65, 67, 70, 77, 83, 86, 88, 91; Enbiya: 21/48; Hac: 22/44; Mü'minun: 23/45, 49; Furkan: 25/35; Şuara: 26/10, 43, 45, 48, 52, 61, 63, 65; Neml: 27/7, 9, 10; Kasas: 28/3, 7, 10, 15, 18, 19, 20, 29, 30, 31, 36, 37, 38, 43, 44, 48, 76; Ankebut: 29/39; Secde: 32/23; Ahzab: 33/7, 69; Saffat: 37/114, 120; Mü'min: 40/23, 26, 27, 37, 53; Fussilet: 41/45; Şûrâ: 42/13; Zuhruf: 43/46; Ahkaf: 46/12, 30; Zariyat: 51/38; Necm: 53/36; Saff: 61/5; Naziat: 79/15; A'la: 87/19.

Hiz. Musa'nın kıssası Kur'an-ı Kerim'de şu surelerde yer almaktadır:

⁵⁴ Meryem, 19/51 وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ مُوسَى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا

Bakara: 2/40-100; Nisa: 4/153-155; Maide: 5/20-26; Araf: 7/103-171; Yunus: 10/75-93; Hud: 11/96-102; İbrahim: 14/5-8; İsrâ: 17/101-104; Müminûn: 23/45-49; Şuara: 26/10-68; Neml: 27/7-14; Kasas: 28/3-83; Ankebut: 29/39-40; Secde: 32/23-26; Saffat: 37/114-122; Mümin: 40/23-46; Zuhruf: 43/46-54; Zariyat: 51/38-40; Saff: 61/5; Naziat: 79/15-25.

Hiz. Musa ile İsrâfloğulları kıssası, Kur'an-ı Kerim'de açık ve teferruatlı bir şekilde anlatılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in kendine özgü net ve geniş bir şekilde anlattığı bu kıssalar ise şu surelerde yer almaktadır:

Bakara: 2/40-100; Nisa: 4/153-155; Maide: 5/20-26; Araf: 7/128-171; İbrahim: 14/5-8; İsrâ: 17/101-111; Meryem: 19/51-53; Tâhâ: 20/77-98; Şuara: 26/52-68; Neml: 27/9-14; Secde: 32/23-26; Saffat: 37/114-115; Mü'min: 40/53-54; Saff: 61/5; Naizat: 79/15-25.

Kur'an-ı Kerim'de Hiz. Musa'nın hayatı birçok yerde zikredilmiş olmasına rağmen en genel şekliyle Tâhâ ve Kasas surelerinde şu şekilde anlatılmaktadır:

Hiz. Musa'nın doğduğu yıl Firavun, Mısır halkına karşı zulmünü gittikçe artırmıştır. Bu baskı ve zulüm, özellikle de sosyoekonomik durumları daha da kötüleşen İsrâfloğulları'na uygulanmaktadır. Firavun aldığı bir kararla İsrâfloğulları'nın erkek çocuklarının öldürülmesi emrini verir. Hiz. Musa'yı bu katliamdan kurtarmak isteyen annesi, Allah'ın emri uyarınca onu Nil nehrine bırakır. Sepetin içinde bulunan çocuğu Firavun'un eşinin (Asiye) kendisinde kalması hususundaki ısrarı sonucu Hiz. Musa, Firavun tarafından yetiştirilir. Olgunluk çağına erince kendisine ilim ve hikmet verildiği bildirilen Hiz. Musa, İsrâfloğulları'ndan birinin Mısırlı biriyle dövüşüğünü görmesi üzerine ona yumruk atıp ölümüne sebep olur. Bu olay üzerine Medyen'e kaçar. Orada kendisinden yardım isteyen Hiz. Şuayb'ın kızları, eve dönünce başlarından geçenleri babalarına anlatırlar. Babaları Hiz. Musa'ya kızlarından biriyle evlenmesi karşılığında yanında çalışmasını teklif eder. Sekiz mi yoksa on yılı mı tamamladığı Kur'an'da açıkça belirtilmemiş olan Hiz. Musa, süreyi tamamladıktan sonra Mısır'a gitmek üzere yola çıkar.

Asasının yılana dönüşmesi ve elinin kar gibi beyazlaşması şeklinde mucizelerin kendisine verildiği bildirilen Hz. Musa, Firavun'a gidip kavmini onun zulmünden kurtarmakla görevlendirilir. İsteği üzerine kardeşi Hz. Harun'u da yanına alması uygun görülür. Firavun ve adamları gösterdiği mucizelerin sihir olduğunu ileri sürerek ilahi mesajı reddetmişlerdir.

Bir gece İsrâîloğulları'nı yanına alarak Sina'ya geçmek üzere gizlice Kızıldeniz'e doğru yola çıkan Hz. Musa ve yanındakiler, mucize sonucu denizden yol açılıp karşıya geçerlerken, onları takip eden Firavun ve askerleri Kızıldeniz'de boğulmuşlardır. Daha sonra Hz. Musa kavminin başına Hz. Harun'u bırakarak Tur'a gitmiştir. Bu arada kavmi, Hz. Harun'un ikazlarına rağmen, Sâmirî'nin yaptığı buzağı heykeline tapmıştır.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, Kur'an-ı Kerim'de Musa peygamberin hayatından pek çok kesit bizlere sunulmaktadır. Kur'an'da, onun dünyaya gelişi, saraya geçişi, saraydaki yaşamı, Kıptî ile olan mücadelesi, bunun sonucunda Medyen'e gitmek zorunda kalışı, Medyen dönüşü peygamber olarak görevlendirilmesi, tekrar İsrâîloğulları'nı kurtarmak için Firavun'a gönderilmesi, Firavun ve sihirbazlarla olan mücadelesi, sihirbazların imanı ile birlikte İsrâîloğulları'nı Mısır'dan çıkarışı, Sinâ'da ilahi emirle ikinci kez buluşması ve kendisine levhaların verilmesi, ardından çöl hayatı, çölde meydana gelen birtakım olaylar ve İsrâîloğulları'na öncülük edişi, salih bir kul ile olan yolculuğu, katili bulmak için inek kesme kıssası, Kârun ile olan mücadelesi gibi konular anlatılmaktadır.

V. HZ. MUSA HAKKINDA YAPILAN BAZI ÇALIŞMALAR VE BUNLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hz. Musa, Yüce Allah'ın, dört büyük kitaptan biri olan Tevrat'ı kendine verdiği ve yeryüzünde dinini tebliğ etmesi için gönderdiği ulu'l-azm peygamberlerden biridir. Hz. İbrahim'in soyundan olup, İsrâîloğulları'nın inançlarını düzeltmek ve onları Allah'ın istediği düzene kavuşturmakla görevlendirilmişti. Hz. Musa'nın gönderildiği o zamanki toplumda kral olan Firavun ile olan mücadelesi, Kur'an'ın bazı surelerinde çeşitli üslûplarda anlatılmıştır. Bu durum özellikle Arâf, Tâhâ ve Kasas surelerinde olmak üzere birçok surede uzun uzun anlatılmaktadır. Hz. Musa, Kur'an'da en çok zikri geçen peygamberdir. Bu sebeple gerek tarihi kaynaklar, gerekse diğer bir kısım çalışmalar Hz. Musa üzerinde özellikle durmaktadır. Ayrıca peygamberler tarihi türü eserlerde de bu durum açıkça görülmektedir.

Biz, bu çalışmamıza başlamadan -önce gerek peygamberler tarihi alanında olsun, gerekse sadece Hz. Musa'yı konu alan eserler olsun- bu alandaki kaynakları incelemeye çalıştık. Bunun yanı sıra ansiklopedik eserlerde "Musa" ve diğer ilgili maddelere de bakmaya gayret ettik.⁵⁵ İncelemeye tabi tuttuğumuz ve birçoğunu okuduğumuz bu eserlerin birkaçını burada kısaca tanıtmak yerinde olacaktır.

İlk olarak; Milli Eğitim Bakanlığı'na ait İslam Ansiklopedisi'nin Bernard Heller tarafından yazılan "Musa" maddesidir. Burada genel hatlarıyla Haggada olarak bilinen Musevi kitapların tefsiri, Kur'an ve Kısasu'l-Enbiyalar etrafında oluşan bir bilgi kümesi çerçevesinde, söz konusu madde işlenmeye çalışılmıştır. Bu bilgilerin aktarılması esnasında zaman zaman Eski Ahit'te yer alan ve çelişki arz

⁵⁵ Bkz.: Heller, "Musa", **İA**, VIII, 658-659; Köksal, **Peygamberler Tarihi**, s.7-117; Aydemir, **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, s.113-150; Aydemir, **Tefsirde İsrâiliyyât**; Sayı, **Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa**; es-Sâbûnî, **Ayetler Işığında Peygamberler Tarihi**, s. 384-443; Kara, **Kur'an'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler**; Harman, "Musa", **DİA**, XXXI, 207-212; Güzel, **2000'li Yıllarda Hz. Musa-Hz. İsa ve Hz. Muhammed**, s. 47-149.

eden bilgiler de kullanılmıştır. İki sayfa olarak anlatılan madde kısa ve özet bir bilgi mahiyetindedir.⁵⁶

İkinci olarak; TDV İslam Ansiklopedisi'nin Ömer Faruk Harman tarafından kaleme alınan "Musa" maddesidir. Yazar konuyu; Yahudilik'te ve İslam'da Hz. Musa diye iki kısımda ele almıştır. Konuyla ilgili genel olarak Tevrat ve Kur'an'a atıfta bulunmuştur.⁵⁷ Yahudi kaynaklarını kullanarak ilk kısmı inceleyen yazar; Yahudilerin Musa'nın hayatını üç aşamaya ayırdıklarını ifade etmektedir. Onlara göre Hz. Musa'nın hayatı; kırk yıl Mısır, kırk yıl Medyen ve kırk yıl da çöl hayatı olmak üzere yüz yirmi yıldan oluşmaktadır. "İslam'a göre Hz. Musa" bölümünde ise; genel hatlarıyla Kur'an'a dayanarak bilgiler vermeye çalışmıştır. Kur'an'ın bu şekilde Hz. Musa'yı ele alış şekline temas eden yazar, akabinde İslamî kaynaklar etrafında konuyu genel hatlarıyla ele almıştır. Yazar burada Hz. Musa'nın hayatını kronolojik bir şekilde sıralamanın mümkün olamayışından, hayatı hakkındaki dönemselsel bir ayırmadan bahsetmeyerek, Musa peygamber hakkında bilgi vermeye gayret etmiştir. Sadece Musa peygamberin Medyen dönemini on yıl olarak kesin bir ifade ile zikretmiştir. Son kısımda Tevrat'la karşılaştırılan bazı dönemlere atıfta bulunup varsa çelişkilerden kısaca bahsetmeye çalışarak söz konusu maddeyi tamamlamıştır.⁵⁸

Üçüncü olarak; Abdullah Aydemir'in *Peygamberler Tarihi*'ndeki Hz. Musa bölümüdür. Bu maddede yazar, konuyu geniş bir şekilde ele alarak Musa peygamberin hayatını herhangi bir döneme ayırmaksızın genel hatlarıyla kronolojik olarak incelemeye tabi tutmuştur. Musa'nın doğumdan başlayarak "Haman'ın İnşa Ettiği Kule" başlığı ile konu nihayet bulmuştur. Müellif, her bir bölümde konuyla ilintili âyetlerin meâllerini zikrederken, ilgili rivâyetleri, zaman zaman hadisler ve tefsirler ekseninde aktarmıştır. Yazar son olarak Musa peygamberin hayatına dair rivâyet edilen bilgiler hakkında da zaman zaman kanaatlerini belirtmiştir.⁵⁹

⁵⁶ Heller, "Musa", **İA**, VIII, 207-212.

⁵⁷ Harman, "Musa", **DİA**, XXXI, 207.

⁵⁸ Harman, "Musa", **DİA**, XXXI, 207-212.

⁵⁹ Aydemir, **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, s. 113-148.

Bunların dışında tez çalışma dönemimizde sıkça başvurduğumuz Hz. Musa hakkındaki diğer iki önemli çalışmayla, bu konuya yönelik değerlendirmelerimizi sonlandıracağız.

Bunlardan ilki Necati Kara'nın, "*Kur'an'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler*" kitabıdır.⁶⁰ Kitap genel olarak üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde üç başlık ele alınarak İsrâîloğulları'na genel bir bakış, daha sonra Kur'an'da yer alan Musa kıssasındaki hikmet ve eski Mısır inanışlarına dair bilgiler zikredilmiştir. İkinci ana başlık da kendi arasında üç alt başlık altında Mısır dönemi Musa, Meyden hayatı, peygamberliği, sihirbazlar olayı, İsrâîloğulları'nın Mısır'dan çıkışı ve Firavun ordularının sonu anlatılarak ikinci bölüm sona erdirilmiştir. Yazar üçüncü bölümde on beş madde sıralayarak bunların altında, Tih çölü Hz. Musa dönemi ile başlayıp, Hz. Musa ve Harun'un ölümü, son olarak da Hz. Musa ile Hz. Harun'un galibiyetini anlatarak çalışma sonlandırılmıştır.

Bir başka çalışma ise Ali Sayı'nın; *Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa* adlı eseridir.⁶¹ Öncelikle bu kitap, bu alanda yapılan en kapsamlı çalışma olarak değerlendirilebilir. Eser Hz. Musa'nın hayatını dört ana başlık şeklinde incelemeye tabii tutmuştur. Birinci bölümde, peygamberlik öncesi ile başlayıp Musa'nın Medyen'e kaçışı konuları işlenmiştir. İkinci bölümde peygamberlik sonrası başlığı altında, Musa'nın Mısır'a yeniden dönüşü ile Musa dönemi Mısır'da yaşanan afetlerle bu afetlerin Firavun ve yönetimi tarafından değerlendirilmesi konuları yer almaktadır. Üçüncü bölümde yazar, "Musa'nın risaletinin doğrudan İsrâîloğulları'nı muhatap alması" isimli başlığı altında, Sâmirî olayına kadar yaşanan olayları aktardıktan sonra kitabın son bölümü olan dördüncü başlık, "Musa Tih Sahrası'nda" başlığıyla başlamış, Musa peygamberin vefatıyla bu kapsamlı ve başarılı çalışma sona ermiştir.

⁶⁰ Kara, Necati, **Kur'an'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler**, Seha Neşriyat, t.y., y.y..

⁶¹ Sayı, Ali, **Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa**, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. MUSA'NIN MISIR DÖNEMİ İLE İLGİLİ İSRÂİLÎ RİVÂYETLER

Bu bölümde, Hz Musa'nın hayatını kronolojik şekilde doğum öncesinden başlayarak ilk dönem ile Mısır'dan ayrılıp Medyen'e gidişine kadar olan süreçteki isrâîlî rivâyetleri değerlendirmeye çalışacağız. Bunu yaparken ilgili kısmı öncelikle, isrâîlî haberlerden tamamen uzak bir şekilde Kur'an doğrultusunda sunmaya gayret edeceğiz. Ardından asıl konumuz olan Sa'lebî'nin *el-Keşfü ve'l-Beyân* adlı tefsirinde Hz. Musa'nın doğum öncesi ve ilk dönemine ait nakledilen isrâîliyyat türü haberleri o konuyla alakalı âyetlerden sonra vermeye çalışacağız. Ayrıca Tevrat'taki ilgili bölümde yer alan bilgilerden de yararlanacağız. Bu rivâyetlerin ardından, kısa bir değerlendirme yapmak suretiyle diğer konuya geçeceğiz.

I. HZ. MUSA'NIN DOĞUM ÖNCESİ VE İLK DÖNEMİNE AİT RİVÂYETLER

Kur'an-ı Kerim'de ismi en çok zikredilen peygamber olan Musa, Firavun'un ilahlık iddiasında bulunduğu, İsrâîloğulları'na büyük haksızlıklar yaparak onları yok etmeye başladığı bir dönemde gönderilen bir peygamberdir.

A. İSRÂİLOĞULLARI'NA UYGULANAN POLİTİKA

Hz. Musa doğmadan önce Mısır yönetimine hâkim olan Firavun ve taraftarlarının, İsrâîloğulları'na yaptıkları zulüm, Kur'an-ı Kerim'de Bakara 2/49, Araf 7/141, Kasas 28/4'de yer almaktadır.

Bakara 2/49'da, “Hani, sizi dayanılmaz işkencelere uğrattıklarında, Firavun ailesinin elinden kurtardığımızı hatırlayın. Onlar, kadınlarınızı diri bırakıp, erkek çocuklarınızı boğazlıyorlardı. Bunda sizin için Rabbinizden büyük bir imtihan vardı.”⁶² buyurulmaktadır.

Sa'lebî, tefsirinde yukarıda meâlini verdiğimiz âyette Firavun ve adamlarının yapmış oldukları zulümleri, kapsamlı bir şekilde anlatmaktadır.

Müfessir, Kur'an-ı Kerim'de Firavun olarak vasıflanan fakat ismi belirtilmeyen yöneticiyi Bakara 2/49'da yer alan âyetin tefsirinde “Amalika kavminden Velid b. Mus'ab b. Reyyan (نايرلا نب بعصم نب ديول)” olarak zikretmiştir.⁶³ Hz. Musa doğmadan Firavun'un, İsrâîloğulları'na eziyet etmesine sebep teşkil eden olayları aynı âyet bağlamında, naklettiği kimseyi belirtmeden rivâyeti şu şekilde aktarmaktadır:

⁶² ءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ

⁶³ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, I, 112.

“Firavun, insanları birtakım işlerle sorumlu tutup, onlara en şiddetli azabı uyguluyordu. Böylece Firavun, İsrâîloğulları’nı sınıflara ayırarak bir kısmını köle, bir kısmını hizmetçi, diğerlerini de çiftçi yapıyordu. Bu işlerden herhangi birini yapamayanları vergiyle mükellef kılıyordu.”⁶⁴ Hemen akabinde İbn Muhaysin (v. 123/740)’den rivâyetle; Firavun bir gün rüyasında Beyt-i Makdis yönünden bir ateşin geldiğini, Mısır diyarını da içine aldığını, derken İsrâîloğulları’nı değil de Kıptî’leri yakıp kül ettiğini görmüş, uyanınca hemen kâhin ve müneccimleri çağırıp onlardan gördüğü bu rüyayı tabir etmelerini istemesi üzerine, Kâhinler de, ‘İsrâîloğulları içinden bir çocuk dünyaya gelecek, Mısırlıların helâkına, senin krallığının yok olmasına ve dinini değiştirmene sebep olacak’ şeklinde yorumlamışlardır. Bunun üzerine telâşlanan Firavun, İsrâîloğulları’ndan doğan bütün erkek çocukların öldürülmesini emretmiştir.⁶⁵ Bu işi yapmak üzere ülkesindeki tüm ebeleri toplamış, onlara İsrâîloğulları’nda doğacak tüm çocukları öldürmelerini emretmiştir. Ebeler de, aldıkları emir gereği bunu yerine getirmişlerdir. İsrâîloğulları içinde ölümler artmaya başlayınca, Kıptî liderler, onlardan doğan her erkek çocuğun öldürüldüğünü ve ihtiyarların da sayılarının gittikçe azaldığını fark edince hemen Firavun’a gelerek, ‘Eğer böyle öldürmeye devam edersek, ileride bizim işlerimizi yapacak kimse bulamayacağız!’ demişlerdir. Bunun üzerine Firavun, erkek çocukların bir sene öldürülmesini, bir sene de öldürülmemesini emretmiştir.⁶⁶

Âyetlerden ve rivâyet edilen bilgilerden hareketle Firavun’un, İsrâîloğulları üzerinde gerçek bir kölelik yönetimi kurduğu anlaşılmaktadır. Kendine ait her türlü hizmette İsrâîloğulları’nı kullanırken aynı zamanda da köleliğin sürmesi için onları zorlamakta ve işkenceyle baskı altında tutmaktaydı. Bu yüzden krallığı için tehlikeli olacağını düşündüğü erkek nüfusunun artışına engel oluyor, hizmet için kullanacağı kadınları ise sağ bırakıyordu.

Kutsal Kitap’ta yer alan bilgilerden şu sonuç çıkmaktadır: Firavun’un bu uygulamasının nedeni, hem İsrâîloğulları’nın nüfusunu azaltmak, hem de ileride

⁶⁴ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, I, 112.

⁶⁵ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, I, 113.

⁶⁶ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, I, 113.

İsrâîloğulları'nın kızları ile Kıptî erkekleri evlendirip, Kıptî erkeklerin doğmasına imkân sağlamaktır.⁶⁷

B. HZ. MUSA VE HZ. HARUN'UN DOĞUM ZAMANI

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın ve Hz. Harun'un doğum zamanı hakkında herhangi bir âyet mevcut değildir.

Ancak müfessir Bakara 2/49'da yer alan âyetin tefsirindeki rivâyette; “Erkek çocukların öldürülmemesi gereken yılda Harun peygamberin doğduğunu, erkek çocukların öldürüldükleri yılda da Musa peygamberin doğduğunu bildirmektedir.”⁶⁸

Ayrıca müfessir, “Musa'nın annesine, ‘Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız’ diye ilham ettik”⁶⁹ meâlindeki âyetin tefsirinde, İbn Abbas'tan; “İsrâîloğulları'nın Mısır'da çoğalınca insanlara haksızlık etmeye ve onlara karşı kötülükler yapmaya başladıklarını; Allah'ın da Kıptî'leri onlara musallat ettiğini ve onları bu şekilde en kötü azaba uğrattığını, neticede Yüce Allah'ın, Musa peygamber aracılığıyla onları bu durumdan kurtarıncaya kadar bu zulmün devam ettiğini”, bundan sonra da Vehb'den gelen bir rivâyette de; Firavun'un, Musa'nın doğumu sebebiyle yetmiş bin çocuğu, bir diğer rivâyette ise; doksan bin çocuğu yok ettirdiğini aktarmıştır.⁷⁰

Birçok tefsirde bulunan bu rivâyetlerin, genel olarak kitap ve sünnetle çelişmediği fakat tamamen kabulünün veya reddinin söz konusu olmadığı, kabul ile red arasında kalan isrâîliyyât türü bilgiler olduğunu söyleyebiliriz.

⁶⁷ **Kutsal Kitap, Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)**, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2001, Çıkış; 1/ 8–22.

⁶⁸ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 112-113.

⁶⁹ رَأَدُوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا

⁷⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 521.

II. HZ. MUSA’NIN DOĞUMU, FİRAVUN’UN SARAYINA GEÇİŞİ VE ETRAFINDA GELİŞEN OLAYLAR

Firavun’un İsrâîloğulları’na uyguladığı haksız politikalar içerisinde olduğu bir zamanda, Hz. Musa’nın doğacak olması, onun daha başlangıçtayken muhtemel meşakkatler içerisinde kalabileceğini düşündürürken; aynı zamanda onu zorlu bir görevin beklediği de anlaşılabilir.

A. MUSA’NIN DOĞUMU VE ANNESİ GELİNCEYE KADAR SÜT EMMEMESİ

Musa peygamber zorlu bir süreçte doğmuş olmasına rağmen, bir süre sarayda yetişecek ve belli bir süreye kadar yaşamını burada sürdürecektir.

Hz. Musa’nın doğumu ve saraya geliş süreci; Tâhâ 20/38-39, Kasas, 28/7-9’daki âyetlerde yer alırken, Hz. Musa’nın annesi gelinceye kadar süt emmesi hakkındaki âyetler Kasas 28/10-13’de bulunmaktadır.

Tâhâ suresinin 38-39’uncu âyetlerin meâlinde “Hani annene ilham edilmesi gereken şeyleri ilham etmiştik. Onu (bebek Musa’yı) sandığın içine koy ve denize (Nil’e) bırak ki, deniz onu kıyıya atsın da kendisini, hem bana düşman, hem de ona düşman olan biri (Firavun) alsın. Sana da, ey Musa, sevilesin ve gözetimimizde yetiştirilesin diye tarafımızdan bir sevgi bırakmışım”⁷¹ buyurulmaktadır.

⁷¹ ي وَعَدُو لَهُ وَالْعَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةٌ أَنْ أَقْذِيبَهُ فِي التَّابُوتِ فَأَقْذِيبِهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي (38) إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ
مَنْ ي وَلِصْنَعِ عَلَىٰ عَيْنِي

Sa'lebî, yukarıda meâlini verdiğimiz âyetlerle ilgili olarak Mukatil'den; sandığı, Harbil isimli Firavun ailesinden mümin bir kişinin yaptığını⁷² aktardıktan sonra Hz. Musa'nın annesi tarafından suya bırakılışı hakkında şu rivâyete yer vermiştir:

“Hz. Musa'nın annesi, hasır otundan yaptırdığı bir sandığı, içerisini pamuklarla döşeyip dışını ziftle kapladı. Ardından Musa'yı içine koyduktan sonra da bu sandığı, Firavun'un ülkesindeki sarayın önünden geçen ve büyük bir nehir olan Nil'e bıraktı. Bir süre sonra Firavun'un hanımı Asiye'nin suyun başında otururken dalgaların kendine çarptığı bir sandığı görür görmez, yanındakilere bu sandığı getirmelerini emretti. Onu getirip açtıktan sonra bulduklarının sabah aydınlığını andıran bir çocuk olduğunu gördüler. Firavun da bu çocuğu görür görmez ona karşı elinde olmayan bir sevgi duydu.”⁷³

Ayrıca müellif, Kasas, 28/7-9'da, “Musa'nın annesine, ‘Onu emzir, başına bir şey gelmesinden korktuğun zaman onu denize (Nil'e) bırak, korkma, üzülme. Çünkü biz onu sana döndüreceğiz ve onu peygamberlerden kılacağız’ diye ilham ettik. Nihayet Firavun ailesi kendilerine düşman ve üzüntü kaynağı olacak olan o çocuğu bulup aldı. Şüphesiz Firavun, Hâmân ve onların askerleri hata yapıyorlardı. Firavun'un karısı şöyle dedi: “Bana da, sana da göz aydınlığı (bir çocuk)! Sakın onu öldürmeyin. Belki bize faydası dokunur ya da onu evlat ediniz.” Oysaki onlar (olacak şeylerin) farkında değillerdi.”⁷⁴ meâlindeki âyetlerin tefsirinde Musa peygamberin doğumu hakkında râvîyi belirtmeksizin şu rivâyeti aktarmıştır:

“İsrâîloğulları'ndan doğum yapacak hamile olanlarla görevli ebelerden birinin, doğumu yaklaşan Musa'nın annesine karşı içten bir sevgisi vardı. Hz. Musa'nın annesinin doğumu yaklaşip doğum sancıları artmaya başlayınca ebeye yönelerek şöyle seslendi: ‘Haydi! Senin bana duymuş olduğun sevginin bugün faydası olsun’. Ebe de bu sözlerden sonra ona doğumu yaptırdı. Musa, dünyaya

⁷² Sa'lebî, el-Keşfü ve'l-Beyân, IV, 206.

⁷³ Sa'lebî, el-Keşfü ve'l-Beyân, IV, 206.

⁷⁴ (7) يَا أَيُّهَا الْمَرْءُ لَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي فِرْعَوْنَ فِرْعَوْنُ فَرَّهْ عَيْنَ لِي وَكَأَنَّكَ لَأَمْرَأَةٌ (8) فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِبِينَ تَقْلُوبُهُ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَسْتَعْرَبُونَ

gelince güzünün önündeki ‘nur’, ebeyi dehşete düşürdü ve iliklerine kadar titredi. Ona duyduğu sevgi kalbine işledi ve sonra ona şunları söyledi: ‘Ben aslında senin yanına, çocuğunu öldürmek ve bunu da Firavun’a haber vermek için gelmiştim. Ancak senin doğurmuş olduğun bu çocuğa karşı duyduğum sevginin benzerini daha önceden kimseye duymadım. Bu yüzden onu çok iyi koru!’ dedi ve çıkıp gitti. Ebeyi daha önceden takip eden Firavun’un casusları, ebenin ayrılmasıyla doğum yapılan eve girmek üzereyken Hz. Musa’nın annesi hemen onu bir beze sarıp, alevler içinde olan bir tandıra bıraktı. Korkudan dolayı aklı başından gittiği için ne yaptığını bilemiyordu. Casuslar içeri girdikten sonra yanan tandırı fark ettiler. Bu arada Hz. Musa’nın annesinde herhangi bir değişiklik ve yanında da süt olmadığını anlayan casuslar, ebe kadının buraya neden geldiğini sordular. Hz. Musa’nın annesi: ‘Beni ziyarete gelmişti’ deyince, casuslar çıkıp gittiler. Casuslar doğum yapılan evden ayrıldıktan sonra Musa’nın annesi, kızına dönüp: ‘Çocuk nerde?’ diye sordu. ‘Bilmiyorum!’ deyince, yanan tandırdan aniden çocuğun ağlama sesi gelmeye başladı. Yüce Allah ateşi onun için serin ve selametli kılmıştı. Böylece yanmakta olan tandırdan çocuğu çıkartıp aldılar. Bir süre geçtikten sonra çocuğun annesine Firavun’un onu öldürme korkusu hâkim olmaya başladı. Derken Allah, Musa’nın annesinin kalbine şöyle bir ilham verdi: ‘Bir sandık al, çocuğu içine koy ve Nil’e bırak.’ Annesi de hemen Mısır halkından olan bir marangozdan küçük bir sandık satın almak isteyince, marangoz, Musa’nın annesine, ‘Bu sandıkla ne taşıyacaksın?’ diye sordu. Annesi, ‘Benim bir oğlum oldu, onu gizlemem gerekir’ deyip, yalan söylemekten kaçındı. Marangoz ‘niçin?’ diye sordu. Çocuğun annesi, ‘Firavun’un tuzağından korkuyorum.’ dedi. Annesi, sandığı alarak oradan ayrıldı. Marangoz, daha sonra Musa’nın annesinin yaptırdığı işi görevlilere haber vermeye gitti. Marangoz görevlilere olayı açıklayacağı esnada Allah marangozun dilini tuttu ve konuşamadı. Eliyle işaret etmeye çalıştı ama görevlilerce ne demek istediği anlaşılamayınca görevli askerler marangozu dövdüler. Daha sonra Allah oradan ayrılan marangozun konuşmasına izin verdi. Aynı davranışı iki defa tekrarlayıp daha sonradan tekrar konuşmaya başlayan marangoz, Allah’a secde ederek bunun Hak tarafından olduğunu anladı. Bu esnada Musa’nın annesi çocuğu sandığa koyduktan sonra denize bıraktı. O zamanlar Firavun’un erkek çocuğu yoktu, sadece bir kızı vardı. O kız insanların en iyisiydi. Her gün Firavun’un huzuruna çıkıp üç isteğini

söylüyordu. Aynı zamanda da Firavun'un bu kızında cilt hastalığı vardı. Bir gün Firavun Mısır'daki bütün doktorları toplayıp kızını iyileştirmelerini istedi. Doktorlar Firavun'a, 'Güneşin doğduğu bir vakitte denizin karşı tarafından bir insandan tükürük alıp onu sürerek o hastalıktan kurtulabileceğini' söylediler. Pazartesi olunca Firavun yanında hanımı Asiye ile sabah erken saatlerde denizin kenarına vardı. Orada dalgaların arasında hareketli bir nesneyi görür görmez Firavun, adamlarına onu getirmelerini emretti. Firavun'un adamlarının getirdikleri kapalı bir sandukaydı. Sandukayı Firavun önüne koyduklarında, o ne açılabilir, ne de kırılabilir. Asiye, sanduka getirilince içine bakmaya çalışarak, sandukada önceden görmediği bir nur fark etti. Onun kapağını açar açmaz beşikte küçük bir bebeğin olduğunu gördüler. İki gözünün arasında bir nur vardı. Allah onu bu sürede sütle rızıklandırmıştı. Bu arada Allah, Asiye'nin ve Firavun'un kalbine bir sevgi bıraktı. Firavun çocuğu tabuttan çıkarıp kızına, onun tükürüğünden sürünce kızının cilt hastalığı hemen geçti. Bunun üzerine çocuğu öptüler ve bağırlarına bastılar. Firavun'un adamları; 'Ey Kral! İşte İsrâîloğulları'nın sakınması gerektiği çocuk bu çocuktur' dediler. Bunun üzerine Firavun onu öldürmek istedi. Onu öldürmeye çalıştığı esnada Firavun'un hanımı ona dönerek; 'Onu öldürme! Bu benim ve senin için bir gözbebeğidir' dedi. Bunun üzerine Firavun, 'Benim için böyle bir şey söz konusu değildir' diye, cevap verdi. Daha sonra Asiye çocuğa "Musa" adını verdi, 'çünkü biz onu suda bulduk' dedi. Zira 'mu,' su; 'şa' ise ağaç demektir.⁷⁵

Kitab-ı Mukaddes'te, Hz. Musa'nın doğumu kısaca şöyle anlatılmaktadır: Levili adında bir adamın bir çocuğu dünyaya geldi. Çocuk çok güzel olduğu için annesi onu üç ay sakladı. Gizleyemeyeceğini anlayınca Nil kıyısına gidip hasır bir sepet içerisinde onu suya bırakmak zorunda kaldı. Nil nehrine yıkanmak için giren Firavun'un kızı, sepet içerisindeki çocuğu fark edince, hizmetçilerine onu Nil'den çıkarmalarını emretti. Firavun'un kızı onu emzirmesi için bir kadına verdi. Kadından ona bakmasını, büyüyünce de saraya getirmesini istedi. Kadın geri getirince çocuğu evlat edindi. Sudan çıkardığı için çocuğun adını 'Musa' koydu.⁷⁶

⁷⁵ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 521-523.

⁷⁶ Çıkış, 2/1-4.

Görüldüğü üzere Hz. Musa'nın annesinin onu Nil'e bırakması, büyütülmesi için tekrar annesine iade edilmesi, sonrasında tekrar saraya dönmesi gibi hususlarda Tevrat'taki bilgiler ile Kur'an'daki bilgiler paralellik arz etmektedir. Ancak Hz. Musa'yı Nil'den çıkartıp evlat edinen kimsenin Tevrat'ta Firavun'un kızı olarak bahsedilmesi ise Kur'an'daki bilgilerle⁷⁷ çelişmektedir.

Yaşamının rüşt yaşı olarak bilinen dönemine kadar Firavun'un sarayında yetişecek olan Musa peygamber, böylece dünyaya gelmiş, yaşamında önemli bir kesit olacağı iki kişinin kavga olayında hakem olmaya çalışırken bir kişinin ölümüne sebep olduğundan Mısır hayatına belli bir süre ara vermek zorunda kalacaktır.

Hz. Musa saray içerisinde olduğu dönemde annesinden uzakta olma ihtimali söz konusuysen Kur'an-ı Kerim'de Kasas 28/10-13'te, "Musa'nın anasının kalbi bomboş kaldı. Eğer biz inancını koruması için kalbine güç vermeseydik, neredeyse bunu açıklayacaktı. Annesi, Musa'nın kız kardeşine, 'Onu takip et' dedi. O da Musa'yı, onlar farkına varmadan uzaktan gözledi. Biz, daha önce onun, sütanalarının sütünü emmemesini sağladık. Kız kardeşi, 'Size onun bakımını, sizin adınıza üstlenecek ve ona içtenlik ve şefkatle davranacak bir aile göstereyim mi?' dedi. Böylece biz, anasının gözü aydın olsun ve üzülmesin, Allah'ın sözünün hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük. Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler."⁷⁸ âyetiyle bu durum anlatılmıştır.

Sâlebî, yukarıda meâlini verdiğimiz bu âyetlerin tefsirinde Musa peygamber'in annesinin ona duyduğu bu özlem hakkında Şeytan'ın Musa'nın annesine gelerek 'Sen Firavun'un korkusuyla onu öldürmeyip denize attın. Eğer böyle yapmasaydın Firavun onu öldürecekti. Böylece çocuğunun sevabı da senin olmuş olacaktı' deyip ayrıldığını; Firavun'un, çocuğunu Nil'de bulduğunu ona haber verdiklerinde Musa'nın annesinin, Allah'ın kendine vahyettiğini unutarak 'İşte çocuğum düşmanların eline geçti' dediğini aktarmıştır.⁷⁹

⁷⁷ Kasas, 28/8-9.

⁷⁸ وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيه فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ (10) تَ لِلْبَيْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا لِئَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ قَارِعًا إِنْ كَادَ فَرَدَدْنَا (12) أَى أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ وَحَرَمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ جَنبٍ وَهُمْ لَا يَسْعُرُونَ إِلَىٰ أُمَّه كَيْ تَقْرَ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلَتَعْلَمَنَّ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ

⁷⁹ Sa'lebî, el-Keşfü ve'l-Beyân, IV, 524.

Yine Sa'lebî, Mukatil'den Hz. Musa'nın annesi, dalgaların çocuğun içinde bulunduğu tabutu sarstığını görünce bir an çocuğunun öleceği endişesine kapıldığını ve neredeyse ona olan sevgisinden bağıracağını aktarmıştır.⁸⁰ Bir başka rivâyette ise Kelbî'den şu bilgileri nakletmiştir: Herkesin ona 'Firavun'un oğlu' diye seslendiğini duyduğunda bu annesinin zoruna gitmiş ve içinden 'Hayır o benim oğlumdur!' demişti. Annesi neredeyse onun kendi oğlu olduğunu açıklayacaktı.⁸¹

Bütün gelişmeleri yakın bir şekilde takip eden Musa'nın kız kardeşi –ki adı Meryem'dir⁸²- çocuğun saraya gidişini ve onun bakımıyla alakalı tüm konuşmaları takip ettiği esnada, 'Çocuğu öldürülen bir anne var ve bu işe istekli olduğunu biliyorum' diyerek, Firavun'un yardımcılara teklifte bulunduğunu,⁸³ teklifin kabul edildiğini ve Musa'nın gerçek annesi (Yuhabiz bt. Lavis bt. Yakub (تنب ذباخوي) getirildikten sonra Musa'nın da gerçek annesinin göğsünü kabul etmiş olduğu anlatılmaktadır.⁸⁴

Hz. Musa'nın sütanneye verilme konusu ise Tevrat'ta şu şekilde yer almaktadır:

“Çocuğun ablası kardeşine ne olacağını görmek için uzaktan gözlüyordu. O sırada Firavun'un kızı yıkanmak için ırmağa indi. Sazların arasındaki sepeti görünce, Firavun'un kızı, onu getirmesi için hizmetçisini gönderdi. Sepeti açınca ağlayan çocuğu gördü. Ona acıyarak 'bu İbranî çocuğu' dedi. Çocuğun ablası Firavun'un kızına 'Gidip bir İbrani sütnine çağırayım mı?' diye sordu. 'Senin için bebeği emzirsin.' Firavun'un kızı 'Olur' diye yanıtladı. Kız gidip bebeğin annesini çağırdı. Firavun'un kızı, kadına 'Bu bebeği al, benim için emzir, ücretin neyse ben veririm' dedi. Kadın bebeği alıp emzirdi. Çocuk büyüyünce onu geri getirdi. Firavun'un kızı onu evlat edindi. 'Onu sudan çıkardım' diyerek adını 'Musa' koydu.”⁸⁵

⁸⁰ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 524-525.

⁸¹ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 525.

⁸² Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 525.

⁸³ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 525.

⁸⁴ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 520.

⁸⁵ Çıkış, 2/4-10.

Tevrat'taki bu bilgilerin genel olarak Kur'an'daki bilgilerle çelişmediğini söylemek mümkündür. Sadece Firavun'un kızı olarak geçen Tevrat'taki bilgiler Kur'an'da Firavun'un karısı olarak anlatılmaktadır.

B. HZ. MUSA'NIN DİLİNDEKİ KUSUR

Hiz. Musa'nın peygamberlik vazifesini aldıktan sonra, kardeşi Harun'u bu vazifede yanına almak için, 'dilindeki tutukluğu çöz' âyeti kerimesi hakkında ilgili tefsirimizde ve çeşitli tefsir kaynaklarında bu konuya dair birçok görüş dile getirilmiştir.

Musa peygamber'in dilindeki bu durum Kur'an-ı Kerim'de Tâhâ 20/27'de yer alan "Dilindeki tutukluğu çöz!"⁸⁶ âyetinde geçmektedir. Bu âyette zikredilen Hiz. Musa'nın söz konusu durumu hakkında müellifimiz farklı yerlerde iki rivâyette bulunmuştur.

Sâlebî, ilk rivâyeti meâlini verdiğimiz âyetin tefsirinde İbn Abbas'tan; "Hiz. Musa'nın dilinde kekemelik vardı. Bu, Hiz. Musa'nın, Firavun'un odasındaiken onu sakalından tutup tokat vurmasıyla meydana geldi. Bu olay meydana geldiği esnada Firavun, Asiye'ye dönüp; 'Bu benim düşmanımdır!' deyince, hanımı 'O henüz hiçbir şeyi ayırt edemeyecek kadar küçük bir çocuktur' dedi. Bu açıklamayla ikna olmayan Firavun, alev halinde bir odun parçası ve değerli bir taş getirilmesini emretti, daha sonra çocuğun hangisine yöneleceğini beklemeye koyuldu. Henüz küçük olan Musa, taşa yöneleceği esnada Cebrail'in elinden tutup onu alevli oduna doğru itmesiyle, Musa alevli odun parçasını alıp ağzına götürdü. Böylece Musa'nın dilinde kekemelik meydana geldi" rivâyetini aktarmıştır.⁸⁷

Müellif ikinci rivâyetini de Kasas 28/15'de "Musa, halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşman tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı, ondan yardım istedi. Musa

⁸⁶ يَوَاحِلُّ عُدَّةً مِنْ لِسَانٍ

⁸⁷ Sa'lebî, el-Keşfü ve'l-Beyân, IV, 205.

da ona bir yumruk indirip onu öldürdü. Musa, “Bu şeytanın işidir. O, gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır, dedi.”⁸⁸ meâlindeki âyetin tefsirinin akabinde İbn Zeyd’den gelen şu rivâyeti zikretmektedir:

“Musa küçükken, Firavun’un başına sopayla vurmuş ve sakalını yolmuş. Bunun üzerine Firavun onu, saraydan çıkarmak istemiş. Ancak, daha sonra onu denemek için ona bir ateş koru getirip eline verdiğinde, o da avuçlayıp onu hemen, ağzına atmış. İşte dilindeki tutukluk bundan dolayıdır. Bu olay neticesinde Firavun; ‘Onu öldürmeyeceğim ama onu bu şehirden çıkaracağım’ demiş. Böylece Hz. Musa oradan çıkartılmış ve yaşı ilerleyip olgunlaşınca kadar bir daha o şehre girmemiş. Saraydakiler de artık, Hz. Musa’yı anmaz olmuşlar ve onu tamamen unutmuşlardır.”⁸⁹

Hz. Musa’nın dilindeki bu kusurla alakalı Tevrat’ta “Musa Rabb’e, ‘Aman, ya Rab!’ dedi. ‘Ben kulun, ne geçmişte ne de benimle konuşmaya başladığından bu yana, iyi bir konuşmacı oldum. Çünkü dili ağır, tutuk biriyim.”⁹⁰ şeklinde anlatılmaktadır.

Hz. Musa’nın içine konduğu sandığın mahiyeti, ele geçişi, sarayda çalışan görevlilerin Musa’yı öldürmesi için Firavun’u gayrete getirmeleri, Asiy’e’nin onları bunu yapmaktan vazgeçirmeye çalışması, Hz. Musa’nın izini takip eden kız kardeşinin ismi ile ilgili rivâyetler kabul ve red açısından tevakkuf edilen rivâyetler olarak değerlendirilebilir.⁹¹ Ancak Hz. Musa’nın annesi tarafından doğum esnasında fırına atılmasına dair rivâyet, reddedilen isrâîliyyât türü bir rivâyettir.⁹² Hz. Musa’nın dilindeki kusurla alakalı anlatılan rivâyetler de kabul ve red yönünden ikisi arasında kalınan rivâyetlerdendir.⁹³ Çünkü “Dilimdeki tutukluğu çöz” ifadesiyle ne

⁸⁸ وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينٍ غَلَقَةٍ مِنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يُتَمَتِّلَانِ هَذَا مِنْ شَيْعَتِهِ وَهَذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَعَاثَهُ الَّذِي مِنْ شَيْعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ
وَكَرَهُ مُوسَى فَفَضَى عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ عَدُوٌّ فَ

⁸⁹ Sa’lebî, *el-Keşfü ve’l-Beyân*, IV, 527.

⁹⁰ Çıkış, 4/10.

⁹¹ İbn Kesir, a.g.e., III, 148-149.

⁹² Örnek olarak bkz.: İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali, *Zâdu’l-Mesîr fi İlmî’t-Tefsîr*, Beyrut 1984, VI, 202.

⁹³ Örnek olarak bkz.: el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li-Ahkâmî’l-Kur’an*, I-XXII, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1407/1987, XI, 192.

kastedildiğine dair aktarılan rivâyetleri, tamamen doğrulayacak veya tamamen reddedecek sıhhatli deliller mevcut değildir.

III. HZ. MUSA'NIN GENÇLİK DÖNEMİ VE MİSİR'DAN ÇIKIŞINA SEBEP OLAN OLAY

Kur'an, Hz. Musa'nın çocukluğundan rüşt dönemine kadar olan süreden bahsetmez. Ancak Hz. Musa bir dönem de olsa, Firavun'un sarayında bulunacak, daha sonra meydana gelecek birtakım hadiseler nedeniyle şehri terk etmek zorunda kalacaktır.

A. HZ. MUSA'NIN GENÇLİĞİ VE ŞEHRE GİRİŞ ZAMANI

Bu konuyla ilgili âyetler, Kur'an-ı Kerim'de Kasas 28/14-15'te yer almaktadır. Sa'lebî, Kasas 28/14'de "Musa gençliğe erip geliştiği zaman, biz ona ilim ve hikmet verdik. İyi hareket edenleri biz böyle mükâfatlandırırız."⁹⁴ âyetinin tefsirinde Hz. Musa'nın rüşt dönemi hakkında şu rivâyetleri vermektedir:

Kelbî: on sekiz-otuz yaş;

Bazı müfessirler: (eşüdde-أَشُدُّ) kelimesi otuz, (istevâ-وَيَسَّأ) kırk yaş;

İbn Abbas: "eşüdde" otuz üç, "istevâ" kırk yaş arası bir dönemdir.⁹⁵

Ayrıca Hz. Musa'nın rüşt dönemiyle ne kastedildiğine dair çeşitli tefsir kitaplarında birbirinden farklı birçok rivâyeti bulmak mümkündür.⁹⁶

⁹⁴ وَیَ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَدَّ

⁹⁵ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 525-526.

⁹⁶ et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân*, I-XXX, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1388/1968, XX, 42; el-Kurtubî, a.g.e., XIII, 258; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l Kur'ani'l-Azîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1969, III, 382; es-Suyûti, Celâluddîn Ebû'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1983/1403, VI, 397.

Hız. Musa'nın rüşt dönemi hakkındaki bu rivâyetlerden sonra Hız. Musa'nın Kıptî'yle kavga etmeden önce şehre gelişi ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de Kasas 28/15'te "Musa, halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi..."⁹⁷ meâlindeki âyet gelmektedir.

Sâlebî, yukarıdaki âyetin tefsirinde şu bilgilere yer vermektedir: Süddî'ye göre âyette kastedilen şehir, Mısır şehirlerinden Menef'tir.(فنم)⁹⁸ Mukatil'e göre ise, Mısır'dan iki fersah uzaklıkta olan bir yerdir.⁹⁹ Muhammed b. Kâ'bü'l- Kurazi (v. 118/736): "Hız. Musa şehre akşam ile yatsı arasında girmiştir" derken, bir başka görüşte, "Bayram günü" denilmiştir. Çünkü o günde insanlar oyun ve eğlence ile meşguldürler denilmektedir. Bir diğere görüşe göre ise, Hız. Musa'nın öğle vaktinde insanların uyuduğu bir saatte şehre girdiği rivâyet edilmiştir.¹⁰⁰

Bu konu hakkında âlimler, Hız. Musa'nın ne zaman ve niçin şehre girdiği konusunda farklı rivâyetlerden oluşan birçok nakillerde bulunmuşlardır. Hatta bu konu hakkında çeşitli tefsir kitaplarında birbirine yakın ve bazen de birbirinden farklı birçok rivâyetle karşılaşmak mümkündür.¹⁰¹

Sa'lebî, Kasas suresinde yer alan ilgili âyetin tefsirinde, Hız. Musa'nın şehre giriş vakti hakkında sırayla Süddî'den ve İbn İshak'tan gelen şu rivâyetleri zikretmiştir:

"Hız. Musa, Firavun'un bindiği bineklere biniyor, hatta 'Firavun'un oğlu Musa' diye biliniyordu. Firavun bir gün, Musa olmadığı bir vakitte bineğine binip gitti. Musa geldiğinde ona şöyle denildi. 'Firavun bineğine binip gitti.' Musa da hemen onu takip ederek başka bir bineğe binip peşinden gitti. Musa, halkın öğle

⁹⁷ وَخَلَّ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينٍ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا

⁹⁸ Firavun dönemindeki şehirlerden birinin adıdır. Diğere bir rivayete göre Nuh tufanından sonra ilk yerleşim yerlerindedir. Mısır'a 30 mil uzaklıkta, içerisinde Firavun'a ait bir evin bulunduğu şehir olarak da bilinmektedir. Sonradan Arapçalaşmış bir kelimedir. Bkz.: el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkut b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî, **Mu'cemu'l-Buldân**, (thk.: Ferid Abdulaziz el-Cündî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990, V, 247-248.

⁹⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 527.

¹⁰⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 527.

¹⁰¹ et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XX, 43-44 Kurtubî, a.g.e., XIII, 259; İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'an'il-Azîm**, III, 382; es-Suyûtî, a.g.e., VI, 397-398.

uykusunda olduğu bir saatte “Menef” diye bilinen bir şehre ulaştığında çarşılar kapalıydı ve yollarda da kimse yoktu.”¹⁰²

İbn İshak, “Hz. Musa’nın, İsrâîloğulları’ndan, kendine tabi olan ve sözünü dinleyen taraftarları vardı. Firavun’un ve kavminin batıl olduğunu anlayıp, hakkı söylemeye başladıktan sonra, onların inanmış olduğu değerleri eleştirmeye ve bu değerleri beğenmediğini her fırsatta ifade etmekten geri durmuyordu. Bu söylenenler öylesine yaygınlaşmıştı ki; Firavun ve adamlarının, Hz. Musa’yı tehdit etmeleri ve böylece Hz. Musa’nın onlardan çekinmesi noktasına kadar ulaşmıştı. Bundan dolayı Hz. Musa, Firavun’un bulunduğu şehre korkarak girmeye başladı.”¹⁰³

Hz. Musa’nın dilindeki kusur sebebiyle yukarıda İbn Zeyd’den aktardığımız rivâyette; âyette geçen ifadede ‘o saatte bir gafletin bulunduğu’ manası değil, aksine oranın halkının Hz. Musa’dan ve o nübüvvet işlerinden habersiz oluşları kastedilmiştir. Çünkü bu rivâyete göre ‘Hz. Musa küçükken, Firavun’un başına sopayla vurmaya kalkışarak sakalını yolmaya çalışmıştı. Bunun üzerine Firavun onu, sürmek istemiş, ama sonra bir ateş kuru getirilip Musa’nın eline verildiğinde, onu avuçlayıp, ağzına atmıştı. İşte dilindeki tutukluk bunun eseri idi. Bu olay üzerine Firavun, ‘Onu öldürmeyeceğim ama onu bu şehirden çıkarın’ emrini vermişti. Böylece Hz. Musa oradan çıkarılmış ve büyüüp olgunlaşınca kadar bir daha o şehre girmemişti. Oradakiler de, Hz. Musa’yı anmaz olmuşlar ve onu tamamen unutmuşlardı.”¹⁰⁴

Kitab-ı Mukaddes’te Hz. Musa’nın büyüdüğü zikredilmesine rağmen rüşti yaşına dair ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır. Tevrat’ta ilgili bölüm şu şekildedir: “Musa büyüdüktan sonra bir gün soydaşlarının yanına gitti...”¹⁰⁵

¹⁰² Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 527.

¹⁰³ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 527.

¹⁰⁴ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 527.

¹⁰⁵ Çıkış, 2/11.

B. HZ. MUSA’NIN KIPTİYLE KAVGASI VE MISIR’DAN AYRILIŞI

Hız. Musa’nın hayatında önemli bir yer tutan ve Kur’an’da anlatılan bu hadise onun Mısır’dan kaçmasına sebep olmuştur. Çünkü Musa peygamber risalet görevi verilmeden önce Firavun taraftarlarından olan bir Kıptî’yi öldürmesi sonucu şehri terk etmek zorunda kalacaktır. Hız. Musa’nın karışmış olduğu bu kavga hadisesi Kur’an-ı Kerim’de, Tâhâ 20/40, Kasas 28/15 ve 18. âyetlerde anlatılmaktadır.

Sa’lebî, öncelikle Tâhâ 20/40’taki “...(kazara) bir cana kıydın...”¹⁰⁶ meâlindeki âyetin tefsirinde Ka’bü’l-Ahbâr’dan rivâyetle Musa peygamberin o dönemde on iki yaşında olduğunu, ardından İbn Abbas’tan, Musa peygamberin öldürdüğü kişinin bir Kıptî olduğunu rivâyet etmiştir.¹⁰⁷

Sa’lebî, bu konu hakkında en geniş rivâyetlerini Kasas 28/15’te “...Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Musa da ona bir yumruk indirip onu öldürdü.”¹⁰⁸ meâlindeki âyetin tefsirinde aktarmaktadır.

Müellif, yukarıdaki tefsirinde ilk olarak, diğeri müfessirlerin görüşlerini nakledip âyette yer alan ‘kendinden’ ifadesinden hareketle o kişinin ‘Sâmîrî’ olduğunu söyler. Bir diğeri görüşe göre, Firavun’un aşçısı Felyesun’dur (نوثيلف). Müseyyeb b. eş-Şüreyk’e göre ise bu kişi, sarayda ekmekçi olarak çalışan, aynı zamanda Firavun’un mutfağına odun taşıma işiyle görevli ‘Kanun’ (نوناق) adlı kimsedir.¹⁰⁹

Sa’lebî, Musa peygamberin Kıptî’yi öldürmesine dair yaşanan olayı İbn Abbas’tan özet olarak şu şekilde anlatmaktadır: Musa rüşti yaşına geldiği dönemlerde, Firavun ve adamları tarafından İsrâîloğulları’na yapılan zulümleri, hiç kimse engelleyemiyordu. Bir gün, Musa şehrin bir tarafında yürürken; biri

¹⁰⁶ وَقَتَلْتَ نَفْسًا

¹⁰⁷ Sa’lebî, *el-Keşfü ve’l-Beyân*, IV, 207.

¹⁰⁸ هَ فَاَسْتَعَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهَذَا مِنْ عَدُوِّهِ ...

¹⁰⁹ Sa’lebî, *el-Keşfü ve’l-Beyân*, IV, 528.

İsrâîloğulları'ndan diğeri Firavun'un kavminden olmak üzere iki kişiyi kavga ederken gördü. İsrâîloğulları'ndan olan kişi, Musa'nın onu koruyacağını bildiğinden Firavun'un kavminden olana karşı yardım talep etti. Çünkü Musa'yı Firavun'un sarayında emziren kadının İsrâîloğulları'na mensup olması nedeniyle genel olarak sarayda, İsrâîloğulları'na zulüm ve baskıdan kaçınıldığını biliyordu. Bu kavgaya şahit olan Musa, çok öfkelenmişti. Musa, Kıptî'ye doğru yönelerek onu zorlamamasını söyleyince Kıptî, "Senin babanın ocağı için ona odun toplatmaya çalışıyordum" cevabını verdi. Derken tartışma alevlendi ve Musa öldürme kastı olmaksızın Kıptî'ye yumrukla vurdu. (Ferra ve Ebu Ubeyde de "tokat attı" demişlerdir.) Zira Musa'nın güçlü ve kuvvetli yapısı vardı. Bunun üzerine Kıptî orada hemen can verdi.¹¹⁰

Yaşanan bu hadiseden sonra Hz. Musa'nın bunu bilerek yapmadığı, olayın hemen ardından söylediği "...Bu, Şeytan'ın amelindendir. O apaçık dalaletle düşürücü bir düşmandır. Rabbim! Ben nefsimi zulmettim, beni bağışla!"¹¹¹ ifadesinden anlaşılmaktadır. Çünkü o, Allah'ın kendisine öldürmesini emretmediği birinin canına kıymıştır.¹¹²

Musa peygamberin ikinci kez kavga eden kişi ile karşılaşmaları Kasas 28/18'de, "Korkarak, etrafı gözetleyerek şehirde sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen yine feryat ederek ondan yardım istiyordu. Musa da ona, 'Belli ki sen azgın bir kimsesin' dedi."¹¹³ âyetinde geçmektedir.

Sa'lebî, Hz. Musa, büyük pişmanlık duygusu içindeyken, bir süre sonra ikinci kez kavga eden aynı kişiye rastladığında, meydana gelen gelişmeleri İbn Abbas'tan şu şekilde aktarmıştır: "Bir grup, Firavun'a gelerek: 'İsrâîloğulları'na mensup biri bizim adamlarımızdan bir kimseyi öldürdü. Hakkımızı al ve onlara fırsat verme!' dediler. Firavun da 'Olayın araştırılmasını ve olayı kimin gördüğünü' sorunca Firavun'a hiçbir delil gösteremediler. Bir gün Hz. Musa, yine şehirde dolaşırken kendinden yardım isteyen İsrâîloğulları'ndan olan kişinin başka bir kimseyle

¹¹⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 528.

¹¹¹ Kasas, 28/16-17 مَضِلُّ مُبِينٌ قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ

¹¹² Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 528.

¹¹³ مُبِينٌ فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ

tartıştığını gördü. İsrâîloğulları'ndan olan kişi yine yardım talebinde bulundu. Hz. Musa da dünkü olaydan pişman olmuş bir halde ona dönüp 'Sen apaçık bir düşmansın, senin yüzünden dün bir adam öldürdüm, bugün benden tekrar yardım istiyorsun' dedi. Firavun ailesinden olan bir kişi dünkü öldürme işini yapanın Musa olduğunu konuşmalardan anlayınca, Firavun'a bu haberi intikal ettirmek üzere olay yerinden ayrılarak Firavun'un sarayına geldi. Bu kişinin anlattıklarını dinleyen Firavun, Hz. Musa'nın yakalanıp hemen öldürülmesini emretti."¹¹⁴

Sa'lebî, bu rivâyetin hemen ardından Kasas 28/20'de "şehrin uzak köşesinden bir adam koşarak geldi"¹¹⁵ âyetinin tefsirinde İbn Abbas'tan özet olarak şu rivâyeti yapmıştır: Firavun, Hz. Musa'yı öldürmek için katiller gönderdi. Katiller bu emri yerine getirmek için derhal önemli ve büyük yollarda onu aramaya başladılar. Bu arada şehrin uzağından gelen bir kişi, kestirme yoldan gelerek Musa'ya öldürülme emrinin verildiğini haber verdi ve farklı bir yoldan gitmesi gerektiğini telkin etti.¹¹⁶

Müfessir, aynı âyetin tefsirinde, bu kişinin mümin biri olduğunu bildirmiş; ismi konusunda da Hazbil b. Sâbur (اروبص نب لي بزج), Şuayb b. Hibai, Şemûn (نوعمش) veya Şemân (ناعمش) gibi farklı farklı isimler nakletmiştir.¹¹⁷ Diğer taraftan uzaktan gelerek Musa peygambere haber getiren bu kişinin şehre nasıl geldiğine dair, Kelbî, 'koşarak', Mukatil, 'yürüyerek' demişlerdir.¹¹⁸

Sa'lebî bu rivâyetleri aktardıktan sonra, Süddî ve Mukatil'den farklı bir yerde şehrin diğer tarafından gelen kişinin, Firavun'un amcasının oğlu olduğunu nakletmiştir.¹¹⁹ Kur'an'ın ayrıntıya girmeden ve isim belirtmeyerek anlattığı bu hadiseleri, tefsir kaynaklarımız teferruatlıca bulmak mümkündür.¹²⁰

¹¹⁴ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 529-530.

¹¹⁵ وَجَاءَ رَجُلٌ مِّنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى

¹¹⁶ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 530.

¹¹⁷ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 530.

¹¹⁸ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 530.

¹¹⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, V, 342.

¹²⁰ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XX, 45-46; Kurtubî, a.g.e., XIII, 260; İbnu'l-Cevzî, **Zâdü'l-Me'sîr fi İlmi-t-Tefsîr**, VI, 207-208; İbn Kesîr, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm**, III, 382-383; es-Suyûtî, a.g.e., VI, 398; er-Râzî, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, **Mefâtihu'l-Gayb**, I-XI; Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, VIII, 584.

Tevrat'ta Hz. Musa'nın Kıptî ile olan kavgası ise şu şekilde geçmektedir: "Musa büyüdüktan sonra bir gün soydaşlarının yanına gitti. Yaptıkları ağır işleri seyrederken bir Mısırlı'nın bir İbranîyi dövdüğünü gördü. Çevresine göz gezdirdi. Kimse olmadığını anlayınca Mısırlı'yı öldürüp kuma gizledi. Ertesi gün gittiğinde iki İbranî'nin kavga ettiğini gördü. Haksız olana, 'Niçin kardeşini dövüyorsun?' diye sordu. Adam, 'Kim seni başımıza yargıç ve yönetici atadı? Yoksa Mısırlı'yı öldürdüğün gibi beni de mi öldürmek istiyorsun?' dedi. O zaman Musa bu işin ortaya çıktığını düşünerek korktu. Firavun, olayı duyunca Musa'yı öldürmek istedi. Ancak Musa ondan kaçıp Medyan yöresine gitti."¹²¹

Görüldüğü gibi Tevrat'taki anlatım, Kur'an-ı Kerim'in anlatım ile tamamen örtüşmemektedir. Kur'an'a göre, olayda Mısırlı Kıptî değil, İsrâîloğulları'ndan olan adam suçludur.¹²² Kur'an'da Hz. Musa Kıptî'yi öldürme kastı olmadan yanlışlıkla öldürmüş iken Tevrat'ta etrafı kolaçan ettikten sonra bilerek öldürdüğü anlatılmaktadır. Ayrıca Kur'an'da ikinci gün kavga eden iki kişiden diğerinin Kıptî'lerden olduğu belirtilirken¹²³ Tevrat'ta kavga edenlerin her ikisinin de İbranî olduğu söylenmektedir.

Ayrıca Kitab-ı Mukaddes'te bu kavganın geçtiği zaman Musa peygamberin kaç yaşında olduğuna dair şöyle bir pasaj vardır: "Kırk yaşını doldurunca Musa'nın yüreğinde öz kardeşleri olan İsrâîloğulları'nın durumunu yakından görme arzusu doğdu."¹²⁴

Hz. Musa'nın kavga ettiği zamanki yaşı ile ilgili Kur'an'da açıkça ifade geçmediğinden Kitab-ı Mukaddes'te kırk yaş olarak ayrıntılı bilgi verilmesi, Kur'an ile bir çelişki doğurmamaktadır.

Sa'lebî'nin tefsirinde geçen Hz. Musa'nın rüşd yaşı, şehre giriş zamanı, şehrin hangisi oluşu gibi Kur'an-ı Kerim'in ayrıntılı olarak bizlere aktarmadığı, fakat gerek müellifimizin eserinde gerekse dipnotlarda belirttiğimiz diğer tefsir kaynaklarındaki

¹²¹ Çıkış, 2/11-15.

¹²² Kasas, 28/18.

¹²³ Kasas, 28/19.

¹²⁴ Resullerin İşleri, 7/23.

isrâîlî olabilecek türden rivâyetleri, kabul red açısından üzerinde tevakkuf edilen rivâyetler olarak söyleyebiliriz. Hz. Musa'nın Kıptî'yi öldürmesi olayında anlatılan rivâyetler de aynı şekilde değerlendirilmektedir.¹²⁵

¹²⁵ er-Râzî, a.g.e., VIII, 584.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUSA'NIN MISIR SONRASI HAYATI İLE İLGİLİ İSRÂİLÎ RİVÂYETLER

Bu bölümde ilk bölümde olduğu gibi Musa peygamberin hayatını kronolojik olarak, Hz. Musa'nın Medyen'den başlayıp Mısır'a tekrar gidişini, Firavun'la olan mücadelesini, Mısır'dan çıkışını, Kızıldeniz'i geçişini, Tur dağında Tevrat'ı almasını, Tih çölünde yaşananları ve ölümüne kadar geçen süreçte meydana gelen olayları aktaran rivâyetleri zikrederek değerlendirmeye çalışacağız. Bunu yaparken önce âyeti daha sonra da Sa'lebî'nin *el-Keşfü ve'l-Beyân* adlı tefsirinde bu konularla alakalı nakledilen haberleri vereceğiz. Ayrıca Tevrat'tan yararlanarak ulaştığımız kanaatleri de belirtmeye çalışacağız.

Musa peygamberin çocukluk dönemi Firavun'un sarayında geçerken onun hayatı, kavga eden iki kişiye hakem olmaya çalıştığı esnada elinden çıkan bir kazayla yeni bir döneme girmiştir. Çünkü Firavun, Hz. Musa'nın ölüm emrini verirken, Musa peygamber şehrin diğer tarafından gelen bir kişinin tavsiyeleri doğrultusunda Medyen'e doğru yola çıkmıştı.

I. HZ. MUSA'NIN MEDYEN HAYATI, EVLİLİĞİ VE ASASI

Genel olarak peygamberlerin hayatında hicret olarak isimlendirebileceğimiz hakikat, Musa peygamber'in de karşılaştığı bir realiteydi. Nitekim Hz. Musa karışmış olduğu kavga olayından büyük bir pişmanlık içinde olmasına rağmen yurdunu terk etmek zorunda bırakılmıştı. Bundan sonra belli bir süreye kadar vatanından mahrum kalarak Medyen'de yaşamını sürdürecekti, daha sonra peygamberlik vazifesiyle hakkı anlatmak üzere tekrar geri dönecekti.

A. HZ. MUSA’NIN MEDYEN HAYATI VE EVLİLİĞİ

Musa peygamberin Mısır’dan ayrılarak Medyen’e gidişi, onun hayatında yeni bir başlangıç olarak değerlendirilebilir. Söz konusu olay, Kur’an-ı Kerim’de Kasas 28/22-28. âyetlerde şu şekilde anlatılmaktadır:

“(Şehirden çıkıp) Medyen’e doğru yöneldiğinde, ‘Umarım Rabbim beni doğru yola iletir’ dedi. Medyen suyuna varınca, suyun başında (hayvanlarını) sulamakta olan bazı insanlar gördü. Bunların yanında da koyunlarını suya salmamak için uğraşan iki kız gördü. Musa onlara, ‘(Koyunlarınızı burada tutmaktaki) maksadınız ne?’ dedi. Onlar, ‘Çobanlar sulayıp çekilinceye kadar biz koyunlarımızı sulayamayız. Babamız ise çok yaşlı bir adamdır’ dediler. Bunun üzerine Musa onların koyunlarını suladı. Sonra gölgeye çekilip, ‘Rabbim! Bana göndereceğin her hayra muhtacım’ dedi. Nihayet kızlardan biri utana utana yürüyerek ona gelip, ‘Bizim için koyunlarımızı sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor’ dedi. Musa, onun (Şu’ayb’ın) yanına gelip başından geçenleri ona anlatınca Şu’ayb, ‘Korkma, o zalim kavimden kurtuldun’ dedi. Kızlardan biri, ‘Babacığım, onu ücretle tut. Herhâlde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olan bu adam olacaktır’ dedi. Şu’ayb, ‘Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımdan birisini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur. Ben seni zora koşmak da istemiyorum. İnşallah beni salih kimselerden bulacaksın’ dedi. Musa, şöyle dedi: ‘Bu, seninle benim aramda bir iş. İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husûmet yok.’ Allah, söylediklerimize vekildir.”¹²⁶

Yirmi ikinci âyette Musa peygamber, yola çıkar çıkmaz Allah’ın kendine yolun doğrusunu göstereceğine inanarak ona dua etmiştir. Bu duada geçen ‘yolun doğrusu’ ifadesinden, Medyen’e giden yolun anlaşılması mümkün görünmektedir.

¹²⁶ وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِنَ النَّاسِ يَسْفُونَ وَوَجَدَ مِنْ (22) فِي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَى رَبِّيَ
فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ (23) حُجٌّ كَبِيرٌ ذُنُوبُهُمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصَدِرَ الرِّعَاءَ وَأَبُونَا شَيْءٌ
لَمَّا جَاءَهُ فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْسِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فِي (24) إِنِّي لَمَّا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَفِيرٌ
قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنْ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ (25) وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقِصَصَ قَالَ لَا تَخَفْ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ
نَتَّى هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّجَ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَمْنُقَ عَلَيْكَ قَالَ إِيَّيْ أُرِيدُ أَنْ أَمْنُقَ عَلَيْكَ إِحْدَى ابْنِ (26)
لَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجْلَيْنِ فَضَيَّبْتُ فِي (27) سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ

Musa peygamberin Medyen'e yönelme sebebi olarak, Medyen halkının İbrahim peygamberin soyundan geliyor olmasını söyleyebiliriz.¹²⁷

Sa'lebî, Kasas 28/22-28. âyetlerin tefsirinde Musa peygamberin bu yolculuğunun şekli hakkında müfessirlerin genel görüşünü şu şekilde rivâyet etmiştir:

“Musa, Mısır'dan çıkıp Medyen'e doğru ilerlerken ne oraya gidebileceği bir bineği, ne de ayağında ayakkabısı vardı. Yürüyerek gidildiğinde Kufe-Basra arası kadar bir mesafenin oluşu ve yanında herhangi bir azığının olmayışı sebebiyle Hz. Musa ağaç yapraklarını yemek zorunda kalmıştır.”¹²⁸ Müellifimiz ayrıca İbn Cübeyr'den, Musa peygamberin Mısır'dan yalın ayak çıktığını ve bu sebeple Medyen'e vardığında ayak tabanlarının parçalandığını nakletmektedir.¹²⁹

Kızlar suyun başında neden bekliyordu?

Müellif, yolculuğun şekli hakkındaki bu rivâyetlerinden sonra Kasas 28/23'te yer alan “...Onların gerisinde de (hayvanlarını) engelleyen iki kadın gördü...” meâlindeki âyetin tefsirinde, sözü edilen kızların suyun başında neden beklediklerine dair şu rivâyetlere yer vermiştir:

Ebu'l-Hasan (v. 110/728)'a göre, kızlar kendi koyunları ile diğer koyunlar karışmasın diye bekliyorlardı. Ebu Katade (v. 45/665)'ye göre ise kuyunun başında insanlar olduğu için bekliyorlardı. Bir başka görüşe göre de “İnsanlar kendi hayvanlarını sulayıp onların kuyunun başından ayrılmalarını beklemek için kızlar, koyunlarını engelliyorlardı.”¹³⁰

¹²⁷ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 531. Ayrıca bkz.: “İbrahim oğullarının şehri diye isimlendirilen Şuayb (a.s.)'ın kavminin yaşadığı şehir olarak” biliniyordu. el-Hamevî, a.g.e., V, 92; Mısır-Medyen arası sekiz gecelik süren bir yol mesafesindedir. Basra-Kufe arası kadardır. et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XX, 54.

¹²⁸ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 531.

¹²⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 531.

¹³⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 532.

Kızların babası kim?

Sa'lebî, Kasas 28/25'te "...Babam, bizim yerimize sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor..." meâlindeki âyette yer alan "Babam" ifadesinin kim olduğu hususunda şu rivâyetlere yer vermiştir:

"Mücahid, Dahhak, Süddî ve Ebu'l-Hasan bu kişinin, 'Şuayb b. Büveyb b. Medyen b. İbrahim (ميهاربا بن نيدم بن بيوب بن بي عش)' olduğunu, Vehb, Said b. Cübeyr ve Ebu Ubeyde b. Abdillâh ise bu kişinin, 'Bisrun İbn Ehî İbrahim (نورثب ميهاربا يخ بن)' olduğunu söylediğini ve bu olaydan önce öldüğünü, Makam-ı İbrâhim ile Zemzem kuyusu arasına defnedildiğini rivâyet etmişlerdir.¹³¹

Ayrıca çeşitli tefsirlerde de suyun başındaki kızların babasının kim olduğu hususunda yukarıda zikredilen kişilerden farklı bir kişi olabileceğine dair rivâyetleri bulmak da mümkündür.¹³²

Hz. Musa'nın Kızlara Yardımı

Sa'lebî Kasas 28/24'deki "... Bunun üzerine Musa o kızların yerine davalarını sulayıverdi..." âyetinde yer alan yardım hususunda, iki kızın babasının kim olduğuna dair görüşleri zikrettikten hemen sonra, rivâyetlerini müfessirlere dayandırarak şunları ifade etmiştir:

Musa peygamber hanımların konuşmalarını dinledikten sonra onlara acıdı ve üstü kapanmış olan başka bir kuyuya yöneldi. Kapalı olan bu kuyunun üstünde, tek bir kişinin kaldıramayacağı bir taş vardı. Şureyh bu taş hakkında; on kişinin kaldıracabileceği bir taşı Musa'nın tek başına kaldırdığını, ayrıca kuyuya da bir kova uzatmak suretiyle kızların koyunlarını sulamalarına yardımcı olduğunu belirtmiştir.¹³³

¹³¹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 532.

¹³² Bu kişi "Şuayb'ın kardeşinin oğludur." Ayrıca İsrâiloğulları'nın kitaplarında bu kişi hakkında "Seyrun" ismi de zikredilmiştir. İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim**, III, 384-385.

¹³³ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 532.

Hız. Musa, koyunların sulanmasına bu şekilde yardımcı olduktan sonra, açlıktan ve yorgunluktan bitkin düşerek bir ağaç gölgesine dayanmak zorunda kamıştı. Süddî, Musa peygamberin yaslanarak dinlendiği bu ağacın, yeşil renkli Semura ağacı olduğunu belirtir. Amr b. Meymun ise, Musa peygamberin yaslandığı bu ağacın parlak yeşil bir ağaç olduğunu söylemiştir.¹³⁴

Sa'lebî, Hız. Musa'nın bu yolculuk esnasında kaldığı sıkıntılı durum hakkında, İbn Abbas'tan; Hız. Musa'nın oldukça acıktığını, sürekli yeşillikler yediği için iyice zayıflamış olduğunu ve renginin de yeşile dönüşmeye başlamışken Allah'tan bir lokma olsun talepte bulunduğunu rivâyet ettikten sonra, Hız. Musa'nın bir hurma parçasına bile muhtaç duruma düştüğünü nakletmiştir.¹³⁵

Hız. Musa'nın Ücretli Olarak Tutulması

Sa'lebî, Kuran-ı Kerim'de yer alan Kasas 28/26'da "İki kızından biri: Babacığım! Onu ücretle tut..."¹³⁶ âyetinin tefsirinde Musa peygamberin yardımda bulunduğu kızlardan birinin daha sonra ona gelişi hakkında farklı kişilerden olmak üzere şu rivâyetlere yer vermiştir:

Ömer b. Hattab'dan kızlardan birinin Hız. Musa'ya gelişi hakkında, "Suyun başındaki kız, gömleğinin kolunu yüzüne tutarak Musa'ya gelmiştir" şeklinde bir rivâyet gelmektedir. Başka bir görüşe göre ise; Hız. Musa'ya doğru gelen kız, elini yüzüne kapayarak gelmiştir. Katâde, Hız. Musa'nın söz konusu kızlara neden yardımda bulunduğu hususunda, "Eğer Allah'ın nebisinin yanında bir şey (azık) olsaydı, suyun başında bekleyen kızlara yardımda bulunmazdı" demiştir.¹³⁷

Sa'lebî, yukarıdaki aynı konu hakkında ayrıca "Musa, kendini çağırma gelen kızla yola koyulduğunda aniden bir rüzgârın kızın elbisesini kaldırdığını, Musa'nın da bu durumdan rahatsız olup kıza arkasından gelmesini söylediğini ayrıca eğer yolda giderken yanlış bir tarafa yönelirse de uyarılmasını tembihlediğini,

¹³⁴ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 532.

¹³⁵ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 533.

¹³⁶ قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ

¹³⁷ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 533.

kendinin Yakuboğulları'ndan olduğunu belirterek, sahipsiz kadınlara asla bakmayacağını söylediğini, rivâyet etmiştir.¹³⁸

Sa'lebî bu rivâyetin ardından, koyunlarının sulanmasına yardımcı olduğu kızın babasına geldiğini, Hz. Musa hakkında, onun salih ve merhametli biri olduğunu söylediğini; babasının da kızına yönelerek onun bu özelliklerini nereden bildiğini sorması üzerine Hz. Musa'nın koyunlarını sulamada yardımcı olduğu kızın, şunları dediğini aktarmıştır: Kuvvetli olmasını, kırk kişinin kaldırabileceği bir taşı tek başına kaldırmasından, güvenilirliği de, yolda beraber yürürken benim onun arkamdan gelmemi istemesi ve yanlış bir yola gittiğinde de çakıl taşıyla onu uyarmamı tembihlemesinden gelmektedir.¹³⁹

Bunun üzerine kızların babası, “Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur”¹⁴⁰ demiştir. Bu teklif karşısında Musa, “Bu, seninle benim aramda bir iş. İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husûmet yok.”¹⁴¹ cevabını vermiştir.

Müellif, yukarıdaki âyette zikredilen Hz. Musa'nın Medyen'de kaldığı süreye dair Vehb b. Münebbih'ten, Hz. Musa'nın eşi Şuayb'ın kızı Safîra'nın (اريفص) mehri için on, çocuğun doğumuna kadar olan süre de on sekiz sene olmak üzere toplam yirmi sekiz sene Medyen'de kaldığını rivâyet etmiştir.¹⁴² Ayrıca Kasas 28/29-30'uncu âyetin tefsirinde, Hz. Musa'nın Medyen'de hangi süreyi tamamladığına dair İbn Abbas'tan, “en uzun ve en güzel olan süredir” görüşünü verdikten sonra, “en iyi olan ve en yerinde olan süredir” şeklinde olan rivâyetlere de yer vermiştir.¹⁴³

¹³⁸ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 533.

¹³⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 533.

¹⁴⁰ Kasas, 28/27.

¹⁴¹ Kasas, 28/28.

¹⁴² Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 207.

¹⁴³ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 536.

Sa'lebî, daha sonra Hz. Musa'nın bu süreyi bekleyip evlendiği kızın isminin Safura olduğunu; İbn İshak'ın Safura ve Şirfen dediğini; bir diğer görüşe göre de büyüğünün Sufra, küçüğünün Safira olabileceğini nakletmiştir.¹⁴⁴

Hz. Musa'nın Mısır'dan Medyen'e olan yolculuğu ve evliliği, Tevrat'ta şu şekilde yer almaktadır: “Firavun, olayı duyunca Musa'yı öldürtmek istedi. Ancak Musa ondan kaçıp Midyan yöresine gitti. Bir kuyunun başında oturdu. Midyanlı bir kâhinin yedi kızı su çekmeye geldi. Babalarının sürüsünü suvarmak için yalıkları dolduruyorlardı. Ama bazı çobanlar gelip onları kovmak istedi. Musa kızların yardımına koşup hayvanlarını suvardı. Sonra kızlar babaları Reuel'in yanına döndüler. Reuel, ‘Nasıl oldu da bugün böyle tez geldiniz?’ diye sordu. Kızlar, ‘Mısırlı bir adam bizi çobanların elinden kurtardı’ diye yanıtladılar, ‘Üstelik bizim için su çekip hayvanlara verdi.’ Babaları, ‘Nerede o?’ diye sordu, ‘Niçin adamı dışarıda bıraktınız? Gidin onu yemeğe çağırın.’ Musa, Reuel'in yanında kalmayı kabul etti. Reuel de kızı Sippora'yı onunla evlendirdi. Sippora bir erkek çocuk doğurdu. Musa, ‘Garibim bu yabancı ülkede’ diyerek çocuğa Garip adını verdi.”¹⁴⁵

Yukarıdan pasajlardan anlaşıldığına göre -birkaç husus dışında- Tevrat'ta verilen bilgiler, Kur'an'daki bilgiler ile örtüşmektedir. Ancak her ikisinde de diğerinde bulunmayan ayrıntılar mevcuttur. Örneğin Tevrat'ta kızların babasının kızlara neden erken geldiklerini sorduğu diyalog, Kur'an'da yer almamaktadır. Öte yandan Musa peygamberin kızların babası ile yaptığı anlaşma¹⁴⁶ Kur'an'da mevcutken Tevrat'ta bulunmamaktadır.

Kur'an ile Tevrat arasındaki farklı anlatımlara gelince; Tevrat'ta kızların sayısı yedi olarak zikredilirken Kur'an'da sadece iki kızdan bahsedilmektedir. Ayrıca Tevrat'ta geçen bilgilere göre kızlar suyun başında vardıktan sonra çobanlar tarafından kovalanmış iken; Kur'an'da ise çobanlardan dolayı suyun yanına varmadan kenarda bekledikleri bildirilmektedir.

¹⁴⁴ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 534.

¹⁴⁵ Çıkış, 2/15-22.

¹⁴⁶ Kasas, 28/27-28.

B. HZ. MUSA’NIN ASASI

Hiz. Musa’nın inançsızlara karşı kullandığı, Allah’ın müsadeseyle yılan haline dönüşebilen ve birtakım özellikleri olan asa, Kur’an-ı Kerim’de farklı surelerde zikredilmektedir. Bakara: 2/60; Araf: 7/107, 117, 160; Tâhâ: 20/18; Şuara: 26/32, 45, 63; Neml: 27/10; Kasas: 28/31; asadan bahsedilen âyetlerdir.

Sa’lebî, ilk olarak Bakara 2/60’taki “Hani, Musa kavmi için su dilemişti. Biz de ‘Asanı kayaya vur’ demiştik. Böylece kayadan on iki pınar fişkırılmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti. ‘Allah’ın rızkından yiyin, için. Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın’ demiştik.”¹⁴⁷ âyetinin tefsirinde Musa peygambere ait olarak bilinen asa hakkında; isminin Ğalik olduğunu, Cennetteki ağaç cinsinden meydana geldiğini, Musa’nın boyunun üstünde ve uzunluğu on zira (yaklaşık beş metre) olduğunu, uç kısmında yer alan ışık özelliğiyle karanlıkta yolunu aydınlattığını, uç kısmının çatal şeklinde iki bölümden oluştuğunu, ilk sahibinin Hiz. Adem olduğunu, Hiz. Adem’in de onu Cennet’ten çıkarken beraberinde getirdiğini ve peygamberlerden birbirlerine aktarılmak suretiyle en son olarak Şuayb Peygambere kadar ulaştığını, ondan da Hiz. Musa’ya verildiğini nakletmiştir.¹⁴⁸

Ayrıca Sa’lebî, Tâhâ 20/18’deki “Musa dedi ki: ‘O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim. Onunla başka işlerimi de görürüm.’”¹⁴⁹ âyetin tefsirinin hemen ardından Mukatil’den, asanın iki çatallı olduğu, çatal kısmının uç tarafının mızrak ucu gibi keskin olduğunu, isminin de Neb’a (ةعبن) olduğunu rivâyet etmiştir.¹⁵⁰

Sa’lebî, Tâhâ 20/19; Kasas 28/31-32. âyetlerin tefsirinde Hiz. Musa’nın Allah ile konuşması olayı anlatılırken konuşma içerisinde bahsi geçen asanın adının Mukatil’den gelen rivâyete göre ‘Neb’a olduğunu söyledikten sonra İbn Abbas’tan

¹⁴⁷ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ وَادٍ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ رَزَقَ اللَّهُ وَلَا نُعْتَوُا فِي الْأَرْضِ مُغْسِقِينَ

¹⁴⁸ Sa’lebî, *el-Keşfü ve’l-Beyân*, I, 123.

¹⁴⁹ أَهْشُ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِي فِيهَا مَآرِبٌ أُخْرَى قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَ

¹⁵⁰ Sa’lebî, *el-Keşfü ve’l-Beyân*, IV, 203.

asanın işlevi hakkında şu rivâyete yer vermiştir: “Musa azığına onunla taşır, hayvanlarını onunla sulardı. Ona dayanır, onunla su çıkarır, su taşırdı. Koyunlarını onunla güder, her şeyi Allah’ın izniyle onunla yapardı. Düşmana karşı onunla savaşır, kendini onunla savunurdu. Bir kuyudan su içmek istediğinde kuyuya sarkıtır, asa kova olur, onunla su çekerdi. Geceleri onunla yönünü tayin edip, bir meyve arzulanırsa onu yere diker, o da ağaç olur ona istediği meyveyi hemen verirdi.”¹⁵¹

Müfessir, Cenab-ı Allah’ın Tâhâ 20/19. âyetinde “Elindeki asayı yere at”¹⁵² emrinden sonra asanın yılan oluşu ve o yılan hakkında İbn Abbas, atın yeleleri gibi yelesi olan sarı renkli bir yılan olduğunu ve şiştiğinde büyük bir yılanla dönüştüğünü, hatta yılanların en büyüğü şeklinde olduğunu nakletmiştir.¹⁵³ Ancak başka bir yerde yılanın ne büyük ne de küçük olduğu şeklinde farklı bir rivâyete yer vermiştir.¹⁵⁴ Bir başka rivâyete göre ise yılanın uzunluğu, kırk zira (yaklaşık yirmi metre) dir.¹⁵⁵

Müfessir, Hz. Musa’nın Medyen yolculuğu esnasında meydana gelen olaylarla ilgili rivâyetleri aktardıktan sonra, Kasas 28/28’deki “Musa, şöyle dedi: Bu, seninle benim aramda bir iş. İki süreden hangisini tamamlarsam bana bir husûmet yok. Allah, söylediklerimize vekildir”¹⁵⁶ âyetinin tefsirinde Hz. Musa’ya ait olan ve birtakım özellikler içeren asaya dair rivâyetleri zikretmeye devam etmiştir. Birtakım özelliklere sahip olan bu asanın İkrime’ye göre Hz. Adem’in asası olduğu, Hz. Adem öldükten sonra Cebrail’in bunu geri aldığı, Hz. Musa bir gece onunla karşılaşınca Cebrail’in tekrar asayı ona verdiği şeklindedir. Bir diğer görüşe göre, bu asa peygamberlerden tevarüs yoluyla Şuayb peygambere kadar ulaşmış, o da bunu Hz. Musa’ya teslim etmiştir.¹⁵⁷

¹⁵¹ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 203-204.

¹⁵² قَالَ أَلْقَهَا يَا مُوسَى

¹⁵³ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 204.

¹⁵⁴ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 474.

¹⁵⁵ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 204.

¹⁵⁶ قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجْلَيْنِ فَضَيِّتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ

¹⁵⁷ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 534.

Süddî de bu asa hakkında şu rivâyeti nakletmiştir: “Bu asayı erkek suretinde bir melek ona verdi. Bir gün Şuayb, kızına, Hz. Musa için evden bir asa getirmesini istedi. O da bir cariye'nin yanına gelip ondan asayı alarak babasına verdi. Şuayb onu görünce, kızına ‘başkasını getir’ dedi. Kızı onu yere attı, başkasını alıp götürmek istedi fakat eline yine o asa geldi. Yaşlı olan Şuayb peygamber bunu görünce önce ona razı oldu, sonra pişman oldu ve Hz. Musa’yı aramaya başladı. Hz. Musa’ya rastlayınca ‘o asayı geri ver!’ dedi. Hz. Musa, ‘o benim asamdır’ deyip ona vermek istemeyince münakaşa ettiler. Sonra da ilk rastlayacakları kişiyi bu hususta aralarında hakem kılmak üzere anlaştılar. Derken, yürüyerek (insan şeklinde) bir melek geldi ve aralarında şöyle hükmetti: ‘O asayı yere bırakın. Bundan sonra onu kim kaldırırsa asa onundur.’ Bunun üzerine Hz. Şuayb onu kaldırmak istedi, ama gücü yetmedi. Musa ise, onu kolaylıkla kaldırdı. Yaşlı olan Şuayb peygamber böylece asayı ona bıraktı.”¹⁵⁸

İbn Abbas’tan gelen rivâyet de şöyledir: “Şuayb’in kardeşinin oğlu Yesrun’un (نورثي) evinde, sadece Yesrun ve Yesrun’un Hz. Musa’yla evlendirdiği kızından başka hiç kimsenin giremediği bir oda vardı. Çünkü o kız, orayı temizliyor ve süpürüyordu. O odada on üç tane asa vardı. Yesrun’un da onbir erkek çocuğu vardı. Onlardan olgunluk çağına gelenlere, o odaya girip, asalardan bir tane almalarını emrederdi. Bir gün Hz. Musa, gece vakti Yesrun’un evine geldi. Fakat evde kimseyi bulamadı ve koyunları gütmek için bir asaya ihtiyaç duydu. Böylece o odaya girip, asalardan birini alıp çıkardı. Hanımı bunu görünce, babasına gidip, durumu haber verdi. Yesrun buna sevindi ve kızına, ‘Senin kocan peygamberdir ve onun bu asa ile yapacağı pek çok iş vardır’ dedi.”¹⁵⁹

Asa hakkındaki rivâyetlerden biri de şöyledir: “Hz. Musa, Şuayb’la bahsi geçen anlaşmayı yapıp, ertesi sabah koyunları gütmeye gitmek isteyince, Şuayb ona, ‘O koyunları, bu asa ile sür, götür. Yol ayrımına geldiğinde, her ne kadar sağ taraf daha otlak ise de, sen sola sap. Çünkü sağ tarafta büyük bir ejderha var. O yılanın sana ve koyunlara zarar vermesinden korkarım’ dedi. Hz. Musa da koyunları alıp gitti. Yol ayrımına gelince koyunlar sağa gitmek istediler. Hz. Musa, onları sola

¹⁵⁸ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 534.

¹⁵⁹ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 534-535.

çevirmek için çok çaba sarf etti ama başaramadı. Mecburen onların peşinden gitti ve bir de ne görsün, alabildiğine geniş bir otlak! Ardından kendine ani bir uyku bastırınca uyudu. Bu arada koyunlar otluyorlardı. İşte bu sırada o ejderha çıkageldi. Musa'nın asası hareketlenip dikildi ve o ejderhayla öldürünceye kadar mücadele etti. Musa peygamberin asası o ejderhayı öldürünce, kana bulanmış olarak Hz. Musa'nın yanına döndü. Musa uyanınca, asasının kana belenmiş ve ejderhanın ölmüş olduğunu gördü. Allah'ın o asada bir mucizesinin olduğunu ve bir kudretin bulunduğunu anladı. Şuayb'ın yanına döndüğünde o kör idi. Koyunlara dokunduğunda, bir de ne görsün, onlar öncekinden daha güzel ve besili! Bunun üzerine Hz. Musa'ya bunun sebebini sordu. Hz. Musa da ona hadiseyi anlattı. O da buna sevindi ve hem Hz. Musa'nın, hem de o asanın kıymetli olduğunu anladı. Sürüsünü güzelce güttüğü için Hz. Musa'ya ikram, kızı için de bir destek olsun diye, Hz. Musa'yı mükâfatlandırmak istedi ve şöyle dedi: 'Koyunlarımın bu sene doğuracağı, dişi olsun erkek olsun, tüm alacalıları sana hediye ettim.' Bunun üzerine Allah Hz. Musa'ya uykusunda, 'Asan ile koyunlarını suladığın suya vur' diye vahyetti. O da bunu yaptı, sonra da koyunlarını o sudan suladı. O koyunlardan her biri, erkekli dişili olmak üzere siyah-beyaz alacalı yavru doğurdu. Böylece Hz. Şuayb, bunun Allah tarafından Hz. Musa'ya ve eşine verilmiş bir rızık olduğunu anladı ve ona vermiş olduğu sözü de eksiksiz yerine getirdi.”¹⁶⁰

Tevrat'ta, asanın mucize olarak verilmesi şu şekilde anlatılmaktadır: Musa, “Ya bana inanmazlarsa?” dedi, “Sözümü dinlemez, ‘Rab sana görünmedi’ derlerse, ne olacak?” Rab, “Elinde ne var?” diye sordu. Musa, “Değnek” diye yanıtladı. Rab, “Onu yere at” dedi. Musa değneğini yere atınca, değnek yılan oldu. Musa yilandan kaçtı. Rab, “Elini uzat, kuyruğundan tut” dedi. Musa elini uzatıp kuyruğunu tutunca yılan yine değnek oldu. Rab, “Bunu yap ki, ataları İbrahim'in, İshak'ın, Yakub'un Tanrısı Rabb'in sana görüldüğüne inansınlar” dedi.¹⁶¹

Tevrat'ta ayrıca Hz. Harun'un da asasının olduğundan bahsedilmektedir. Peygamberlik görevi aldıkları zaman ilk defa Firavun'un huzuruna çıktıklarında yılan dönüşen asa Hz. Harun'a aittir. Tevrat'taki ilgili bölüm şu şekildedir: “Firavun

¹⁶⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 535.

¹⁶¹ Çıkış, 4/1-5.

size, ‘Bir mucize yapın’ dediğinde, söyle Harun’a, değneğini alıp Firavun’un önüne atсын. Değnek yılan olacak. Böylece Musa’yla Harun Firavun’un yanına gittiler ve Rabb’in buyurduğu gibi yaptılar. Harun değneğini Firavun’la görevlilerinin önüne attı. Değnek yılan oluverdi.”¹⁶²

Tevrat’ta Musa peygamberin Allah ile konuşurken aralarında geçen diyalog Kur’an’da Tâhâ Suresinde anlatılan diyalog ile örtüşmektedir. Ancak Harun’un asası ile ilgili Tevrat’ta geçen bilgiler Kur’an’daki bilgilerle çelişmektedir. Zira Kur’an’da anlatıldığına göre Firavun’un huzurunda iken asasını atan Hz. Harun değil, Hz. Musa’dır.¹⁶³

Kur’an-ı Kerim’de; Hz Musa’nın Medyen’e nasıl geldiği, Şuayb peygamberin yanında tam olarak ne kadar kaldığı ve Hz. Musa’yla özdeşleşen asanın kendine nasıl intikal ettiğine dair açıklama bulunmamaktadır. Buna rağmen ilgili bölümde aktardığımız rivâyetlerden; Hz. Musa’nın Medyen’e gelirken yanında nelerin bulunduğu, yardım ettiği kızların isimleri ve durumlarına dair aktardığımız rivâyetlerin, doğruluğu veya yanlışlığı tam olarak tespit edilemeyen rivâyetlerden olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak Hz. Musa’nın yolculuğu esnasında anlatılan birtakım olağandışı rivâyetler ve özellikle bir peygambere yakıştırılmayacak rivâyetlerden olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim asa hakkında anlatılan olağanüstü anlatımlar da reddedilmesi gereken rivâyetlerdendir.¹⁶⁴

¹⁶² Çıkış, 7/9-10.

¹⁶³ Şuara, 26/32.

¹⁶⁴ İbn Kesir, **Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm**, III, 145.

II. HZ. MUSA'NIN MEDYEN'DEN AYRILIŞI VE HZ. MUSA'YA PEYGAMBERLİK VERİLMESİ

Hız. Musa kazaen bir adam öldürmesi sonucunda memleketinden ayrı kalarak Medyen'e gitmek zorunda kalmıştı. Orada Şuayb (a.s.) ailesinden gördüğü misafirperverliğin yanı sıra Firavun ve adamlarının İsrâîloğulları'na yapmış oldukları zulümden emin olarak bir süre hayatını devam ettirdi. Şuayb (a.s.) ile yaptığı anlaşmada belirtilen süreyi tamamlayınca memleketi Mısır'a dönmek için yol hazırlıklarına başladı.

A. MEDYEN'DEN AYRILIŞ VE İLK VAHİY

Musa peygamberin Medyen'de kaldığı süreyi tamamlayıp vatanı olan Mısır'a dönmek için ailesiyle yola çıkma vakti gelmişti. Bu yolculukta aşağıda anlatacağımız Hız. Musa'nın ateşi görmesi, ilk vahyi alışı, kendine peygamberlik vazifesinin tevdi edilmesi ve başka birtakım hadiseler gerçekleşecektir.

Hız. Musa'nın Medyen'den ayrılışı ve aldığı ilk vahye dair Kur'an-ı Kerim'de yer alan âyetler Tâhâ 20/10-12, Neml 27/7-9 ve Kasas 28/29-30'da yer almaktadır. Hız. Musa'nın Medyen'deki süreyi tamamladığı ve ailesiyle yola çıktığını âyetten çıkarabiliriz.¹⁶⁵ Ancak Medyen'den neden ayrıldığına dair Kur'an'da herhangi bir bilgi mevcut değilken, Tevrat'ta yer alan bilgiye göre, Hız. Musa'nın İsrâîloğulları'nı Mısır'dan çıkarmak için Allah'ın görevlendirdiğine işaret edilmektedir.¹⁶⁶

Sa'lebî, Tâhâ 20/10-12'de yer alan "Hani bir ateş görmüştü de ailesine, 'Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm (oraya gidiyorum). Umarım ondan size bir kor ateş

¹⁶⁵ Kasas, 28/29-30.

¹⁶⁶ Çıkış, 4/19-23.

getiririm yahut ateşin başında, yol gösterecek birini bulurum’ demişti. Ateşin yanına varınca, ona şöyle seslenildi: ‘Ey Musa!’ Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuva’dasın.”¹⁶⁷ âyetlerin tefsirinde, Hz. Musa’nın ateşi gördüğü gecenin Cuma olduğunu söyledikten sonra, Vehb b. Münebbih’ten gelen şu rivâyeti aktarmıştır:

“Musa Şuayb’den ailesine dönmek için izin istedi. O da ona izin verdi. Hz. Musa’nın karlı bir kış gecesinde yoldayken bir oğlu dünyaya geldiğinden yolunu değiştirmek zorunda kaldı. Musa yeni doğan çocuğunu ısıtmak için çakmağıyla ateş yakmak istedi ancak çakmak yanmadı. Hz. Musa ateş yakmakla meşgulken yolun sol tarafında uzakta yanan bir ateşin varlığını hissetti. Ateşe doğru ilerlediğinde yanan bu ateşin, tahta veya şeker kamışından tutuşturulmuş yeşil renkli bir ağacın, aşağıdan yukarıya beyazı çağrıştıran alevlerini gördü. Bu esnada meleklerin Allah’ı tesbih edişlerinin seslerini işitti. Büyük bir nur görünce korktu ve şaşırıldı. Daha sonra ona sekine verildi.”¹⁶⁸

Daha sonra Sa’lebî, Tâhâ, 20/12’ Allah’ın Hz. Musa’ya ilk vahyi vermek için karşılaştıklarında “ayakkabılarını çıkar”¹⁶⁹ emri ile ilgili olarak bu âyetin tefsirinde Abdullah b. Mesud’dan, Hz. Musa’nın ayakkabısının eşek derisinden olduğunu; ikinci olarak da, Hz. Musa’nın ayakkabısının tabaklanmış deriden olduğuna dair rivâyetleri aktarmıştır.¹⁷⁰

Sa’lebî, söz konusu âyetin tefsirinin devamında Hz. Musa’nın ayakkabılarının neden çıkarılması gerektiğine dair İkrime ve Mücahid’den, “ayaklarını temiz toprağa sürüp hem rahat etsin, hem de bereketi topraktan kazansın”; bir kısım âlimlerden, “ayakların çıplak olması tevazudandır”; diğer bazı

10مُكْتَوًّا إِنِّي أَنسَتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجْدُ عَلَى النَّارِ هُدًى إِذْ رَأَى نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ ا

11قَلَمًا أَنَا هَا نُودِي يَا مُوسَى

12إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًى

¹⁶⁸ Sa’lebî, *el-Keşfü ve’l-Beyân*, IV, 201.

¹⁶⁹ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ

¹⁷⁰ Sa’lebî, *el-Keşfü ve’l-Beyân*, IV, 201.

âlimlerden ise, evlenme alameti olarak ayakkabılarının çıkarılma emrinin verildiği rivâyetlerini nakletmiştir.¹⁷¹

Sa'lebî, Allah'ın Hz. Musa'ya hitaben; “Çünkü Mukaddes Tuva Vadisindesin.”¹⁷² diye gerekçe gösterdiği vadi hakkında, Dahhak'tan gelen rivâyete göre bu vadinin daire biçiminde yuvarlak olduğuna yer vermiştir.¹⁷³

Hz. Musa'ya peygamberliğin verildiği bildirilen Tâhâ suresindeki âyetlerde, özellikle yirmi iki ila yirmi dördüncü âyetlerde, Allah tarafından Hz. Musa'ya birtakım mucizelerin verilmesi ve Firavun'a gitmekle emrolunmasıyla Hz. Musa'nın peygamber olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.¹⁷⁴

Musa'ya verilen ‘elini koynuna sokup çıkardığında beyaz olma’ mucizesi, Musa'nın elini nereye uzattığı hakkında Kelbî, “Musa, elini koltuğunun altına”, Mücahid ve Mukatil, “pazu kısmının altına” koyduğunu söylemişlerdir.¹⁷⁵

Sa'lebî, ayrıca Neml 27/7-9'da yer alan “(Musa) ateşe varınca ona şöyle seslenildi: “Ateşin başındaki de, çevresindekiler de kutlu olsun!” âyetinin tefsirinde de, ateş ve etrafı hakkında Said b. Cübeyr'den, ateşin Allah'ın kendini gizleme şekillerinden biri olduğuna dair rivâyetini aktardıktan sonra, ateşin içindekilerin mübarek kılınmasına dair de, “ateşin, Allah'ın gücü ve kudreti; bereketli kılınanların, “Musa ile melekler” veya “bizzat ateş” olduğu rivâyetini nakletmiştir.¹⁷⁶

Sa'lebî, Hz. Musa'nın Medyen'deki süreyi tamamlayarak ailesine dönmek için yola çıktığı esnada karşılaştığı ilahi vazifeye dair en geniş rivâyetleri, Kasas 28/29-30'da “Musa, süreyi tamamlayıp ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafında bir ateş görmüş ve ailesine, ‘Siz burada kalın, ben bir ateş gördüm, (oraya gidiyorum). Umarım oradan size bir haber ya da ısınmanız için ateşten bir kor getiririm’ dedi.

¹⁷¹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 202.

¹⁷² Tâhâ, 20/12 إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى

¹⁷³ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 202.

¹⁷⁴ Sana büyük mucizelerimizden birini daha göstermemiz için elini koynuna sok ki bir başka mucize olarak, (alaca hastalığı gibi) bir hastalık sebebiyle olmaksızın bembeyaz bir halde çıksın. Firavun'a git, çünkü o azmıştır. Tâhâ, 20/22-24.

¹⁷⁵ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 204.

¹⁷⁶ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 473.

Musa, ateşin yanına gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafında ağaçtan şöyle seslenildi: Ey Musa! Şüphesiz ben, Âlemlerin Rabbi olan Allah'ım."¹⁷⁷ meâlindeki âyetlerin tefsirinde yer vermiştir.

Sa'lebî, söz konusu âyetlerin tefsirinde Musa peygamberin Medyen'de geçirdiği süre ve olaylara dair Mücahid'den şunu rivâyet etmiştir: Hz. Musa'nın Şuayb'ın yanında evlilik nedeniyle on sene olmak üzere toplam yirmi sene geçirdikten sonra ailesini ve kardeşini ziyaret etmek için Şuayb'dan mücade istemiş, o da ona izin vermişti. İzin verildikten sonra Hz. Musa, bir kış gecesi ailesiyle yola koyuldukları esnada Şam krallarından korkması nedeniyle başka bir yolu tercih etmek zorunda kalmışlardı. Hz. Musa söz konusu yolculuğun yapıldığı dönemde aynı zamanda karısının da doğum zamanının yaklaştığını; fakat doğumun sabah mı, akşam mı gerçekleşeceğini bilemiyordu. Hz. Musa ailesiyle, bilmedikleri yolda gitmeye devam ediyorlardı. Şiddetli bir kış gecesinde yola devam ederlerken, Tur dağının sağ tarafında bilmedikleri bir yere sığınmak zorunda kalmışlardı. Çünkü Musa'nın karısının doğum sancıları artmaya başlamış, havanın da soğuk olması nedeniyle sığındıkları yerde ateş yakmaları gerekmiş, ancak bunu başaramamışlardı. Bu esnada Hz. Musa, buldukları dağın başka yönünden gelen bir ateşin varlığını fark etti. Bu yanan ateş Hz. Musa'nın sağ tarafına düşmekteydi.¹⁷⁸ Ayrıca Kasas 28/30'da geçen 'ağaçtan'¹⁷⁹ ifadesinde yer alan ağaç hakkında İbn Mesud, "yaprakları yeşil semura ağacıdır. (قرت عارض خ قرمس)"; Katade, "avsece (ةجسوع)"; Vehb b. Münebbih, "ulleyk (قيلع)" ağacı demişlerdir.¹⁸⁰

Hz. Musa'nın Tur dağında aldığı vahiy ve etrafında gelişen olaylar, Tevrat'ta farklı yerlerde şu şekilde geçmektedir:

"Musa kayınbabası Midyanlı Kâhin Yitro'nun sürüsünü güdüyordu. Sürüyü çölün batısına sürdü ve Tanrı Dağı'na, Horev'e vardı. Rabbin meleği bir çalıdan

¹⁷⁷ فَلَمَّا فَصَىٰ مُوسَىٰ الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ الْأَنْهَارِ فَصَبَّحَهُمْ بُكُورًا مِنْ ذُرِّيَةِ الشَّجَرَةِ الْمُبَارَكَةِ فِي الْوَادِ الْأَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ أَنْ يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ رَبُّ فَلَمَّ (29) النَّارَ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ الْعَالَمِينَ

¹⁷⁸ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 537.

¹⁷⁹ مِنَ الشَّجَرَةِ

¹⁸⁰ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 537.

yükselen alevlerin içinde ona göründü. Musa baktı, çalı yanıyor, ama tükenmiyor. ‘Çok garip’ diye düşündü, ‘Gidip bir bakayım, çalı neden tükenmiyor!’ Rab Tanrı, Musa’nın yaklaştığını görünce, çalının içinden, ‘Musa, Musa!’ diye seslendi. Musa, ‘Buyur!’ diye yanıtladı. Tanrı, ‘Fazla yaklaşma’ dedi, Çarıklarını çıkar. Çünkü bastığın yer kutsal topraktır.”¹⁸¹

“Musa, ‘Ya bana inanmazlarsa?’ dedi, ‘Sözümü dinlemez, Rab sana görünmedi’ derlerse, ne olacak?’ Rab, ‘Elinde ne var?’ diye sordu. Musa, ‘değnek’ diye yanıtladı. Rab, ‘onu yere at’ dedi. Musa değneğini yere atınca, değnek yılan oldu. Musa yilandan kaçtı. Rab, ‘elini uzat, kuyruğundan tut’ dedi. Musa elini uzatıp kuyruğunu tutunca yılan yine değnek oldu. Rab, ‘bunu yap ki, ataları İbrahim’in, İshak’ın, Yakub’un Tanrısı Rabb’in sana görüldüğüne inansınlar’ dedi.”¹⁸²

“Musa Rabbe, ‘Aman, ya Rab!’ dedi, ‘Ben kulun ne geçmişte, ne de benimle konuşmaya başladığından bu yana iyi bir konuşmacı oldum. Çünkü dili ağır, tutuk biriyim.’ Rab, ‘kim ağız verdi insana?’ dedi, ‘insanı sağır, dilsiz, görür ya da görmez yapan kim? Ben değil miyim? Şimdi git! Ben konuşmana yardımcı olacağım. Ne söylemen gerektiğini sana öğreteceğim.’ Musa, ‘Aman, ya Rab!’ dedi, ‘Ne olur, benim yerime başkasını gönder.’ Rab Musa’ya öfkeleni ve ‘ağabeyin Levili Harun var ya!’ dedi, bilirim, o iyi konuşur. Hem şu anda seni karşılamaya geliyor. Seni görünce sevinecek.”¹⁸³

“Musa kayınbabası Yitro’nun yanına döndü. Ona, ‘izin ver, Mısır’daki soydaşlarımın yanına döneyim’ dedi, ‘Bakayım, hâlâ yaşıyorlar mı?’ Yitro, ‘esenlikle git’ diye karşılık verdi. Rab Midyan’da Musa’ya, ‘Mısır’a dön, çünkü canını almak isteyenlerin hepsi öldü’ demişti. Böylece Musa karısını, oğullarını eşeğe bindirdi; Tanrı’nın buyurduğu değneği de eline alıp Mısır’a doğru yola çıktı.”¹⁸⁴

¹⁸¹ Çıkış, 3/1-5.

¹⁸² Çıkış, 4/1-5.

¹⁸³ Çıkış, 4/10-14.

¹⁸⁴ Çıkış, 4/18-20.

Görüldüğü üzere Tevrat'ta Hz. Musa'nın Allah ile konuşması olayı daha Medyen'de iken vuku bulmuştur. Hâlbuki Kur'an'da bu olayın Medyen'den ayrılıp Mısır'a doğru giderken yolda vuku bulduğu bildirilmektedir.¹⁸⁵ Ayrıca Kur'an'da dilinde bulunan tutukluktan dolayı Musa peygamberin kardeşi Harun'u destekçi olarak istediği anlatılırken Tevrat'ta Hz. Musa'nın tebliğ görevini istemediği, kendisi yerine kardeşi Harun'un vazifelenmesini istediği bildirilmektedir.

Bu iki fark haricinde Tevrat'ta anlatılanların –her ne kadar daha ayrıntılı da olsa- Kur'an'daki bilgilerle paralellik arz ettiğini söylemek mümkündür.

B. HZ. MUSA'NIN FİRAVUN'A TEBLİĞİ VE MUCİZELER KARŞISINDA SİHİRBAZLARIN DURUMU

Yüce Allah, Hz. Musa'ya Tâhâ 20/47-48'de zikredilen âyetten anlaşılacağı üzere hiç vakit kaybetmeden Firavun'a gidip onu hakka çağırma emrini vermişti. Hz. Musa'nın da Allah'tan aldığı bu emirle kardeşi Harun'u da yanına alarak, Firavun'a hakkı anlatmaya gitmeleri, Firavun'un bunu kabullenmeyerek onları huzurundan kovması, yine bu süreçte sihirbazlar ve onlar etrafında gelişen birtakım hadiseler, Hz. Musa ve kardeşi Harun'un karşılaşacağı olaylardan bir kaçıdır.

Bütün bu yaşanan hakikatler Kur'an-ı Kerim'de; Araf 7/103, 112, 113, 120; Tâhâ 20/21, 22, 59; Şuara 26/18, 18-29, 68. âyetlerde anlatılmaktadır.

Sa'lebî, yukarıda belirtilen konuyla ilgili âyetlerin tefsirinde en kapsamlı rivâyetlerin yer aldığı Araf 7/103'teki "Sonra onların ardından Musa'yı, apaçık mucizelerimizle Firavun'a ve onun ileri gelen adamlarına peygamber olarak gönderdik de onları (mucizeleri) inkâr ettiler. Bak, bozguncuların sonu nasıl oldu."¹⁸⁶ meâlindeki âyetin tefsirinde Ehl-i Kitab'dan alıntıyla Hz. Musa'nın tebliğe gittiği dönemdeki Firavun'un adının Kâbus olduğunu zikretmiştir. Vehb b. Münebbih ise,

¹⁸⁵ Kasas, 28/29.

¹⁸⁶ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ

Kıptî'lerden Velid b. Mus'ab b. Reyyân olduğunu ve dört yüz sene hüküm sürdüğünü rivâyet etmiştir.¹⁸⁷

Sa'lebî, Araf 7/112. âyetin tefsirinin devamında Musa peygamberin Allah'tan aldığı vahiyle birlikte kendine verilen mucizelerle Firavun'a gelişi hakkında İbn Abbas, İbn İshak ve Süddî'den olayı özet olarak şu şekilde nakletmektedir:

“Firavun, yılanı dönüşen asadan daha önce görmediği harikuladeliği gördüğünde Musa'yı asla yenemeyeceğini anladı. Adamlarını bir köyde sihirbazlıkla uğraşan Ferkâ (ءاقرفلا) isimli birine gönderdi. Firavun'un adamları olduklarını, Firavun'un emriyle sihir öğrenmek için kendisine geldiklerini sihirbaza söylemelerini emretti. Firavun'un adamları Ferkâ'dan kimsenin yapamayacağı sihirleri öğrendikten sonra geriye dönüp yarışma gününü beklemeye başladılar.¹⁸⁸

Sa'lebî, aynı âyetin tefsirinin devamında sihirbazların sayısı hakkında şu rivayetlere yer vermiştir:

1. Mukâtil: ikisi başkan olmak üzere İsrâîloğulları'ndan yetmiş iki kişi
2. Kelbî: başkanları hariç Neynevâ (ىونين) kabilesinden iki mecûsînin sihir öğrettiği yetmiş kişi
3. Kâ'bü'l-Ahbâr: on iki bin kişi
4. Süddî: yaklaşık otuz bin kişi
5. İkrime: yetmiş bin kişi;
6. İbnu'l-Münkedir: seksen bin kişi, onlardan da en iyilerinden oluşan yetmiş kişi¹⁸⁹

Bu rivâyetlerden ayrı olarak müfessir, Tâhâ 20/72. âyetin tefsirinde sihirbazların sayısı hakkında, Firavun'un yetmiş bin sihirbazı topladığını, ellerindeki

¹⁸⁷ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 55.

¹⁸⁸ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 57.

¹⁸⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 57.

yetmiş bin ipi attıklarında yetmiş bin yılan olduğunu, hatta Hz. Musa'nın bile az kalsın buna inanacağını aktarmıştır.¹⁹⁰

Sa'lebî, ayrıca Araf 7/120. âyetin tefsirinin devamında sihirbazlarla Musa peygamber arasında gerçekleşen bir olayı Ata'dan özetle şöyle anlatmaktadır:

Sihirbazların ileri gelenlerinden iki kardeş, bir gün annelerine gelip sihirbaz olan babalarının kabrini sorup öğrendiler. Kabre gelip Hz. Musa'nın etrafında gelişen olağanüstü olayları aktardılar. Mezdaki babaları çocuklarına: 'Eğer o kişi uyurken asayı alabilirseniz bu sihirdir. Çünkü sihirbaz sihrini, uyuduğu zaman yapamaz. Fakat asanın alındığını fark ederse işte bu âlemlerin Rabbi olanın işidir. Buna galip gelmeye de hiçbir kral ve insanın gücü yetmez' dedi. Bunun üzerine iki kardeş, Musa uykudayken gizlice asayı almaya yeltenince asa hareket etti. Bunun üzerine Musa uyanıp onlara dönerek şöyle dedi: 'Eğer ben sizin yapacağınız sihre galip gelirim bana iman edeceksiniz.' Onlar da: 'Biz öyle bir sihir yapacağız ki, hiçbir sihir ona galip gelemeyecek. Eğer bize galip gelersen sana iman edeceğiz' dediler.¹⁹¹

Bu rivâyetin ardından müellif, İkrime yoluyla İbn Abbas'tan, sihirbazlar Hz. Musa'ya inanınca İsrâîloğulları'ndan altı yüz bin kişinin Musa'ya iman ettiğini nakletmiştir.¹⁹²

Sa'lebî, Tâhâ 20/59. âyetin tefsirinde yer alan Hz. Musa'nın sihirbazlarla buluşma günü hakkında İbn Abbas ve Said b. Cübeyr'den, Aşure günü; Mukatil ve Kelbî'den, bayram günü; Ebu Cafer'den, pazar kurulan gün; bir başka görüşe göre ise, nevruz günü rivâyetlerini zikretmiştir.¹⁹³

Buna ilaveten Musa peygamberin, kendine verilen mucizelerle Firavun'la karşılaşmasına dair Araf 7/109. âyetin tefsirinde ard arda İbn Abbas ve Süddî'den nakledilen rivâyette kısaca şunlardan bahsedilmektedir:

¹⁹⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 215.

¹⁹¹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 59.

¹⁹² Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 61.

¹⁹³ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 212.

Musa'nın asası, Firavun'la karşılaştığında yılanların en büyüğüdü. Uzunluğu yaklaşık seksen zira (yaklaşık kırk metre) idi. Hatta şehrin dışındaki bazı kimseler tarafından bile görülebiliyordu. Yılan Firavun'u yutmak için yöneldiğinde Firavun çok korktu. Meydana gelen karmaşada yirmi beş bin kişi birbirini öldürdü. Firavun, bu yaşanan olayları sona erdirirse Hz. Musa'ya iman edeceğini ve İsrâîloğulları'nı onunla göndereceğini vaat etti. Bu vaat üzerine Musa asasını tekrar eline aldı. Asa hemen eski hâline döndü. Firavun'un tüm bu olanlara rağmen yine de Hz. Musa'dan başka bir mucize istemesi üzerine Musa elinin cebine koyup çıkardı. Eli kar gibi beyaz, güneş gibi parlak oldu.¹⁹⁴

Müfessir, Şuara 26/18. âyetin tefsirinde Hz. Musa'nın, kardeşi Harun'la Firavun'un huzuruna gidişi ve etrafında gelişen olaylar hakkında özetle şöyle bir rivâyette bulunmuştur: Hz. Musa ve kardeşi Firavun'a gittiler. Firavun'un huzuruna girebilmek için bir sene beklemek zorunda kaldılar. Ancak vezirin müsadresiyle içeri girebildiler. Firavun Musa'yı görünce onu tanıdı ve 'otuz sene bizimle beraber bu sarayda kaldın' dedi. Musa ile kardeşi ondan İsrâîloğulları için izin istediler. O dönemde İsrâîloğulları'nın sayısı altı yüz otuz bin kişi idi.¹⁹⁵

Sa'lebî, bu nakillerden sonra Şuara 26/18-29. âyetlerin tefsirinde İbn Abbas'tan, Firavun'un adamları hakkında üzerlerinde altınlar olan beş yüz kişi olduklarını nakletmiştir.¹⁹⁶ Ayrıca Kelbî'den Firavun'un suç işleyenlere ağır cezalar uyguladığını, sonra da suçlunun ölüme terk edildiğini bildirmiştir.¹⁹⁷

Müellif, son olarak Şuara 26/68. âyetin tefsirinde, sihirbazların toplanma günü ve yeri hakkında yukarıda zikrettiğimiz rivâyetlerden farklı olarak İbn Abbas'tan, bukuşma gününün senenin ilk günü olan cumartesi günü olduğunu, bu güne de Nevruz denildiğini; İbn Zeyd'den ise, toplanmanın İskenderiye'de

¹⁹⁴ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 56.

¹⁹⁵ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 443.

¹⁹⁶ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 445.

¹⁹⁷ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 445.

gerçekleştiğini, hatta o gün yılanın boyunun gölün arka kısmına kadar ulaştığını anlatan iki rivâyete yer vermiştir.¹⁹⁸

Tevrat'ta Hz. Musa'nın Firavun'u hakka çağırması ve mucizeler karşısında, sihirbazların tavrıyla ilgili olarak şunlar geçmektedir:

“Rab Musa'yla Harun'a şöyle dedi: ‘Firavun size, ‘bir mucize yapın’ dediğinde, söyle Harun'a, değneğini alıp Firavun'un önüne atsin. Değnek yılan olacak.’ Böylece Musa'yla Harun, Firavun'un yanına gittiler ve Rabb'in buyurduğu gibi yaptılar. Harun değneğini Firavun ile görevlilerinin önüne attı. Değnek yılan oluverdi. Bunun üzerine Firavun kendi bilgelerini, büyücülerini çağırdı. Mısırlı büyücüler de büyüleriyle aynı şeyi yaptılar. Her biri değneğini attı, değnekler yılan oldu. Ancak Harun'un değneği onların değneklerini yuttu. Yine de, Rabb'in söylediği gibi Firavun inat etti ve Musa'yla Harun'u dinlemedi.”¹⁹⁹

Tevrat'ta sihirbazlarla mücadele edilirken onların sihrini bozmak için asasını atan Harun (a.s.) iken, Kur'an'da asasını atan kimsenin Hz. Musa olduğu açıkça bildirilmektedir.²⁰⁰ Bu farkın haricinde Tevrat'ta verilen bilgilerin Kur'an'da bildirilen âyetlerle çelişmediğini söyleyebiliriz.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'ya peygamberlik verilmesi, onun bu peygamberlik vazifesini aldıktan sonra kardeşi Harun'la birlikte Firavun'a tebliğe gitmesi ve ardından yaşanan sihirbazlar olayı hakkında ilgili tefsirimizde birçok rivâyet anlatılmıştır. Özellikle Hz. Musa'nın Medyen dönüşü yolculuğu hakkındaki rivâyetler, Musa'nın gördüğü ateş ve toplanma günü hakkında verilen bilgiler, Tuva vadisindeyken Hz. Musa'nın ayakkabıları hakkındaki rivâyetler, Hz. Musa'nın elini neresine koyduğu rivâyetleri, ikinci kısımda zikrettiğimiz Firavun'a gelişleri, onu davet ediş esnasında gelişen durumlar ve sihirbazlar olayına dair aktarılan rivâyetlerin bir kısmı ne reddedilip ne de kabul edilebilir rivâyetlerdendir. Ancak asa hakkında anlatılan efsanevi bilgiler, sihirbazların sayısı ve Firavun'un yanındaki adamların sayıları hakkındaki rivâyetler reddedilebilir rivâyet türlerindedir.

¹⁹⁸ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 447.

¹⁹⁹ Çıkış, 7/8-13.

²⁰⁰ Şuara, 26/32.

III. SİHİRBAZLARIN İMAN ETMESİNDEN SONRA MISIR'DA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

Yukarıda aktardığımız kadarıyla Hz. Musa Yüce Allah'tan aldığı vahiyle Firavun'a gitmiştir. Ardından Allah tarafından verilen mucizeleri Firavun'a göstermiş, Firavun ise Hz. Musa'yı reddedip onu sihirbazlarla yarışmaya davet etmiştir. Yarışma sonunda Firavun'un yanındaki bazı kimselerin iman etmesine rağmen, kendisi hakkı kabul etmemekte inat ederek Hz. Musa ile mücadeleye devam etmiştir.

A. SİHİRBAZLARIN İMAN ETMESİNDEN SONRA MISIR'DA MEYDANA GELEN GELİŞMELER, FİRAVUN VE KAVMİNİN HELAKI

Sihirbazların Hz. Musa'ya inanmasının ardından yeni bir süreçle, inanlarının sayısı da günden güne artış göstermekteydi. Bundan sonraki dönemde Mısır'da gelişen birtakım olaylar ve Firavun'un helakı bu kısımda aktarılmaya çalışılacaktır.

Bununla alakalı Kur'an-ı Kerim'deki âyetler Bakara 2/50, Araf 7/127-135, Yunus 10/83-92, İsra 17/101-102, Şuara 26/52-66, Neml 27/12, Kasas 28/38-43, Mü'min 40/28-45, Fecr 89/10'da yer almaktadır.

Sa'lebî, yukarıda belirttiğimiz âyetler hakkında birbirinden farklı birçok rivâyet zikretmiştir. Burada rivâyetleri aktarırken ayrıntılı olanlara yer vermeye çalışacağız. Uzun uzadıya anlatılan hadiseleri de, özet bir şekilde sunmaya çalışacağız.

Sa'lebî, öncelikle Yunus 10/83'teki "Bir grup gençten başkası iman etmedi..."²⁰¹ ayetinin tefsirinde Firavun'un kavminden olup Hz. Musa'ya inanan kimseler hakkında şu rivâyetlere yer vermiştir:

²⁰¹ مَنْ لِمُوسَى إِلَّا دُرِّيَّةٌ مِّنْ قَوْمِهِمَا آ

1. İbn Abbas: İsrâîloğulları, Yakup peygamber döneminde yetmiş iki kişi iken zamanla çoğalıp altı yüz bin kişi olmuşlardır. İbn Abbas'ın ikinci rivâyeti de; İsrâîloğulları Kıptî'lerden ve Firavun ailesinden oluşan yetmiş aile topluluğu kadardı.

2. Mücahid: Âyette kastedilen, kendi babalarının ve çocuklarından geriye kalıp Firavun'a katılan gruplardır.

3. Atiyye: Firavun'un kavminden iman eden kimselerdi. Bunlar da Firavun'un karısı ve veznedârıdır.²⁰²

Sa'lebî, Kur'an-ı Kerim'de Yunus 10/88'de 'Mallarını yok et!'²⁰³ âyetinin tefsirinde dokuz mucizeden biri olarak sayılan ve aynı zamanda, Firavun ve kavmine gelen musibetlerden olan 'Tams' hakkında değişik râvilerden şu görüşlere yer vermiştir:

1. Atiyye ve Mücahid: Yok etme ve silme
2. Muhammed b. Ka'b el-Kurazî: Evlerinin taş yapılması
3. Katade: Ekinlerinin taş olması
4. İbn Abbas: Dirhem ve dinarlarının işlenmiş taş hâlini alması
5. İbn Zeyd: Altınları, dirhemleri, baklaları, kısaca her şeylerinin taş olması
6. Süddî: Allah'ın onların eşyalarını taş yapması.²⁰⁴

Müfessir, bu dönemde gerçekleşen dokuz mucize hakkında İsra 17/101-102. âyetlerin tefsirinde sırayla şu rivâyetlere yer vermiştir:

1. İbn Abbas ve Dahhak: Asa, nurlu el, dilindeki düğümün çözülmesi, denizin yarılması, tufan, çekirge, bit, kurbağa ve kan

²⁰² Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 296.

²⁰³ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلَيَّ أَمْوَالِهِمْ

²⁰⁴ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 298.

2. Katade, Mücahid, Şa'bî ve Ata: Tufan, çekirge, bit, kurbağa, kan, asa, el, kıtlık yılları, meyvelerin azalması

3. Muhammed b. Ka'b el-Kurazi: Tufan, çekirge, bit, kurbağa, kan, asa, nurlu el, körlük, denizin yarılmasıdır.²⁰⁵

Müellif, bu rivâyetin akabinde Muhammed b. Ka'b el-Kurazi'den Musa peygambere verilen dokuz mucize hakkında şu rivâyete yer vermiştir:

“Bir adam eşiyile birlikte olurken taşa dönüşmüştü. Bir kadın ayakta ekmek yaparken, başka bir kadın da tuvalette iken taş olmuşlardı. Bu olaylar üzerine Hz. Ömer ‘Bunu ancak şu şekilde anlayabiliriz.’ dedi. Oradakilerden Mısır’da vali iken Abdülaziz b. Mervan’ın ele geçirdiği, içerisinde Firavun ailesinden geriye kalan eşyalarının bulunduğu sandığın getirilmesini istedi. Sandıktan hepsi taşa dönüşmüş kırık yumurta, kırılmış ceviz, bazı meyveler ve paralar çıkardı.”²⁰⁶

Sa'lebî bu kısım ile alakalı en kapsamlı rivâyetleri Kur'an-ı Kerim'de Yunus 10/90-92'de “İsrâîloğulları'nı denizden geçirdik. Firavun da, askerleriyle birlikte zulmetmek ve saldırmak üzere, derhal onları takibe koyuldu. Nihayet boğulmak üzere iken, ‘İsrâîloğulları'nın iman ettiğinden başka hiçbir ilâh olmadığına inandım. Ben de müslümanlardanım’ dedi. Şimdi mi?! Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuşsun. Biz de bugün bedenini, arkandan geleceklere ibret olman için, kurtaracağız. Çünkü insanlardan birçoğu âyetlerimizden gerçekten habersizdir.”²⁰⁷ âyetlerin tefsirinde yer vermiştir.

Sa'lebî, Yunus 10/90'da “İsrâîloğulları'nı denizden geçirdik. Firavun da, askerleriyle birlikte zulmetmek ve saldırmak üzere, derhal onları takibe koyuldu. Nihayet boğulmak üzere iken, ‘İsrâîloğulları'nın iman ettiğinden başka hiçbir ilâh

²⁰⁵ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 85.

²⁰⁶ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 85.

²⁰⁷ وَرَزْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَعْثًا وَعَدْوًا حَتَّىٰ إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو وَجَا فَالْيَوْمَ لَنُنَجِّيَنَّكَ يَبْنَكَ لِنَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً وَإِنَّ كَثِيرًا (91) عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ الْآنَ وَقَدْ (90) إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ (92) مِنَ النَّاسِ عَنِ آيَاتِنَا لِعَاقِلُونَ

olmadığına inandım. Ben de müslümanlardanım' dedi." meâlindeki ²⁰⁸âyette geçen Hz. Musa'nın İsrâîloğulları'nı denizden geçirmesi ile ilgili âyetin tefsirinde Allah'ın, Hz. Musa'dan İsrâîloğulları'nı Mısır'dan çıkarmasını istediğini, Hz. Musa'nın da düşün bahanesiyle sayıları altı yüz yirmi bine ulaşan tabileriyle yola çıktığını, Firavun'un bir milyon altı yüz bin kişilik ordusuyla İsrâîloğulları'nı takip ettiğini nakletmektedir.²⁰⁹ Muhammed b. Ka'b el-Kurazi'den rivâyet tam olmamakla birlikte, Firavun'un siyah atlarının sayısının yüz bin olduğu da nakledilmiştir.²¹⁰

Sa'lebî, bu rivâyetlere yer verdikten sonra Şuara 26/59-60'taki "İşte böyle yaptık ve onlara, İsrailoğullarını mirasçı kıldık. Firavun ve adamları gün doğarken onları takibe koyuldular."²¹¹ âyetlerin tefsirinde, Hz. Musa'nın İsrâîloğulları'yla yapacakları yolculuk hakkında İbn Cüreyc'ten şu rivâyete yer vermiştir:

"Firavun ve ordusunun Hz. Musa ve kavmini takip etmelerini geciktirmek maksadıyla, Allah İsrâîloğulları'na her dört evin bir evde toplanmasını, ardından bir kuzu kesip kanını kapılarına sürmelerini emretmiştir. Zira Allah meleklerle kapısında kan bulunan eve girmemelerini, diğer evlerdeki Kıptî bekarları öldürmelerini emredecekti. Ayrıca Allah, İsrâîloğulları'na yolculuğa çıkarken, yanlarına ekmek ve yiyecek almalarını, emri gelene kadar denize doğru yürümelerini emretti. Bu emirleri yerine getiren Musa ve kavmi yolculuğa başladıklarında Firavun, 'Bekarlarımızı öldürüp, mallarımızı yok edenlerin Musa ve ona tabi olanlar olduğu bellidir!' diyerek öfkesini belirtmiştir. Hz. Musa'nın beraberindekilerle yaptığı yolculuk esnasında bir buçuk milyon işaretle melek de onlara iştirak etmiştir.²¹² Müfessir, bu rivâyetin ardından Musa ve ona tabi olanların sayısı hakkında İbn Mesud'dan altıyüz yetmiş bin, İbn Meymun'dan ise altı yüz bin rivâyetlerini zikretmiştir.²¹³

²⁰⁸ نُودُهُ بَغْيًا وَعَدُوًّا حَتَّىٰ إِذَا أَدْرَكَهُ الْعَرَقُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو وَجَاوَزْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجِ إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ

²⁰⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 298-299.

²¹⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 299.

²¹¹ 60 فَأَتَبَعُوهُمْ مُتَتْرَكِينَ 59 كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ

²¹² Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 447.

²¹³ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 447.

yapmaktaydı. Herhangi bir kimseye kızdığı zaman onu dört direk arasına kol ve bacalarını birbirine bağlayarak öylece onu terketmekte; diğer rivâyete göre ise bunlara ilave olarak o kişinin üzerine akrep ve yılanlar bırakmak suretiyle onu ölüme terk etmekteydi.²²⁰

Sa'lebî, Sâd suresinin tefsirinde aktardığı bu rivâyetlerden sonra Fecr suresinde söz konusu yerde geçen bu direkler hakkında Katade, Muhammed b. Ka'b, Said b. Cübeyr ve Mücahid'den de benzer rivâyetleri aktarmış, daha sonra İbn Abbas'tan uzunca bir rivâyet nakletmiştir. Rivâyet özet olarak şu şekildedir:

Firavun'un haznedarı Hazbîl b. Nûhâyîl (لبيحون بن لبيح) iman etti ve bir müddet imanını gizledi. Haznedarın karısı Firavun'un kızının bakıcısıydı. Bir gün Firavun'un kızının saçlarını tararken tarağın elinden düşürünce ağzından çıkan sözden Firavun'a inanmadığı anlaşıldı. Firavun bakıcı kadını işkencelerle öldürttü. Kadından sonra Firavun'un adamları kocası Hazbîl'in peşine düştüler. Yakadılarında Hazbîl namaz kılıyordu. Arkasında da üç saf halinde vahşi hayvanlar namaz kılıyordu. Bu durumu görünce ondan uzak durdular.²²¹

Sa'lebî, ayrıca Kur'an-ı Kerim'de Kasas 28/38'deki "Firavun, 'Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Musa'nın ilâhına çıkar bakarım(!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum' dedi."²²² âyetinin tefsirinde Hâmân'la alakalı olarak rivâyetlerde bulunmuştur. Söz konusu âyetin tefsirinde Firavun'un veziri olarak tanınan Hâmân'dan bir kule yapmasıyla alakalı olarak şu rivâyete yer vermiştir:

"Firavun Hâmân'dan kendisine Musa'nın Allah'ına kavuşabilecek yükseklikte bir kule yapmasını ister. O da bu isteği hemen yerine getirmek üzere elli bin işçiyle işe başlar. Yapılan bu kulenin Allah'ın yeryüzünü yaratmasından bu yana bu yükseklikte başka bir bina yapılmadığı aktarılmaktadır. Yapılan bu kuleye çıkan

²²⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, V, 249-250.

²²¹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, VI, 452.

²²² حَا لَعَلِّي أَطْلُعُ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي فَأَوْقِدْ لِي يَا هَامَانَ عَلَى الطِّينِ فَاجْعَلْ لِي صَرْوًا
وَأَبِي لَأَطَّئُهُ مِنَ الْكَادِبِينَ

Firavun Allah'ı hedef alarak gökyüzüne doğru bir ok atmış, biraz sonra da kendine kırmızı bir lekeyle geri dönen oku gören Firavun, 'Musa'nın Allah'ını vurduğum' deyip sevinmiştir. Yüce Allah bunun üzerine Cebrail'i göndererek bu kuleyi üçe parçalatmış; bir parçasını denize, diğer parçasını batı tarafına, son parçasını da Firavun'un askerlerinin üzerine düşürerek bin kişiyi yok etmiştir. Böylece yapılan kuleden hiçbir iz kalmamıştır."²²³

Firavun'un Helakı

Sa'lebî, Firavun'un ve kavminin yok olmasını ihtiva eden âyetlerden biri olan ve en geniş rivâyetlerin yer aldığı Yunus 10/91. âyetin tefsirinde Kâ'bü'l-Ahbâr'dan şu rivâyete yer vermiştir: Boğulma esnasında Kıptî'lerden bir kimse Firavun'a şöyle dedi: "Sen Rabbimiz isen bize yol aç da görelim." Bunun üzerine Firavun, ordusuna yönelerek herkesin bineklere binmesini emretti. Oradakiler de Firavun'a yakınlık derecelerine göre bineklerine binerek sıralandılar. Bu esnada Firavun, kendini belli etmeyecek bir kıyafet içerisinde Allah'a yakarıştaki bulunurken, Cebrail soru soran bir kimse şeklinde Firavun'a şöyle dedi: "Efendisinin yanında yetişmiş, onun nimetleriyle büyümüş sonra da efendisini inkar ederek başkasına gidip efendisi olduğu iddiasında bulunan bir kimse hakkında ne dersin?"²²⁴

Sa'lebî, Bakara 2/50. âyetin tefsirinde Firavun'un yok oluşuna dair özet olarak, Hz. Musa'nın ve ona tabi olanların sayılarını, Firavun ordusunun sayısını, ayrıca söz konusu olan yolculuğun zamanına dair bilgilerle bu yolculukla ilgili isrâîliyyat olarak değerlendirebileceğimiz birçok bilgi anlatmıştır.²²⁵

Tefsirimizde, Tâhâ 20/77. âyetiyle ilgili olarak Firavun'un yok olmasına dair Vehb b. Münebbih'ten kısaca şu rivâyet aktarılmaktadır: İsrâîloğulları yetmiş bin kişiyle Kıptî'lerden birtakım hediyeler alarak gecenin ilk kısmında yola çıkmışlardır. Firavun da altı yüz bin atlıyla onları takibe koyulmuş, Hz. Musa ve kavmi denize yaklaştıkları esnada Hz. Musa onlar için denizden asasıyla on iki yol açmıştır. Her kabile bir yola girmiş ancak bir grup diğerini göremeyince onları bir korku sarmıştır.

²²³ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 539-540.

²²⁴ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 300.

²²⁵ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 113-114.

Bunun üzerine Allah onların birbirlerini görme imkanı yaratmış, daha sonra da onlara yetişen Firavun ve adamları atlarını denize sürünce su yükselmiş ve onların hepsini yok etmiştir.²²⁶ Mukatil'den gelen rivâyette de, Firavun'un karısı, Hazbîl (لبيب زخ) ve Musa'nın kız kardeşi dışında kimsenin iman etmediği belirtilmiştir.²²⁷

Ayrıca yukarıda belirtilen âyetlerde geçen Firavun ve halkının başına gelen musibetlere dair rivâyetlerin yer aldığını düşündüğümüz Araf 7/130-137. âyetlerinin tefsiri elimizdeki matbu nüshada mevcut değildir.²²⁸

Firavun ve kavminin helakine dair Kutsal Kitap'taki anlatım şu şekildedir: “Rab Musa'ya, ‘Elini denizin üzerine uzat’ dedi, ‘Sular Mısırlılar'ın, savaş arabalarının, atlılarının üzerine dönsün.’ Musa elini denizin üzerine uzattı. Sabaha karşı deniz olağan haline döndü. Mısırlı'lar sulardan kaçarken Rab onları denizin ortasında silkip attı. Geri dönen sular savaş arabalarını, atlıları, İsrâilliler'in peşinden denize dalan Firavun'un bütün ordusunu yuttu. Onlardan bir kişi bile sağ kalmadı.”

Tevrat'taki bu anlatımlar genel olarak Kur'an-ı Kerim'le paralellikler arz etmektedir. Ancak Tevrat'ta Hz. Musa'nın elini denize uzatması ile denizin yarıldığı anlatılırken Kur'an'da ise denizin yarılmasının asanın denize vurulmasıyla gerçekleştiği bildirilmektedir.²²⁹

Mısır'da meydana gelen gelişmelere dair Tevrat'ta ayrıntılı anlatımlar yer almaktadır. Ancak bu anlatımlar arasında yer yer çelişkili bilgilerin bulunduğunu söylemek de mümkündür.²³⁰

²²⁶ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 218.

²²⁷ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 449.

²²⁸ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 61.

²²⁹ Şuara, 26/63.

²³⁰ Bkz.: Çıkış, 7/14-19, 20-25; 8/1-4, 8-15, 16-17, 20-21; 9/3, 9; 10/12.

B. HZ. MUSA'YA TEVRAT VERİLMESİ, SÂMİRÎ VE KAVMİNİN İHANET ETMESİ

Yüce Allah, Hz. Musa ve kavmini Firavun'un işkencelerinden kurtarmıştı. Bundan sonra bilinmesi gereken Hz. Musa ve kavminin ne yapması gerektiği hususuydu. Kur'an'da "Allah, Musa ve İsrâîloğulları'nı Firavun ve kavminden kurtarmış, denizi onlar için yarmış, onlara Tur'un sağ tarafını vaad etmişti."²³¹ âyetiyle bu konuya açıklık getirilmektedir.

Biz bu kısımda, Hz. Musa'ya Tevrat verilmek üzere Tur'a çağrılması, Hz. Musa'nın yerine vekil bıraktığı kardeşi Harun'un kavminin yaptığı ihanete engel olamayışı ve Sâmirî hakkındaki rivâyetleri aktarmaya çalışacağız.

Bu konuyla ilgili âyetlerimiz, Bakara 2/54, 55, 63; Araf 7/137-140, 142-145, 148-150, 152-154, 171, 150; Tâhâ 20/85-97'de yer almaktadır. Müellif, konu hakkında en geniş rivâyetlerini Araf suresindeki âyetleri tefsir ederken verdiği için, biz de öncelikle buradaki rivâyetleri aktaracağız. Daha sonra da diğer âyetlerin tefsirindeki rivâyetlere değinmeye çalışacağız.

Hz. Musa'ya Tevrat'ın verilmesini ihtiva eden olayların anlatıldığı Araf 7/142-145. âyetlerinin meâlleri şu şekildedir:

"Musa'ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rab'binin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı. Musa, kardeşi Harun'a, 'Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma' dedi. Musa, belirlediğimiz yere (Tur'a) gelip Rabbi de ona konuşunca, 'Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım' dedi. Allah da, 'Beni (dünyada) göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.' dedi. Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Musa da baygın düştü. Ayılınca, 'Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim' dedi. (Allah) 'Ey Musa! Vahiylerim ve konuşmamla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Öyleyse sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol' dedi.

²³¹ Tâhâ, 20/80 نَأْتِكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَىٰ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنْجَيْنَاكُم مِّنْ عَدُوِّكُمْ وَوَاعَدْنَا

Musa için, Tevrat levhalarında her şeye dair bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık. Ona şöyle dedik: ‘Şimdi onları kuvvetle tut, kavmine de emret. Onları en güzeliyle alsınlar (uygulasınlar). Yakında size fâsıkların yurdunu göstereceğim.’”²³²

Sa’lebî, Araf 7/142’de “Musa’ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık. Böylece Rabbinin belirlediği vakit kırk geceye tamamlandı. Musa, kardeşi Harun’a, ‘Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol. Sakın bozguncuların yoluna uyma’ dedi”²³³ âyetin tefsirinde Hz. Musa’nın Allah’la buluşmanın ilk otuz gününün Zilkade’den, kalan kısmının ise Zilhicce’den olduğunu belirttiğinden²³⁴ sonra buluşma hakkında şu rivâyetlere yer vermiştir:

1. Ebu’l-Aliye: Hz. Musa buluşmaya geleceği zaman ağaç kabuklarından yemişti. Bu yüzden Allah ağzının kokusunun kendi katında misk kokusundan daha güzel olduğunu söyleyip, Zilhicce ayında on gün oruç tutmasını emretti.²³⁵

2. Süddî: Hz. Musa’nın baktığı dağın adı Zebîr (زيبز) idi. Musa, Allah’la konuştuğunda Allah’ın huzurundan kovulan İblis yerin içine gizlenmişti. Aniden Musa’nın ayaklarının önünden çıktı ve ona konuştuğu kimsenin şeytan olduğu vesvesesini verip ona Allah’ı görmesi gerektiğini tembihledi.²³⁶

Sa’lebî, Araf 7/143. âyetin tefsirinde, Allah’ın görülmesine dair birbirinden farklı on dokuz rivâyet zikretmiştir. Bu rivâyetlerin en kapsamlı olanı şu şekilde anlatılmaktadır:

Vehb’den gelen rivâyete göre, Hz. Musa’nın dağda iken Allah’ı görme isteğinin sonucunda Allah onlara kertenkele, yıldırım, karanlık, gök gürültüsü ve şimşek göndermiştir. Ayrıca Allah sırasıyla ikinci kat sema meleklerinden başlayarak

²³² وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ وَوَاعِدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَنَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ وَلَكِنْ نُنظِرُكَ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ (142) سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ قَالَ يَا (143) تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ مَكَانَهُ فَسَوَّفَ تَرَانِي فَلَمَّا كَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ (144) وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ (145) مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخَذَهَا بِقُوَّةٍ وَأَمَرَ قَوْمَكَ بِأَخْذِهَا بِأَحْسَنِهَا سَأَرِكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ

²³³ بَيْنَ لَيْلَةٍ وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرٍ فَنَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا وَوَاعِدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ

²³⁴ Sa’lebî, el-Keşfü ve’l-Beyân, III, 63.

²³⁵ Sa’lebî, el-Keşfü ve’l-Beyân, III, 64.

²³⁶ Sa’lebî, el-Keşfü ve’l-Beyân, III, 64.

yedinci kat sema meleklerini Hz. Musa'nın üzerine indirmiş, meleklerin sırasıyla inmesinden sonra Allah son olarak arşa kendisinin ineceğini söylemiştir. Râvi en son rivâyetinde Hz. Musa'nın Allah'a yönelerek kendisinin bu durumdan çıktığında yanacağını veya öleceğini söyleyip sonra da Allah'ı tesbih ve takdis ettiğini ifade etmiştir.²³⁷

Müellif, bu âyetin tefsirinden farklı bir yerde Vehb b. Münebbih'ten, Hz. Musa'nın Allah'la konuşması esnasında Hz. Muhammed (s.a.v) ashabını görmek istediğini ve Allah'ın da bu isteği yerine getirdiğini aktarmıştır.²³⁸ Ardından da Sehl b. Said'den, Allah'ın bütün mahlukatı yaratmadan iki bin yıl önce 'âs' yaprağına bir şey yazıp onu arşa koyduğunu aktarmıştır.²³⁹

Ayrıca Sa'lebî aynı âyette yer alan 'bayılma' ifadesi hakkında İbn Abbas'tan, 'bayıldı'; Katade'den, 'öldü'; son olarak Kelbî'den, 'Perşembe gününe rastlayan Arefe gününde bayıldı' rivâyetini nakletmiştir. Yine bu rivâyette Hz. Musa'nın Tevrat'ı da kurban bayramı gününe rastlayan cuma günü aldığına yer verilmiştir.²⁴⁰

Sa'lebî, Araf 7/144'te "(Allah) "Ey Musa! Vahiylirim ve konuşmamla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Öyleyse sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol dedi."²⁴¹ yer alan âyetin tefsirinde Kâ'bü'l-Ahbâr'la bir Yahudi bilgini arasında geçen uzunca bir rivâyet aktarmıştır. Rivâyette aktarılan olay kısaca şu şekildedir:

Kâ'bü'l-Ahbâr ağlayan bir Yahudi bilgini gördü. Ona niye ağladığını sordu. "Bazı şeyler aklıma geldi, ondan ağlıyorum." dedi. Kâ'bü'l-Ahbâr da "Niye ağladığını sana söylersem beni tasdik eder misin?" dedi. O da "Evet" dedi. Bunun üzerine Kâ'bü'l-Ahbâr anlatmaya başladı: "Hz. Musa Tevrat'ta en hayırlı ümmet olarak nitelenen bir topluluk olduğunu gördü. Allah'tan o topluluğun kendi ümmeti

²³⁷ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 65-66.

²³⁸ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 541.

²³⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 542.

²⁴⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 68.

²⁴¹ اِتْنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرْنِي أَنْظِرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَانِي وَلَكِنْ أَنْظِرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنْ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرَانِي وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَةِ
الْسَّبْحَانِكِ ثَبُتَ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَدَّ

olmasını diledi. Allah ise o topluluğun Hz. Muhammed'in ümmeti olduğunu söyledi.” Bunu duyan yahudi bilgin onu tasdik etti.²⁴²

Sa'lebî, Araf 7/145'te yer alan “Musa için, Tevrat levhalarında her şeye dair bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık ve ona şöyle dedik: ‘Şimdi onları kuvvetle tut, kavmine de emret. Onları en güzeliyle alsınlar (uygulasınlar). Yakında size fasıkların yurdunu göstereceğim.”²⁴³ âyetin tefsirinde yukarıdaki rivâyeti naklettikten sonra Kur'an-ı Kerim'de bildirilen ve Hz. Musa'ya verildiği söylenen, söz konusu levhalar hakkında sırasıyla şu rivâyetleri nakletmiştir:

Rabi' b. Enes'e göre bu levhalar, metaldendi. İbn Cüreyc'e göre, Allah'ın Cebrail'e emriyle levhalar Adn cennetinden getirilmiş olup zümrüttendir. Kelbî'ye göre, levhalar yeşil demirdendi. Bu levhalarda, İsrâiloğulları'ndan bahseden kırmızı yakutla yazılmış on sekiz âyet vardı. Vehb'e göre ise, Allah Hz. Musa'ya sert kayayı yumuşatarak onu parçalamasını emretti. Hz. Musa da kayayı parçalayıp, sonra parmaklarıyla bölümlere ayırdı. Musa bunları yaparken on kalem sesi işitti. Bu olay zilkade ayının ilk gününde gerçekleşti. Levhalar on adet olup Musa'nın boyu kadardı.²⁴⁴

Müellif, bu rivâyetlerden sonra aynı âyetin tefsirinde levhaların ne kadar olduğuna dair Rabi' b. Enes'in; levhaların yetmiş deve yükü olduğunu, bir bölümünün ancak, bir senede okunabildiğini, levhaları ancak Musa, Yuşa, Uzeyr ve İsa'nın okuyabildiğini ifade etmiştir.²⁴⁵

Sa'lebî, Araf 7/150'de yer alan “Musa, kavmine kızgın ve üzgün olarak döndüğünde, ‘Benden sonra arkamdan ne kötü işler yaptınız! Rabbinizin emrini beklemeyip acele mi ettiniz?’ dedi. (Öfkesinden) levhaları attı ve kardeşinin saçından tuttu, onu kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi) ‘Ey anam oğlu’ dedi, ‘Kavim beni güçsüz buldu. Az kalsın beni öldürüyorlardı. Sen de bana böyle davranarak düşmanları sevindirme. Beni o zalimler topluluğu ile bir tutma.’ âyetin tefsirinde

²⁴² Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 70.

²⁴³ سَنَهَا سَارِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخَذَهَا بِقُوَّةٍ وَأَمَرَ قَوْمَكُ يَاخُذُوا بِأَحَدٍ

²⁴⁴ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 71-72.

²⁴⁵ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 71-72.

Musa'ya verildiği bildirilen söz konusu levhaların kırılmasına dair, Musa'nın Tur dağından döndüğünde kavminin tekrar puta taptıklarını görünce elindeki levhaları sinirlenerek yere attığını belirttikten sonra şu rivâyeti aktarmaktadır: Tevrat yedi bölümden oluşuyordu. Musa elindeki levhaları yere atınca altı bölümü kırılarak elinde sadece hidayet ve rahmet yazılı olan bölüm kaldı. Musa kavmini bu halde görür görmez kardeşinin sakalını ve çenesini tuttu. Kardeşi Harun, Musa'dan üç yaş büyüktü. Ayrıca Harun, İsrâiloğulları tarafından yumuşak huylu olması nedeniyle Musa'dan daha çok seviliyordu.²⁴⁶ Müfessir bu rivâyeti aktardıktan sonra İbn Abbas ve Amr b. Dinar'dan, Musa'nın levhaları yere attığı için kırk gün oruç tuttuğunu, bunun sonucunda levhaların kendisine iade edildiğini nakletmiştir.²⁴⁷

Müellif, Araf 7/155'te yer alan "Musa, kavminden, belirlediğimiz yere gitmek için yetmiş adam seçti. Onları sarsıntı yakalayınca (bayıldılar). Musa, 'Ey Rabbim! Dileseydin onları da beni de bundan önce helâk ederdin. Şimdi içimizden birtakım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helâk mı edeceksin? Bu, sırf senin bir imtihanındır. Onunla dilediğin kimseyi saptırırsın, dilediğini de doğruya iletirsin. Sen, bizim velimizsin. Artık bizi bağışla ve bize acı. Sen, bağışlayanların en hayırlısıdır' dedi."²⁴⁸ âyetin tefsirinde, Allah'ın Hz. Musa'dan yetmiş kişiyi seçerek Tur'a gelmesine dair Vehb b. Münebbih'ten, Allah'ın Hz. Musa'dan, yanına kardeşi Harun'u da alarak Tur'a gelmelerini, yerlerine de Yuşa b. Nun'u (نون نب عشوي) bırakmaları gerektiğini anlatan rivâyeti aktarmıştır. Söz konusu âyette seçilmesi istenen yetmiş kişi hakkında Said el-Rakkaşi'den, yirmisi çocuk olmak üzere toplam yetmiş kişi oldukları; Kelbî'den, Allah Hz. Musa'ya gençlerden on kişi olmak üzere altı ayrı kavimden yetmiş kişiyi seçmesini istediğini, sonunda yetmiş iki kişi olduklarını anlatan rivâyetleri nakletmiştir.²⁴⁹ Müellif daha sonra Hz. Musa'nın Tur'a giderken yerine bıraktığı kişilerin Kalib b. Yukîya (ايقوي نب بلالك) ve Yuşa b. Nun olduklarını aktarmıştır.²⁵⁰ Hz. Musa'nın seçilen bu yetmiş kişiyle olan yolculukları

²⁴⁶ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 75.

²⁴⁷ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 76.

²⁴⁸ لميقاتنا فلما أخذتهم الرجفة قال رب لو شئت أهلكتهم من قبل وإني أئهلكنما بما فعل السفهاء منا وأختار موسى قومه سبعين رجلا رونا وأرحمنا وأنت خير الغافرين إن هي إلا فتنتك نضل بها من تشاء وتهدي من تشاء أنت ولينا فأغو

²⁴⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 77.

²⁵⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 78.

esnasında beraberindekilerin Allah'ı görme istekleri ve bu isteklerinin neticesinde yok oluşlarına dair geniş olarak Araf 7/155. âyetin tefsirinde, farklı râvilerden olmak üzere altı görüşe yer vermiştir. Genel olarak Musa ve yetmiş kişinin Tur'a çıktıklarında, beraberindekilerin Allah'ı görme ve sesini duyma talepleri nedeniyle bir ses ve sarsıntının onları yok ettiği²⁵¹ anlatılırken; Bakara 2/55. âyetin tefsirinde ise, gökten gelen bir ateşin onları yok ettiği aktarılmıştır. Vehb b. Münebbih ise, gökten bir ordunun indirilmesiyle onların yok edildiklerini bildirmektedir.²⁵²

Müellif, ayrıca söz konusu âyetlerin tefsirinden sonra Hz. Musa'nın yetmiş kişiyle Tevrat'ı almak için Tur'a gittiğini, arkasında Harun'u vekil bırakarak altıyüz bin kişinin buzağıyla imtihan edildiğini, bunlardan on iki bininin puta tapmayarak onlardan ayrıldığını anlatmaktadır.²⁵³

Sâmirî Olayı ve Kavminin İhaneti

Kur'an-ı Kerim'de üç yerde Sâmirî²⁵⁴ olarak zikredilen şahıs, Hz. Musa'nın, İsrâîloğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtararak Mısır'dan ayrıldıktan sonra Tur'a gittiği esnada, İsrâîloğulları'nın tapınmak için kendisinden put yapmasını istedikleri kişi olarak sunulur. Sâmirî, İsrâîloğulları'na, altından buzağı şeklinde put yapmış, yaptığı buzağıdan ses çıkartmış, bu buzağının İsrâîloğulları'nın ve Musa'nın gerçek ilahı olduğunu iddia etmiş ve Hz. Musa'nın Tur'dan geç gelmesini bahane ederek oradakilerin birçoğunun buzağıya tapınmalarına neden olmuştur. Musa'nın dönüşünden sonra ise hatalarını anlayan İsrâîloğulları, Sâmirî'yi yalnız bırakmış, Musa peygamber tarafından Sâmirî lanetlenip kovulmuş ve ölünceye kadar da yalnız yaşamak zorunda kalmıştır. Bu konu, Kur'an-ı Kerim'de; Tâhâ 20/83, Araf 7/148 ve Bakara 2/51,54'te anlatılmaktadır.

Sa'lebî, ilk olarak Bakara 2/51'de yer alan "Hani, biz Musa ile kırk gece için sözleşmiştik. Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağıyı tanrı

²⁵¹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 78-79.

²⁵² Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 119-120.

²⁵³ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 219.

²⁵⁴ Tâhâ, 20/85, 87, 95.

edinmiştiniz.”²⁵⁵ âyetin tefsirinde Sâmirî hakkında, Cebrail Hz. Musa’ya Tur dağına gelmesi gerektiğini bildirmek için hayat atı olarak bilinen atın üzerinde geldiğinde, Bacru (ورج اب) kavminden kuyumculuk mesleğini bilen Miha (اخي م) isimli kişinin, atın ayağının değdiği her şeyin hayat bulduğunu fark ettiğini anlatmıştır. Müellif ardından aynı yerde İbn Abbas’tan, o kişinin Musa b. Zafer (رَفِظَ نَبِىِّ سَوْمِ) adında bir münafık olduğunu, Cebrail’in atının ayağındaki tozdan alıp bunu buzağı yapımında kullanmak üzere saklayan bir kimse olduğunu aktarmıştır.²⁵⁶ Bakara 2/54. âyetlerin tefsirinde söz konusu buzağıya tapma sebebiyle Allah’ın kendilerini öldürme emri hakkında Katade’den aktardığı rivâyet kısaca şu şekilde geçmektedir:

“Musa’ya inanan kavim bu emrin verilmesiyle kılıçları çekip birbirlerini öldürmek üzereyken öldürecekleri kişilerin anneleri, babaları, kardeşleri, amcaları, komşuları olduğunu fark ederek bunu yapamayacaklarını Hz. Musa’ya ulaştırdıklarında, Allah’ın o kavmin üzerine kertenkele indirdiğini, aynı zamanda gökyüzünün de siyah bulutlarla kaplandığını anlatmaktadır.”²⁵⁷

Ayrıca Müellif, Tâhâ 20/83’de yer alan “(Musa, Tûr’a varınca): ‘Seni, acele ile kavminden uzaklaştıran nedir, ey Musa?’ (dedik.)”²⁵⁸ âyetin tefsirinde Said b. Cübeyr’den, Sâmirî hakkında şunu anlatmaktadır:

Kirman kavminden olan Sâmirî’ye Kıptî’lerden kalan süs eşyaları ödünç verilmiş, Sâmirî de Hz. Musa, Tur’dan gelinceye kadar elindeki bu süs eşyalarını bir araya getirip onları bir kalıba dökmek suretiyle bir gün sonra buzağı yapmıştır. Sâmirî daha önceden Cebrail’in atının ayak izinden alınan tozu, yapılan bu buzağının üstüne dökünce buzağı ses çıkarmaya başlamıştır.

Sa’lebî benzer bir rivâyeti Katade’den de nakletmiştir. Ayrıca İbn Abbas’tan, Sâmirî’nin buzağı yaparken, yanına gelen Harun’un dua etmesiyle buzağının ses çıkarabildiğini aktarmıştır. Müellif, aynı yerdeki âyetin tefsirinde Harun’un on iki bin kişiyle beraber buzağıya tapmadığını ve Musa döndüğünde, yapılan bu buzağıyla

²⁵⁵ وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِن بَعْدِهِ وَأَنتُمْ ظَالِمُونَ

²⁵⁶ Sa’lebî, *el-Keşfü ve’l-Beyân*, I, 115.

²⁵⁷ Sa’lebî, *el-Keşfü ve’l-Beyân*, I, 119.

²⁵⁸ اٰمُوسَىٰ وَمَا اَعْجَلَكَ عَن قَوْمِكَ يَا

kavminin halini görünce Harun'un başının sağ tarafından ve sakalından tuttuğu rivâyet edilmiştir.²⁵⁹

Sa'lebi, bu rivâyetlerden ayrı olarak Araf 7/148. âyetin tefsirinde İsrâîloğulları'nın bayram günü için Kıptî'lerden aldığı ödünç süs eşyalarının, Kıptî'lerin Firavun'la boğulması sonucunda ellerinde kalmış olabileceğini; Sâmirî'nin de bunlardan buzağı meydana getirmiş olduğunu söylemektedir. Buzağının mahiyeti hakkında Vehb'den; bedeni, eti ve kanı olduğunu, bir defa ses çıkarabildiğini nakletmiştir.²⁶⁰

Musa peygamberin yanındakilerle Tur Dağ'ına yapılan yolculuklarına dair Kutsal Kitap'ta birtakım bilgiler bulunmaktadır. Konu, özellikle Çıkış bölümünde yoğun bir şekilde anlatılmaktadır. Söz konusu bu yolculuğa dair, Musa peygamberin bir grup yaşlıyla beraber yolculuğa çıktığını, Tur'a çıktıklarında yanında yardımcısı Yuşa'nın olduğunu, oraya vardıklarında bir bulutun onları kapladığını ve altı günden sonra yedinci günde bu bulutun içinden geçerek Musa peygamberin kaybolduğunu,²⁶¹ ardından Allah'ın parmaklarıyla yazdığı levhaları Musa'ya teslim ettiğini,²⁶² dönüşte de Harun peygamberin kardeşine ihanet ederek halkın isteği doğrultusunda onlara put yaptığı²⁶³ anlatılmaktadır.

Görüldüğü üzere Tur dağında geçen olaylar Tevrat'ta Kur'an'a göre daha ayrıntılı olarak yer almaktadır. Tur dağında iken Harun'un kavmini saptırdığının anlatılması gibi bazı bilgiler Kur'an'daki bilgilerle çelişmektedir.

²⁵⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 219-221.

²⁶⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 74.

²⁶¹ Çıkış, 24/12-18.

²⁶² Çıkış, 31/18.

²⁶³ Çıkış, 32/1-4.

C. ÜÇ ÖNEMLİ OLAY

Bu kısımda Hz. Musa'nın hayatındaki önemli olan üç olayı ele almaya çalışacağız. Musa peygamber, zaman zaman İsrâîloğulları'nın şaşkırtan istekleriyle karşı karşıya geliyordu. O da Allah'a yalvarmak suretiyle onların bu taleplerini gerçekleştirme gayreti içerisindeydi. Ayrıca Yüce Allah, İsrâîloğulları'nın kendisine bağlılıklarını denemek maksadıyla onları birtakım imtihanlara tabi tutmaktaydı. Biz de burada gerek Hz. Musa'nın, gerekse de İsrâîloğulları'nın karşı karşıya kaldıkları inek kıssası, Hz. Musa'nın salih bir kulla olan yolculuğu ve son olarak da Musa-Karun arasında geçen olayları anlatacağız.

1. İnek Kesme Olayı

İsrâîloğulları'ndan bir kişinin işlediği cinayet sebebiyle Hz. Musa'ya gelerek bu olayı haber vermeleri, onun bu cinayeti aydınlatmasını istemeleri sonucunda gelişen olaylardır.

Söz konusu olay Bakara 2/72-73'de geçen âyetlerde şu şekilde yer almaktadır:

“Hani, bir kimseyi öldürmüştünüz de suçu birbirinizin üstüne atmıştınız. Hâlbuki Allah, gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktı.’ Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun’ dedik. (Denileni yaptılar ve ölü dirildi.) İşte Allah ölüleri böyle diriltir. Düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir.”²⁶⁴

Sa'lebî, söz konusu âyetlerin tefsirinde, öldürülen kişinin Âmil (لعام) olduğunu belirttiğinden²⁶⁵ sonra maktûlün öldürülme sebebi hakkında şu üç görüşe yer vermiştir:

²⁶⁴ اِضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَفْقَهُونَ (72) وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مِمَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ تَعْلُونَ

²⁶⁵ Sa'lebî, el-Keşfü ve'l-Beyân, I, 133.

1. Ata ve Süddî: İsrâîloğulları'ndan bir adam kendinden başka varisi olmayan amcasının oğlunu öldürdü. Amacı onun mallarına varis olmaktı.

2. Bir kısım âlimler: Âmîl bir kadınla evlenmiş, amcasının oğlu da güzelliği dillere destan olan bu kadını alabilmek için onu öldürmüştü.

3. İbnü'l-Kelbî: Kardeşinin oğlunu, onun kızını alabilmek için öldürmüştü.²⁶⁶

Sa'lebi, Allah'ın İsrâîloğulları'ndan kesilmesini istediği inek hakkındaki rivâyete yer vermeden önce şöyle bir olay nakletmiştir:

“Annesine ve babasına çokça iyilikte bulunan bir adam, bir kimseden elli bine bir inci satın aldı. Ancak para sandığının anahtarı, hasta babasının yastığının altındaydı. Babasını uyandırmak istemiyordu. Satıcıya biraz beklemesini söyledi, ama satıcı kabul etmedi. Bunun üzerine adam on bin daha artırmayı teklif etti. Satıcı yine kabul etmedi. Yirmi bin artırmayı teklif edince satıcı kabul etti. Böylece adam inciyi yirmi bin fazlasına almasına rağmen babasını uyandırmadı. Bu iyiliğinden dolayı Allah Teala İsrâîloğulları'na o adamın ineğini kesmelerini emretti.”²⁶⁷

Bundan sonra İbn Abbas ve Vehb b. Münebbih'ten yapılan rivâyette anlatılan olay ise kısaca şu şekilde geçmektedir:

İsrâîloğulları'ndan salih bir adamın çocuğuna ait bir inek, başka biri tarafından çocuğun elinden alınmış ve bir ormana bırakılmıştı. Çocuk büyüdüğünde ailesi bu inekten kendisine bahsetti ve ineği ormanda bulabileceğini ona söyledi. Ormana giden çocuk, ineği bulup eve getirirken yolda şeytanla karşılaştı. Şeytan çocuğa ücretini ödemek suretiyle ineğe binmek istediğini söyledi; ancak çocuk buna annesinin razı olamayacağını söylerek karşı çıktı. Bunun üzerine Cebrail, çocuğa gelerek, İsrâîloğulları'ndan kesilmesi istenen ineğin bu inek olduğunu, bu ineğin ileride değerinden çok fazlasına kendisinden satın alınacağını, böylelikle de anne ve

²⁶⁶ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 133.

²⁶⁷ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 134.

babasına göstermiş olduğu itaatın karşılığı olarak Allah tarafından kendisine bu mükâfatın verildiğini bildirdi.²⁶⁸

Müellif, bu rivâyetten sonra ölüyü konuşurmak için İsrâîloğulları'nın kestikleri bu ineğin hangi kısmıyla ona vurduklarına dair beş görüşe yer vermiştir. İbn Abbas, baldır; Dahhak ve Hüseyin b. Fadl; dil; Said b. Cübeyr ve Mücahid kuyruk; İkrime ve Kelbî, sağ baldır; Süddî, kürek kemiği arasındaki parça ile vurduğunu söylemişlerdir. Böylelikle Allah'ın izniyle ölü ayağa kalkmış ve kendisinin kimin tarafından öldürüldüğünü açıkladıktan sonra tekrar vefat etmiştir.²⁶⁹

İnek kesme olayı Tevrat'ta da şu şekilde yer almaktadır:

“Tanrınız Rabbin mülk edinmek için size vereceği ülkede, kırdı yere düşmüş, kimin öldürdüğü bilinmeyen birini görürseniz, ileri gelenleriniz ve yargıçlarınız gidip ölünün çevredeki kentlere olan uzaklığını ölçsünler. Ölüye en yakın kentin ileri gelenleri işe koşulmamış, boyunduruk takmamış bir düve alacaklar. Düveyi toprağı sürülmemiş, ekilmemiş ve içinde sürekli akan bir dere olan bir vadiye getirecekler. Orada, dereye düvenin boynunu kıracaklar. Levili kâhinler de oraya gidecek. Çünkü Tanrınız Rab, onları kendisine hizmet etsinler, O'nun adıyla kutsasınlar diye seçti. Kavga, saldırı davalarına da onlar bakacak. Ölüye en yakın kentin ileri gelenleri, dereye boynu kırılan düvenin üzerinde ellerini yıkayacaklar. Sonra şöyle bir açıklama yapacaklar: Bu kanı ellerimiz dökmedi, kimin yaptığını gözlerimiz de görmedi. Ya Rab, kurtardığın halkın İsrâîllileri bağışla! Halkını dökülen suçsuz kanından sorumlu tutma. Böylece kan dökme günahından bağışlanacaklar. Rab'bin gözünde doğru olanı yapmakla, suçsuz kanı dökme günahından arınacaksınız.”²⁷⁰

Görüldüğü üzere Tevrat'ta anlatılan olay Kur'an'da bahsedilen inek kıssasından kimi yerlerde farklılık arz etmektedir. Kur'an'da ineğin nitelikleri sorulan sorulara göre aşama aşama belirtilirken²⁷¹ Tevrat'ta soru sorulmaksızın tüm nitelikleri bir anda söylenmektedir. Ayrıca inek tespit edilip kesildikten sonra en

²⁶⁸ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 134-136.

²⁶⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 139.

²⁷⁰ Yasa, 21/1-9.

²⁷¹ Bakara, 2/68-71.

yakın köydekilerin ellerini ineğin üzerine koyup yemin ettikleri Tevrat'ta anlatılırken Kur'an'da iser ineğin bir parçası ile ineğe vurulduğu, bunun üzerine ölünün dirildiği bildirilmektedir.²⁷²

2. Musa-Hızır Olayı

Hızır. Musa döneminde yaşamış ve peygamber olması muhtemel, hikmet ve ilim sahibi bir şahsiyet olarak bilinen bu kişinin isminden Kur'an-ı Kerim'de açıkça bahsedilmez. Ancak Kehf Sûresi'nin 18/60-82. âyetlerinde kısaca anlatılırken bu kişiden "Katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve kendisine ilim öğrettiğimiz kullarımızdan bir kul..."²⁷³ şeklinde bahsedilmektedir.

Musa peygamber ile sâlih kulun buluşmaları ve aralarında geçenler Kur'an-ı Kerim'in Kehf 18/60-82. âyetlerinde şöyle geçmektedir:

"Hani Musa, beraberindeki gence şöyle demişti: 'İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım, ya da uzun zaman gideceğim.' Onlar iki denizin birleştiği yere varınca, balıkların unuttular. Balık denizde yolunu tutup kayıp gitti. Oradan uzaklaştıklarında Musa beraberindeki gence, 'Öğle yemeğimizi getir, bu yolculuğumuzdan dolayı çok yorgun düştük' dedi. Genç, 'Gördün mü? Kayaya sığındığımız sırada balığı unutmuşum. Doğrusu onu sana söylememi bana ancak şeytan unutturdu. Balık şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti' dedi. Musa: 'İşte aradığımız bu idi' dedi. Bunun üzerine tekrar izlerini takip ederek gerisin geri döndüler. Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. Musa ona, 'Sana öğretilen bilgilerden bana, doğruya iletici bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı?' dedi. Adam, şöyle dedi: Doğrusu sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin. İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin? Musa, 'İnşallah beni sabırlı bulacaksın. Hiçbir işte de sana karşı gelmeyeceğim' dedi. O da şöyle dedi: 'O hâlde, eğer bana tabi olacaksan, ben sana söylemedikçe hiçbir şey hakkında bana

²⁷² Bakara, 2/73.

²⁷³ فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا

soru sormayacaksın.’ Derken yola koyuldular. Nihayet, bir gemiye bindiklerinde (adam) gemiyi deldi. Musa, ‘Sen onu içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu, şaşılacak bir iş yaptın.’ dedi. Adam, ‘Sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin, demedim mi?’ dedi. Musa, ‘Unuttuğum için bana çıkışma ve bu işimde bana güçlük çıkarma!’ dedi. Yine yola koyuldular. Nihayet bir erkek çocukla karşılaştıklarında, adam (hemen) onu öldürdü. Musa, ‘Bir cana karşılık olmaksızın suçsuz birini mi öldürdün? Andolsun çok kötü bir iş yaptın!’ dedi. Adam, ‘Sana, benimle beraberliğe asla sabredemezsin demedim mi?’ dedi. Musa, ‘Eğer bundan sonra sana bir şey hakkında soru sorarsam, artık benimle arkadaşlık etme. Doğrusu, tarafımdan (dilinecek son) özre ulaştın (bu son özür dileyişim)’ dedi. Yine yola koyuldular. Nihayet bir şehir halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Halk onları konuk etmek istemedi. Derken orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler. Adam hemen o duvarı doğrulttu. Musa, ‘İsteseydin bu iş için bir ücret alırdın’ dedi. Adam, ‘İşte bu birbirimizden ayrılmamız demektir’ dedi. ‘Şimdi sana sabredemediğin şeylerin içyüzünü anlatacağım.’ ‘O gemi, denizde çalışan birtakım yoksul kimselere ait idi. Onu yaralamak istedim, çünkü onların ilerisinde, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı.’ ‘Çocuğa gelince, anası babası mü’min insanlardı. Onları azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuk.’ ‘Böylece, Rab’lerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik.’ ‘Duvar ise şehirdeki iki yetim çocuğa ait idi. Altında onlara ait bir define vardı. Babaları da iyi bir insandı. Rab’bin, onların olgunluk çağına ulaşmalarını ve Rab’binden bir rahmet olarak definelerini çıkarmalarını istedi. Bunları ben kendi görüşüme göre yapmadım. İşte senin, sabredemediğin şeylerin içyüzü budur.’²⁷⁴

274 فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيًا حَوَّتُهُمَا فَأَتَخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ (60) حَ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَاتِهِ لَآ أُبْرَأُ قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحَوْتَ وَمَا (62) هَذَا نَسَبًا فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِقَاتِهِ إِنِّي أَنَا غَدَاءُ لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا (61) سَرَبًا فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ (64) مَا قِصَصْنَا قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَنْتَهِجُ فَارْتَدَّا عَلَىٰ آثَارِهِ (63) أَنَسَانِيَهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكَرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا قَالَ إِنَّكَ لَنْ (66) قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَيْتُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رَبَّنَا (65) عِبَادِنَا إِنِّي نَادَىٰ رَحْمَةً مِنْ عَبْدِنَا وَعَلَّمْتَاهُ مِنْ لَدُنَّا عَلِيمًا قَالَ (69) قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا (68) وَكَيْفَ تُصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خَيْرًا (67) بَرًّا تَسْتَطِيعُ مَعِيَ صَا حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَخْرَقْتُهَا لِئَتِغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ فَاظَلَمْتُ (70) فَإِنْ أَتَيْتَنِي فَلَا تُسْأَلَنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحَدِّثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا (73) يَ عَسْرًا قَالَ لَآ تُؤَاخِذُنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرٍ (72) قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (71) جِنْتِ شَيْنَا إِمْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (74) فَاظَلَمْنَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِينَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْنًا لَكْرًا فَاظَلَمْنَا حَتَّىٰ إِذَا أَتَىٰ أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ (76) يُوَاعِدَهَا فَلَا تُصَاحِبُنِي فَذْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا قَالَ إِنْ سَأَلْتِكَ عَنْ شَيْءٍ (75) قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأَلْتُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ (77) لَتَأْخُذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَتَّقِصَ فَاقَامَهُ قَالَ لَوْ شِئْتَ مَلِكًا يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُ (78) تَسْتَطِيعُ عَلَيْهِ صَبْرًا (81) فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَوَةً وَأَقْرَبَ رَحْمًا (80) وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا (79) جِدَارٌ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا وَأَمَّا الْ

Sa'lebî, söz konusu âyetlerin tefsirinde ilk olarak; Hz. Musa'nın karşılaştığı salih kulun, Belya b. Milkan b. Yaktun (نطقى نب نالكلم نب ايلب) olduğunu söylemiştir.²⁷⁵ Diğer bir rivâyette ise bu kişinin, Yuşa b. Nun b. Efraim b. Yusuf (فسوي نب ميئارف! نب نون نب عشوي) veya Yuşa'nın kardeşi olduğunu, ayrıca onun köle biri olabileceğini zikretmiştir. Müfessir Kehf 18/60. âyette zikredilen denizin birleşme yeri hakkında da Katade'den, iki denizin birleştiği yerin Fars ve Rum denizleri olduğunu; Muhammed b. Kab'dan, Tanca denilen bir yer olduğunu; Übey b. Kab'dan, Afrika'da Nil'le tuzlu suyun kavuştuğu yer olabileceği rivâyetlerini aktarmıştır.²⁷⁶ Sa'lebî aynı âyette yer alan ve "süre" anlamına gelen "hukub" kelimesi hakkında Abdullah b. Ömer'den, seksen sene; Mücahid'den ise yetmiş sene rivâyetini aktarmıştır.²⁷⁷

Müellif, Musa'nın yanında yer alan gence ait balığın denize nasıl gittiğine dair Kelbî'den, Yuşa b. Nun hayat suyundan abdest aldığı esnada suyun sepetteki balığa sıçramasıyla balığın canlanarak denize ulaştığını aktarmıştır.²⁷⁸

Müfessir, yukarıdaki âyetlerde yer alan salih kulun gemiye nasıl zarar verdiğine dair Übey b. Ka'b'dan, gemiyi nacakla parçaladığını nakletmiştir.²⁷⁹ Söz konusu kişinin çocuğu nasıl öldürdüğüne dair ise Said b. Cübeyr'den, çocuğu bıçakla yaralayıp onu yere vurduğunu, ardından da çocuğu başından sürükleyip ayaklarıyla vurarak öldürdüğünü; başka bir görüşe göre de, başını duvara vurarak öldürdüğünü nakletmiştir. Müellif daha sonra öldürülen çocuğun isminin ne olduğunu dair Dahhak'tan, Haşbuz (ذوب شخ); Şuayb el-Hayyani'den, Hayşûr (روشيح) olduğunu rivâyet ettikten sonra Vehb b. Münebbih'ten, bu kişinin babasının adının Melâs (سالم), annesinin adının Ruhmâ (رُحمى) olduğu bilgisini nakletmiştir.²⁸⁰

Müellifimiz, yukarıdaki âyetlerde zikredilen Musa'nın ve salih kulun uğradıkları köyün ismi hakkında Antakya veya Eyle olduğunu; yine aynı âyette yer

²⁷⁵ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 135.

²⁷⁶ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 133.

²⁷⁷ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 133.

²⁷⁸ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 134.

²⁷⁹ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 136.

²⁸⁰ Sa'lebî, *el-Keşfü ve'l-Beyân*, IV, 138.

alan duvar yapımıyla alakalı olarak da duvarın yüksekliğinin yüz zira (yaklaşık elli metre) olduğunu zikretmiştir.²⁸¹

Yukarıdaki âyetlerde geçen Hz. Musa'nın sabredemediği olayların içyüzü, Kehf suresinin yetmiş sekizinci âyetinden itibaren anlatılmaktadır. Sa'lebî, sözü edilen âyetlerin tefsirinde 'miskinler' olarak zikredilen gemi sahipleri hakkında Kâ'bü'l-Ahbâr'dan, on kardeş olduklarını, beş kardeşin ağır hasta olduğunu, diğer kardeşlerin de onlara bakmak için gemide çalıştıklarını rivâyet etmiştir. Geminin de İbn Abbas'a göre bin dinar edebileceğini İkrime'den nakletmiştir.²⁸² Müfessirimiz, sözü edilen zalim kralın ismi hakkında da İbn Abbas'tan, Celenda (جدنلج); Muhammed b. İsha'tan, Minvah b. Celenda el-Ürdünî (م ا و ن ج ن ب ا و ن م); Şuayb'tan, Hedded b. Bedded (د د ب ن ب د د ه) olduğunu nakletmiştir.²⁸³

Müellif, yukarıdaki âyetlerde öldürüldüğü anlatılan çocuğun yerine, Yüce Allah'ın neyi verdiğine dair Cafer b. Muhammed'den, o anne ve babaya o çocuklarının yerine yetmiş peygamber doğuran bir kız çocuğu verildiği rivâyetini nakletmiştir.²⁸⁴

Aynı âyetlerde bahsedilen duvar yapımı ve iki çocuğa ait olan miras hakkında ise, çocukların isminin Asram (أمرص) ve Sarîm (ميرص) olduğu; Cafer b. Muhammed'den, duvarın içerisinde bismelenin yazılı olduğu altından bir levhanın bulunduğu nakledilmiştir. Bu rivâyetin hemen ardından da o iki kardeşin babalarının isminin ise Kaşih (كشك) olduğu zikredilmiştir.²⁸⁵

Hz. Musa ile salih kulun yapmış oldukları bu yolculuk hakkında Tevrat'ta herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Yukarıdaki âyetlerde anlatılan salih kulun Kur'an'da ismi belirtilmemiş, daha çok onun şahsından hareketle mesaj verme amacı güdülmüştür. Ayrıca söz konusu bu kişinin peygamber veya melek olması da muhtemeldir. Bize göre bu olağanüstü

²⁸¹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 139.

²⁸² Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 141.

²⁸³ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 141-142.

²⁸⁴ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 142.

²⁸⁵ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 143.

hadiseden çıkarılması gereken dersler, insanların bilgisine sunulmak istenmiştir. Bu âyetlerden hareketle, salih kulun Hz. Musa'nın döneminde yaşamış olmasına rağmen bu olayın hayatının hangi döneminde gerçekleştiğini tespit etmek güçtür. Bir diğer husus; insanlar arasında yaşadığı varsayılan Hızır fikri, Firavun'un etkisiyle insanlar arasında yaygınlık kazanan uzun süre yaşam fikrinin bir devamı olarak da düşünülebilir.

3. Musa-Karun Olayı

Hz. Musa'nın döneminde yaşayan ve Kur'an-ı Kerim'de ismi üç yerde geçen Karun, Allah'ın verdiği nimetleri kendine mal ederek ona karşı gelmesi sebebiyle helak olmuş biri olarak bilinmektedir.

Bu şahıs, Kur'an-ı Kerim'de, Kasas 28/76-88, Ankebut 29/39, Ğafir 40/24. âyetlerde yer almaktadır. Tefsirimizin, konu ile ilgili en geniş rivâyetlere yer verdiği Kasas 28/76-88'deki âyetlerde bu hadise şu şekilde anlatılmaktadır:

“Şüphesiz Kârûn, Musa'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (taşımak bile) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: ‘Böbürlenme! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez.’ ‘Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma! Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.’ Kârûn, ‘Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir’ dedi. O, Allah'ın kendinden önceki nesillerden, ondan daha kuvvetli ve daha çok mal biriktirmiş kimseleri helâk etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz (Çünkü Allah hepsini bilir). Kârûn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, ‘Keşke Kârûn'a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir’ dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, ‘Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah'ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur’ dediler. Sonunda onu da, sarayını da yerin dibine batırdık. Allah'a

karşı ona yardım edebilecek adamları da yoktu. Kendisini savunup kurtarabileceklerden de değildi! Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, ‘Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızkı bol verir ve (dilediğine) kırsarmış. Allah, bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler iflah olmayacak’ demeye başladılar. İşte ahiret yurdu. Biz, onu yeryüzünde büyüklük taslamayan ve bozgunculuk çıkarmayanlara has kılarız. Sonuç, Allah’a karşı gelmekten sakınanlarıdır.²⁸⁶

Müfessir, Ankebut ve Ğafir surelerindeki ilgili âyetlerin tefsirinde Karun hakkında herhangi bir rivâyet zikretmemiştir.²⁸⁷ Kasas 28/76. âyetin tefsirinde ise Karun’un, Hz. Musa’nın amcasının oğlu Karun b. Yashar b. Fahis b. Lavi b. Yakub (بوقعي نبى يوال نبى شاه نبى رمصي نبى نوراق) olduğunu nakletmiştir. Katade’den, Karun’un güzelliğinden dolayı ona münevvir dendiğini, Tevrat’ı en iyi okuyan olduğunu, Sâmirî gibi Karun’un da münafık olduğunu rivâyet etmiştir.²⁸⁸

Müfessir daha sonra, Karun’a ait olan hazinelerin anahtarları hakkında Heyseme’den, bunların altmış katır yükü ağırlığında olduğunu rivâyet etmiştir.²⁸⁹

Sa’lebî, Karun’a verilen ilmin, kimya olduğunu ifade eder. Said b. el-Müseyyib’den Karun’un kimya ilmini bildiğini, bu ilmin üçte birinin Yuşa b. Nun’da, diğer üçte birinin de Kalib b. Nufeya’da olduğunu ve onun hile yaparak diğer iki kişideki ilimleri de öğrenerek bahsedilen ilmin tamamına sahip olduğunu

²⁸⁶ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَى فَبَغَى عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولَى الْقُوَّةِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ ۗ وَالْآخِرَةُ لَآتِيكَ مِنْ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ ۗ وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ ۗ لَا يَجِبُ الْفَرِحِينَ ۗ قَدْ أَهْلَكَ مِنْ قَبْلِهِ مِنَ الْقُرُونِ مَنْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُ قُوَّةً وَأَكْثَرَ قُوَّةً ۗ قَالَ إِنَّمَا أُوتِيتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ عِنْدِي ۗ أَوَلَمْ يَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ۗ مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونَ ۗ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِ فِي زِينَتِهِ ۗ قَالَ الَّذِينَ يُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا يَا لَيْتَ لَنَا (78) جَمْعًا وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ ۗ فَخَسَفْنَا بِهِ (80) وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَيَلَكُمْ تَوَابُ اللَّهِ خَيْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا وَلَا يُلَاقَاهَا إِلَّا الصَّابِرُونَ (79) إِنَّهُ لَنَوْ حَظٌّ عَظِيمٌ وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ (81) لَهُ مِنْ فِتْنَةٍ يَبْصُرُونَهُ مِنْ ذُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُنتَصِرِينَ ۗ وَيَذَرُهُ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ (82) لَهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بَنَّا وَيُكَاتِفُهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ وَيَكْفُرُ اللَّهُ بِبَيْسُطِ الرِّزْقِ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَعْدُرُ لَوْلَا أَنْ مَنْ أَلَّا (83) نَجْعَلَهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فُسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ

²⁸⁷ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, V, 13, 342.

²⁸⁸ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 549.

²⁸⁹ Sa’lebî, **el-Keşfü ve’l-Beyân**, IV, 550.

nakleder.²⁹⁰ Başka bir görüşe göre de, Karun'a bu ilmi, Musa'nın kız kardeşi Meryem öğretmiştir.²⁹¹

Müellifin, bu rivâyetlerin ardından Ebu Seleme ed-Darani'den aktardığı, şeytanla Musa arasında geçen olay kısaca şu şekildedir: Karun bir dağda kırk sene Allah'a ibadet ederek yaşamını sürdüren kul olarak bilinirdi. İblis onu bu ibadetle dolu hayatından vazgeçirmek için çok çaba sarf etti; ancak başarılı olamadı. Bu şekilde Karun'u kandıramayacağını anlayan şeytan, ibadet etmeye ve Karun'u da daha çok ibadete teşvik etmeye gayret başladı. İbadetle dolu bir yaşam içerisinde iken şeytan, Karun'un aklını çelebilmek için ona halkla içe içe olmadıklarını, onların dertleriyle ilgilenemediklerini vb. şikâyetlerde bulundu. Karun da buna inanarak halkın arasına katılmaya karar verip sosyal hayatın gereği olan ekonomik işlerle uğraşmaya başladı. Bir süre sonra para kazanmaya çalışan Karun, dağda sürdürdüğü ibadet hayatını tamamen bitirerek dünyaya yöneldi, para kazanmak için çalışıp çok zengin oldu. Hatta kendine ait olan hazinelerinin anahtarlarının sayısı kırk torba içerisinde dört yüz milyona kadar ulaştı.²⁹²

Sa'lebî, bu rivâyetten sonra Karun'un ziynetleriyle toplumun huzuruna gelişi hakkında sırayla şu altı görüşe yer vermiştir:

1. Cabir b. Abdullah: Karun ve adamları kırmızıyı andıran elbiseler içerisinde halkın arasına girmişlerdir.

2. Nehai ve Hasan el-Basri: İpek kumaşlar içerisinde halkın arasına katılmışlardır.

3. Mücahid: Eflatun eğerli kır atlar üzerinde, renkli elbiseler giyerek halkın huzuruna çıkmışlardır.

4. Katade: Dört bin atın üzerinde halkın arasına katılmışlardır.

²⁹⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 551.

²⁹¹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 551.

²⁹² Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 551-552.

5. İbn Zeyd: Eflatun renkli yetmiş bin binek üzerinde halkın arasına girmişlerdir.

6. Mukatil: Karun eflatun işlemeli altından eğeri olan boz bir atın üzerindeydi. Yanında eflatun renkli elbiseler giyinmiş olan dört bin süvari ve boz atlar üzerinde kırmızı elbise ve takılarla süslenmiş üç yüz beyaz cariye vardı.²⁹³

Karun'un Sonu

Müfessir, yukarıda zikredilen bu son rivâyeti aktardıktan sonra Musa ile Karun arasında geçen olayı kısaca şöyle anlatmaktadır:

Allah, Hz. Musa'dan İsrâîloğulları'na rengi gök rengini andıran, yeşil renkli ipliklerle elbiselerinin dört bir tarafını bağlamalarını emretmesini vahyetti. Hz. Musa, bu ilahi emrin hikmetini sorunca, İsrâîloğulları'nın en küçük bir emri bile yerine getirmeyeceklerini Hz. Musa'ya göstermek için bu emri verdiğini söyledi. Ardından Karun'un bu emri reddetmesi ve Musa'dan mucize istemesi üzerine Hz. Musa, asasıyla Karun'a mucize gösterdi. Karun ise bunu sihir olarak yorumladı. Bütün bunların sonucunda Karun, kapısı altından olan ayrı bir ev inşa ederek Hz. Musa ve onun kavminden ayrı bir yaşam sürmeye başladı.²⁹⁴

Sa'lebî, son olarak, İbn Abbas'tan Karun'un helak oluşunu anlatan şu rivâyeti nakletmiştir:

“Zekat emri Hz. Musa'ya indiğinde Musa, Karun'a gelerek her bin dinarına bir dinar, her bin dirhemine bir dirhem, her bin koyununa bir koyun, her bin malına bir mal zekat vermesi üzerine anlaşmışlar. Karun eve gidince bu ona ağır gelmiş ve İsrâîloğulları'nı toplayarak Hz. Musa'ya tuzak kurmaya karar vermişler. Antlaşma gereği Karun, fahiş bir kadına giderek ona bir miktar mal verecek ve kadın da Musa'nın kendisi ile zina ettiğini ve kendisini hamile bıraktığına dair iddiada bulunacaktı. Karun Hz. Musa'ya gelerek İsrâîloğulları'nın toplandığını ve onlara konuşma yapmasını istediklerini bildirince, Musa da toplanan İsrâîloğulları'na

²⁹³ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 552.

²⁹⁴ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 553-554.

konuşmaya başlamış ve Allah'ın emirlerini tek tek açıklamış. Bu esnada tuzak gereği kadın çıkagelmiştir. Hz. Musa'yla zina yaptığını söyleyince bu durum Hz. Musa'ya çok ağır gelmiş ve İsrâîloğulları için denizi yaran, Tevrat'ı Musa'ya indiren Allah adına mutlaka doğru söyleyeceğine dair ona yemin ettirmiştir. Kadın da 'Şehadet ederim ki sen suçsuzsun' demiş ve sözlerini şöyle devam ettirmiştir: 'Karun bana bir miktar mal verdi ve bu iddiada bulunmam için beni zorladı. Şüphesiz doğru söyleyen sensin, yalan söyleyen de Karun'dur'. Bunun üzerine Yüce Allah, Karun'un işini Musa'ya havale edip yeryüzüne de Musa'ya itaat etmesini emretmiştir. Karun, yanına geldiğinde Musa yeryüzüne: 'Ey arz, onu al! Ey arz, onu al!' diye seslenmiş, arz da parça parça onu içine almaya başlayınca Karun: 'Ey Musa!' diye yardım istemeye başlamış. Nihayet o, evi ve onun yolundan giden, onunla beraber oturup kalkanların hepsi yerin dibine geçmiştir.²⁹⁵

Müellif bu rivâyetin ardından aynı yerde Yüce Allah'ın Hz. Musa'ya hitaben, 'Kullarım senden yardım istediler. Sen onlara merhamet etmedin. Ancak bana dua etselerdi, şüphesiz benim onlara yakın ve duaları kabul eden olduğumu göreceklerdi' rivâyetini zikretmiştir.²⁹⁶

Tevrat'ta anılan Korah²⁹⁷ adlı kimsenin Karun'la aynı kişi olduğu görüşü yaygındır. Ancak Tevrat'ta, Korah'ın zenginliğinden söz edilmemekte, Korah ve avanesinin Hz. Musa'ya kâhinlik için başkaldırışı uzun uzun anlatılmaktadır.²⁹⁸

Üç başlık altında rivâyetleri aktardığımız bu bölüm, rivâyetlerin en yoğun olduğu bölüm olarak dikkatimizi çekmektedir. Genel olarak ilk kısımda Hz. Musa'ya verilen dokuz mucizenin ne olduğuna dair görüşler, Hz. Musa'nın İsrâîloğulları'yla olan yolculuğunun mahiyeti, iman eden kişiler hakkında verilen malumat, Haman'ın yapmış olduğu kule ve Firavun'un helakına dair rivâyetler bulunmaktadır. İkinci kısmın konuları ise Hz. Musa'nın Tevrat verilmek suretiyle Yüce Allah'ın vahyine mazhar oluşu, Tevrat ve onun içeriğine dair rivâyetler, kavminin ihaneti ve put yapan kişi olarak meşhur olan Sâmirî'dir. Üçüncü başlık altında ise Hz. Musa'nın hayatında

²⁹⁵ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 554-555.

²⁹⁶ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, IV, 554-555.

²⁹⁷ Çıkış, 6/21, 24; Sayılar, 16/1-50; 26/9-10; 27/3.

²⁹⁸ Sayılar, 16/1-50.

gelişen üç önemli olay diyebileceğimiz inek kesme olayı ve mahiyeti, Hz. Musa'nın salih kulla olan yolculuğu ve kimliğine dair bilgiler, son olarak da Hz. Musa ile Karun arasında geçen birtakım hadiseler ele alınmıştır.

IV. İSRÂİLOĞULLARI'NIN SON İMTİHANI VE HZ. MUSA'NIN VEFATI

İsrâiloğulları, Firavun'un zulmünden kurtulup Tih çölünde yaşamaya başladıklarında Allah Teala onlara türlü nimetler vermiş, ancak bu nimetlere karşılık onları çeşitli şekilde imtihan etmeye de devam etmiştir. Tih çölünde geçirdikleri bu dönem, çeşitli zorluklara göğüs germelerini gerektirecek şekilde ağır şartlar içermektedir. Biz de bu bölümde, onların son imtihanı diyebileceğimiz Tih çölü ve etrafında gelişen birtakım olaylarla ilgili zikredilen rivâyetleri ele almaya çalışacağız.

A. İSRÂİLOĞULLARI TİH ÇÖLÜNDE

Yüce Allah, Hz. Musa'ya İsrâiloğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtarıp, atalarının toprakları olan arz-ı mukaddese götürmesini emretmişti. Çünkü Yüce Allah, Firavun ve adamlarını denizin dalgaları arasında boğmuş, İsrâiloğulları'nı muhtemel bir azaptan korumuştur. Bundan sonra İsrâiloğulları'ndan yapılması istenen, Allah'ın emriyle kendilerine vaat edilen topraklara girmek için Hz. Musa ile yolculuk yapmalarıydı.

Bu konu, Bakara 2/57-62, Maide 5/20-26. âyetlerinde yer almaktadır.

Sa'lebî, Bakara suresindeki âyetlerin tefsirinde; arz-ı mukaddeste Amalika kavminin yaşadığını ve liderlerinin de Üc b. Anak olduğunu, bu kişinin Belka

şeklinde de isimlendirildiğini, ayrıca, İbn Abbas'tan bu yerin Eriha veya Şam olabileceğini, vaat edilen bu yere ait yedi kapının bulunduğunu rivâyet etmiştir.²⁹⁹

Müfessir, yukarıda yer alan rivâyetlerin dışında İsrâîloğulları'nın Tih çölündeyken Hz. Musa'dan yiyecek istemelerine karşılık Allah'ın onlara vermiş olduğu nimetlerden 'menn' hakkında Bakara 2/57. âyetin tefsirinde Mücahid'den, bu menn'in; tarencenin ağacından elde edilen, tadı balı anımsatan bir yiyecek olduğunu bahsedilen ağacın yapraklarında reçine bulunduğunu; Vehb'den, ekmek; Süddî'den, bal; İkrime'den, zencebil olduğu rivâyetlerini nakletmiştir.³⁰⁰

Aynı âyette yer alan 'selva' hakkında ise İbn Abbas, bıldırcın kuşu; Mukatil ve Ebu'l-Aliye, kırmızı bir kuş; İkrime, Hindistan'da yaşayan bir kuş diye rivâyet etmişlerdir.³⁰¹

Müellif, âyette zikredilen gölgelik hakkında ise, İsrâîloğulları çöldeyken sığınak bulamadıklarından Hz. Musa'dan gölgelik isteyince yağmur yüklü olmayan beyaz, ince, serin bir bulutun onlara gölgelik olarak gönderildiğini zikretmiştir.³⁰²

Aynı âyetlerin devamında tek tip yiyeceklerden sıkılan İsrâîloğulları'nın tekrar Hz. Musa'dan su ve yiyecek istemeleri hakkında, Ebu'l-Verak'tan, Hz. Musa'nın asasıyla yere vurduğunda on iki gözenin açıldığını, her birinden ayrı ayrı tatlı suyun çıktığını ve her gün altı yüz bin kişinin bu sudan içtiklerini nakletmiştir.³⁰³ Sa'lebî, ayrıca Bakara 2/61. âyetin tefsirinde İsrâîloğulları'na verilen nimetlerden biri olan 'fum' hakkında İbn Abbas'ın, ekmek; Ata ve Ebu Malik'in, eski dilde buğday demek olduğunu; Kelbî'nin de, sarımsak dediklerini nakletmiştir.³⁰⁴

Ayrıca, Bakara 2/62. âyetinde cumartesi yasağı olarak zikredilen olay hakkında da anlatılan rivâyet kısaca şöyledir:

²⁹⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 121-122.

³⁰⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 121.

³⁰¹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 121.

³⁰² Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 120.

³⁰³ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 124.

³⁰⁴ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 125.

Davud peygamberin yaşadığı yer olarak bilinen ve Eyle olarak anılan yerde, Allah onlara Cumartesi günü balık tutmalarını yasakladı. Ancak onlar bu yasağı dikkate almadılar. Bu yasağı ihlal eden grup yaklaşık yetmiş bin kişiydi. Bunlardan on iki bin kişi, yasağı ihlal edenlerden ayrıldı. Bu kimseler, kendilerini onlardan ayıracak bir duvar yaptılar. Diğerleri bu yasağı ihlal etmede ısrarcı oldukları için maymunlaştılar. Üç gün sonra da yok oldular.³⁰⁵

Müellif Kur'an-ı Kerim'de Maide 5/12'de "Andolsun, Allah İsrâîloğulları'ndan sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci -başkan- seçmiştik. Allah, şöyle demişti: "Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekâtı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirseniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Ama bundan sonra sizden kim inkâr ederse, mutlaka o, dümdüz yoldan sapmıştır."³⁰⁶ âyetinin tefsirinde 'on iki nakib' hakkında uzunca bir rivâyete yer vermiştir. Bu rivâyet kısaca şöyledir:

Yüce Allah, Hz. Musa'ya İsrâîloğulları'yla, zorbalarm yaşadıkları Eriha'ya (اخيرا)³⁰⁷ gitmelerini emretti. Hz. Musa da İsrâîloğulları'yla Eriha'ya gitti. Şehre yaklaşıncâ İsrâîloğulları'nın her kabilesinden birer kişi seçip on iki başkandan oluşan bir heyet oluşturdu. İsimleri tek tek belirtilen bu on iki kişilik heyeti o şehirde yaşayan zorbalardan bilgi almak için görevlendirdi. Bu görevliler Âc b. Anak³⁰⁸ adında biriyle karşılaştılar. Bu kişinin boyu otuz iki bin zira (yaklaşık on altı bin metre) idi. Hatta üç bin yaşındaki bu adam denizden balık yakalayıp güneşe uzatarak pişirebilmekteydi. Geriye döndüklerinde de Yuşa ve Kalîb'in dışındakiler

³⁰⁵ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, I, 132.

³⁰⁶ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَبِيًّا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ سَبْعِينَ مِائَةً مِنْكُمْ جَمَاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ عَزْرَهُمْ وَأَفْرَضْتُمُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَوَاءَ السَّبِيلِ

³⁰⁷ Diğer yerler: Tur, İlya, Şam, Filistin, Ürdün'ün bir bölümü, Şam. Bkz.: Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, II, 430.

³⁰⁸ Taberî bu kişiyi Âc b. Anak olarak zikreder. Bkz.: et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, **Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, I-X, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim), Mısır 1969, I, 429.

gördüklerini kavimlerine anlattılar. Hz. Musa, İsrâfloğulları'na bu zorba kavimle savaşmalarını emredince bu emre uymadılar.³⁰⁹

Sa'lebî, Maide 5/20-26'da yer alan âyetlerin tefsirinde de Tih çölü ile ilgili rivâyetlere yer vermektedir. İsrâfloğulları'nın Tih'teki hayatı Kur'an-ı Kerim'de, şu şekilde anlatılmaktadır:

“Hani Musa, kavmine demişti ki: ‘Ey kavmim! Allah’ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Hani içinizden peygamberler çıkarmıştı. Sizi hükümdarlar kılmıştı ve (diğer) toplumlardan hiçbirine vermediğini size vermişti. Ey kavmim! Allah’ın size yazdığı kutsal toprağa girin. Sakın ardınıza dönmeyin. Yoksa ziyana uğrayanlar olursunuz.’ Dediler ki: ‘Ey Musa! O (dediğin) topraklarda gayet güçlü, zorba bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya asla giremeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa, biz de gireriz.’ Korkanların içinden Allah’ın kendilerine nimet verdiği iki adam şöyle demişti: ‘Onların üzerine kapıdan girin. Oraya girdiniz mi artık siz kuşkusuz galiplersiniz. Eğer mü’minler iseniz, yalnızca Allah’a tevekkül edin.’ Dediler ki: ‘Ey Musa! Onlar orada bulundukça, biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin, (onlarla) savaşın. Biz burada oturacağız.’ Musa, ‘Ey Rabbinim! Ben ancak kendime ve kardeşime söz geçirebilirim. Artık bizimle, o yoldan çıkmışların arasını ayır’ dedi. Allah, şöyle dedi: ‘O hâlde, orası onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Bu süre içinde yeryüzünde şaşkın şaşkın dönüp dolaşacaklar. Artık böyle yoldan çıkmış kavme üzülme!’³¹⁰”

Âyette geçen arz-ı mukaddes ile ilgili Sa'lebî, şu rivâyetlere yer vermiştir:

1. Mücahid: Tur ve etrafı
2. Dahhak: İlya (إيلى) ve Beyt-i Makdis
3. İkrime, Süddi ve İbn Zeyd: Eriha

³⁰⁹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, II, 424.

³¹⁰ يَا قَوْمِ (20) اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِّنَ الْعَالَمِينَ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَن (21) رَكْمٌ فَتَقَلَّبُوا حَاسِرِينَ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ فَادْخُلُوا فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَن (22) نَدْخُلُهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّا لَن نَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا (23) دَخَلْتُمُوهُ فَآتَكُم مِّنْهُنَّ مَا تَكُونُونَ قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّا لَن نَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا (24) هَاهُنَا قَاعِدُونَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ يَا مُوسَىٰ لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافِرْقُبَيْنَآ وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (25) قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّا لَن نَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا (26) اسْقِينِ يَتِيمَهُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ

4. Kelbî: Dımeşk, Filistin ve Ürdün'ün bir kısmı

5. Katade: Şam'ın tamamı³¹¹

Sa'lebî bu rivâyetlerin ardından cebbar kavmin durumu ile ilgili Kelbî'den şu rivâyeti nakletmektedir:

Hız. Musa başkanlara o kavmin durumunu gören başkanlara bunu gizlemelerini, askerlerden kimseye haber vermemelerini tembihledi. Ancak Yuşa ve Kalib hariç her biri yakınlarına gördüklerini anlattılar. Bunun üzerine "Bu topraklarda ölüp gideceğiz" diye feryat etmeye başladılar. Hatta aralarından birini reis seçip tekrar Mısır'a dönmeyi bile düşündüler.³¹²

Sa'lebî, zorba kavim ile ilgili Katade'den normal insanlarda bulunmayacak derecede büyük ve şaşkırtıcı bedenleri bulunduğunu nakletmiştir.³¹³ Ayrıca Allah'ın nimet verdiği iki kişinin Yuşa ve Kalib olduklarını rivâyet etmiştir.³¹⁴

Son olarak müellif, bahsi geçen âyetteki kırk sene sonrasında, Yuşa ve Kalib'in dışında sayıları altı yüz bini bulan topluluğun tamamının vefat ettiğine dair bir rivâyet de nakletmektedir.³¹⁵

Hız. Musa'nın kavmiyle olan Tih Çölü'ndeki yaşamları Tevrat'ta farklı bölümlerde uzun uzadıya anlatılmaktadır.³¹⁶ Biz burada konumuzla daha çok ilgili olanları zikretmekle yetineceğiz:

Musa İsrâîlî'leri Kızıldeniz'in ötesine çıkardı. Şur Çölü'ne girdiler. Çölde üç gün yol aldılarsa da su bulamadılar. Mara'ya vardılar. Ama Mara'nın suyunu içemediler, çünkü su acıydı. Bu yüzden oraya Mara adı verildi. Halk, 'Ne içeceğiz?' diye Musa'ya yakınmaya başladı. Musa Rabb'e yakardı. Rab ona bir ağaç parçası

³¹¹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, II, 430.

³¹² Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, II, 431.

³¹³ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, II, 431.

³¹⁴ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, II, 431.

³¹⁵ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, II, 432.

³¹⁶ Çıkış, 16/11-20, 22-25, 31; Sayılar, 11/4-6, 31; 13/1-2, 17-20, 25-32; 14/1-2, 4-10, 20-24, 30-34; 33/38-39; Tesniye 29/5; 34/5-7.

gösterdi. Musa onu suya atınca sular tatlı oldu. Orada Rab onlar için bir kural ve ilke koydu, hepsini sınıdı.³¹⁷

Rab Musa'ya şöyle dedi: 'İsrâîllî'lerin yakınmalarını duydum. Onlara de ki, akşamüstü et yiyeceksiniz, sabah da ekmekle karnınızı doyuracaksınız. O zaman bileceksiniz ki, Tanrınız Rab benim.' 'Akşam bıldırcınlar geldi, ordugâhı sardı. Sabah ordugâhın çevresini çiy kaplamıştı. Çiy eriyince, toprakta, çölün yüzeyinde kırağıya benzer ince pulcuklar göründü. Bunu görünce İsrâîllîler birbirlerine, 'Bu da ne?' diye sordular. Çünkü ne olduğunu anlayamamışlardı. Musa, 'Rabb'in size yemek için verdiği ekmektir bu' dedi, Rabb'in buyruğu şudur: 'Herkes yiyeceği kadar toplasın. Çadırınızdaki her kişi için birer omer (ölçü aleti) alın.' İsrâîllîler söyleneni yaptı. Kimi çok, kimi az topladı. Omerle ölçtüklerinde, çok toplayanın fazlası, az toplayanın da eksigi yoktu. Herkes yiyeceği kadar toplamıştı. Musa onlara, 'Kimse sabaha bir parça bile bırakmasın' dedi. Ama bazıları ona aldirmayıp sabaha bıraktılar. Bıraktıkları kurtlanıp kokmaya başlayınca Musa onlara öfkeleni.³¹⁸

Yukarıda alıntıladiğimiz Tevrat bölümlerinde anlatılanların Kur'an'daki anlatımlardan daha ayrıntılı olduğu görölmektedir. Genel itibarla Kur'an'la çelişki arz etmediği söylenebilirse de bazı noktalarda Kur'an'dan farklı anlatımlar söz konusudur. Örneğin kavmi su isteyince Musa (a.s.)'in bir tahta parçasını acı suya atıp tatlı hale getirdiği Tevrat'ta anlatılırken Kur'an'da asası ile bir kayaya vurduğu, oradan on iki pınar fışkırdığı geçmektedir.³¹⁹

B. HZ. MUSA'NIN VEFATI

HZ. Musa, İsrâîloğulları'na gönderilen, Allah'la konuşma imkanına sahip olmuş ulu'l-azm bir peygamberdir. Birçok zorluklar içinde olmasına rağmen

³¹⁷ Çıkış, 16/22-25.

³¹⁸ Çıkış, 16/11-20.

³¹⁹ Araf, 7/160.

mücadelesini devam ettirmiştir. Kur'an-ı Kerim'de hayatına dair birçok olay zikredilmesine rağmen hayatının son kısmına dair herhangi bir âyet mevcut değildir.

Müellif, Maide 5/66. âyetin tefsirinin sonunda, Hz. Musa'nın vefatına dair üç rivâyet nakletmiştir. Bunlardan ilki İbn İshak'tan şu şekilde nakledilmiştir:

“Hz. Musa ölümü sevmediğinden Yüce Allah daha sağlığında iken Yuşa b. Nun'a peygamberlik görevi vermiş. Yuşa, Hz. Musa ile günlerini geçirdiği bir gün, Hz. Musa ona şöyle bir soru sormuş: 'Ey Allah'ın Resulu! Allah sana ne gibi bir tecellide bulundu?' Yuşa ona 'Ben seninle yıllardır arkadaşlık etmeme rağmen böyle bir soru sormadım,' deyince Hz. Musa hayattan nefret etmiş ve bundan sonra ölümü sevmeye başlamış.”³²⁰

İkinci rivâyet Süddî'den şu şekilde gelmiştir: “Musa ve Yuşa birlikte giderken, siyah bir rüzgar çıkmış, bunun üzerine korkan Yuşa hemen Musa'nın gömleğinden tutunca Musa geri çekilmek zorunda kaldığından Musa'nın gömleğinin parçası Yuşa'nın elinde kalmıştır. Elindeki gömlekle İsrâîloğulları'na dönen Yuşa'yı, Hz. Musa'yı öldürdü diyerek İsrâîloğulları reddetmiş. Yuşa da Allah'a dua etmiş ve bunun neticesinde Yuşa'ya uykuda Musa'nın Allah katına yükseltildiği söylenmiştir.”³²¹

Üçüncü ve son rivâyet de Vehb b. Münebbih'ten gelmektedir: “Musa ihtiyacını karşılamak üzere dışarı çıktığı esnada bir grup meleğin bir kabir kazdığını görmüş. Kazılan bu kabrin güzelliğinden meleklerle bahsetmiş. Onlar da Hz. Musa'ya 'burada yatmak ister misin?' diye sorunca, o da bunu kabul ederek kazılan kabre yatmış ve böylece hayatı sonlanmıştır.”³²²

Musa (a.s.)'ın vefatı Tevrat'ta şu şekilde geçmektedir:

³²⁰ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 434.

³²¹ Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 434.

³²² Sa'lebî, **el-Keşfü ve'l-Beyân**, III, 434.

“Böylece Rabb’in sözü uyarınca Rabb’in kulu Musa orada, Moav ülkesinde öldü. Rab onu Moav ülkesinde, Beytpeor karşısındaki vadide gömdü. Bugün de mezarının nerede olduğunu kimse bilmiyor. Musa öldüğünde yüz yirmi yaşındaydı; ne gözleri zayıflamıştı, ne de gücü tükenmişti. İsrâîlî’ler Moav ovalarında Musa için otuz gün yas tuttular. Sonra Musa için ağlama ve yas tutma günleri sona erdi.”³²³

Görüldüğü üzere Kur’an’da Hz. Musa’nın ölümüne dair herhangi bir bilgi verilmezken Tevrat’ta açık bir şekilde yer almaktadır. Tevrat’ta Musa (a.s.)’ın Allah tarafından gömüldüğü bilgisinin İslam’ın genel inanç sistemine uyduğunu söylemek mümkün değildir.

Çalışmamızın bu son kısmı, Hz. Musa ve kavmine vaat edilen topraklarla, Hz. Musa’nın vefatına dair rivâyetlerden oluşmaktadır. Bu rivâyetlerden, Hz. Musa’nın vaat edilen topraklarda bilgi toplamak için belirlediği grup, o grupta yer alan kişiler, orada yaşanan birtakım hadiseler, bu yolculuk esnasında kavminin Hz. Musa’dan bazı taleplerinin olması; ikinci başlık da Hz. Musa’nın vefatı ve o hayattayken Allah’ın başka bir peygamber göndermesine dair rivâyetler içermektedir. Yukarıda verdiğimiz bu rivâyetlerin tamamen reddedilmesi gereken isrâîliyyat türü haberlerden olmadığı söylenebilir. Zira Kur’an-ı Kerim’de bu bilgilerin tamamen yanlış olduğunu bildiren herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ancak Hz. Musa’nın yolculuk için tespit ettiği kişilerin, kavimlerinin adları ve tek tek herkesin ismine dair rivâyetler, nimetler hakkında teferruatlıca bilgiler, Hz. Musa’nın vefatı esnasında melekle olan birtakım diyalogları, zorba kavmin içerisinde yaşadığı söylenen kişi hakkındaki bilgiler reddedilebilir rivâyetlerdendir.

³²³ Tesniye, 34/5-8.

SONUÇ

İsrâîliyyat, İslam'a girmiş olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültürel unsurlar şeklinde değerlendirilebilir. Bu kavram, süreç içinde İslam kültüründe ve tefsir kaynaklarında kendine geniş bir yer bulmuştur. Bunun sebepleri arasında İslam'a gönül vermiş müfessirlerin, vaiz ve ilim adamlarının bu malzemeyi her türlü ortamda söylemiş olmaları önemli bir noktadır. Sözkonusu bilgiler günümüze ulaşmaya kadar ilk halinden uzaklaşarak zamanla abartılı anlatımlar haline gelmiştir. Özellikle Kur'an-ı Kerim'de kendisinden en çok bahsedilen peygamber olma özelliği taşıyan Hz. Musa hakkında bu tür haberler oldukça fazladır. Tevrat'ta da Musa peygamber hakkında birçok bilginin bulunması bu tür haberlerin artmasına imkân sağlamıştır.

“Sa'lebî'nin *el-Keşfü ve'l-Beyân* adlı tefsirinde Hz. Musa ile ilgili isrâîlî rivâyetlerin değerlendirilmesi” olan bu tezi seçmemizin birçok nedeni vardır. Bunlar arasında; onun Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'a göre büyük bir peygamber olması, hakkında Tevrat'ta ve Kur'an-ı Kerim'de çok bilgi bulunması, Hz. Musa'ya dair yanlış bilgilerin düzeltilmesi gibi konular öne çıkanlardır.

Tezimizin giriş kısmında araştırmanın amacı, konusu, metodu ve kaynaklarını anlattık. Araştırmamızın konusunu oluşturan tefsirin müellifi Sa'lebî hakkında genel bilgiler verdikten sonra onun Hz. Musa hakkında rivâyet ettiği isrâîliyyat türü haberlerin metodunu örneklerle ele aldık. Burada Sa'lebî'yi üç başlık altında eleştiriye tabi tuttuk. Söz konusu eleştirilerimiz; Sa'lebî'nin mitoloji türü rivâyetlere yer vermesi, rakamlara olan düşkünlüğü ve senedleri ihmal hususlarında toplanmıştır. Ayrıca zaman zaman Tevrat'tan nakillerde bulunması da onun eleştiriye tabi tutulacağı diğer bir yöndür. Sa'lebî'nin Hz. Musa hakkındaki rivâyetlerinin değerlendirilmesinin ardından Hz. Musa'nın Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığı yerler hakkında bilgiler verip Kur'an'da anlatıldığı bir pasajı özet olarak sunmaya çalıştık.

Birinci bölüm, Hz. Musa'nın Mısır dönemi ile ilgili isrâîlî rivâyetlerden oluşmaktadır. Burada Hz. Musa'nın doğumunun öncesi ile ilk dönemine dair yapılan rivâyetler, doğumu, Firavun'un sarayına geçişi, dilindeki kusur, gençliği ve son olarak Musa peygamberin Kıptî ile yaptığı kavga neticesinde Mısır'dan ayrılışı hakkındaki rivâyetleri tespit ederek bunları değerlendirmeye tabi tuttuk. Ayrıca bu bölümde her başlık altında o konuya dair Tevrat'ta yer alan bilgileri aktararak bunların Kur'an-ı Kerim'le karşılaştırmasını yaptık.

Sa'lebî, Hz. Musa'nın Mısır dönemi ile ilgili pek çok isrâîlî rivâyet aktarmıştır. Bunlardan özellikle Hz. Musa'nın doğumu, Hz. Musa'nın içine konduğu sandığın mahiyeti, bunun ele geçirilişi, Firavun'un sarayına getirilişi, annesi gelinceye kadar süt emmemesi, sarayda çalışan görevlilerin Musa'yı öldürmesi için Firavun'u kışkırtmaları, Asiye'nin onları bunu yapmaktan vazgeçirmeye çalışması, Hz. Musa'nın izini takip eden kız kardeşinin ismi, Hz. Musa'nın kekemeliği, Hz. Musa'nın hangi yaşta rüşde erdiği, şehre giriş zamanı, bu şehrin hangisi olduğu, kavga eden iki kişinin mensup olduğu topluluk ile ilgili rivâyetler, Kur'an-ı Kerim'de hakkında bilgi bulunmayan, ancak pek çok rivâyet tefsirinde yer alan, Kitap ve Sünnet'le tamamen çelişmeyen rivâyetlerdir.

İkinci bölümde Hz. Musa'nın hayatının Mısır sonrası dönemini inceledik. Sa'lebî'nin burada da Hz. Musa hakkında pek çok isrâîliyyat türü habere yer verdiğini gördük. Mısır sonrası dönemi hakkında yapılan rivâyetleri, Hz. Musa'nın Medyen hayatı, Hz. Musa'nın asası, Hz. Musa'ya peygamberlik verilmesi, sihirciler olayı ile onların iman etmesi karşısında Firavun'un durumu ve Hz. Musa'ya Tevrat verilmesi başlıkları altında ele aldık. Yine bu bölümde Hz. Musa'nın peygamberlik görevinde önemli bir yer tutan inek kesme, Musa-Hızır ve Musa-Karun olayları incelenmeye çalışılan konulardandır. Bu kısımda son olarak İsrâîloğulları'nın son imtihanı ile Hz. Musa'nın vefatına dair yapılan rivâyetler değerlendirilmiştir.

Hz. Musa'nın Mısır sonrası dönemi ile ilgili anlatılan rivâyetlerin birçoğu, bizleri kabul veya red açısından kesin bir sonuca götürmemektedir. Ne var ki bu bölümde yer alan ve özellikle sayı, kişi isimleri, yer adları, tarihler, gün adları, olağanüstü birtakım hadiseler, asa hakkındaki anlatımlardan, Karun'un zenginliği

hakkında yapılan rivâyetlerden; ayrıca bir peygambere yakıştırılmayacak anlatımlardan bunların İslam kültürüne dışarıdan girmiş bilgiler olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Musa hakkında gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse Tevrat'ta birçok bilgi bulunmaktadır. Bu yüzden bu çalışmada her başlık altında o konuya dair Tevrat'ta yer alan kısımlara da değinmeye gayret ettik. Tevrat'ta yer alan bilgileri verdikten sonra bunları Kur'an-ı Kerim ayetleri ile karşılaştırdık. Bu karşılaştırma neticesinde, Tevrat ile Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgiler arasında bazen paralellik, bazen de farklılık olduğunu gördük. Örneğin Kur'an-ı Kerim'e göre, Firavun'un huzuruna gidildiğinde asasını yere atan Hz. Musa iken, Tevrat'a göre ise bu kişi Hz. Harun'dur. Bunun yanı sıra Hz. Musa ile Hızır arasında geçtiği söylenen olay Tevrat'ta yer almadığından bununla ilgili herhangi bir yorum yapamadık.

Sonuç olarak, Sa'lebî'nin *el-Keşfü ve'l-Beyân* adlı tefsiri, hem kendisinden önceki tefsirlerden yararlanarak isrâîlî rivâyetleri bünyesine almış, hem de kendisinden sonraki tefsirleri etkileyerek bunların günümüze kadar ulaşmasında çok önemli bir rol üstlenmiş klasik rivâyet tefsirlerindedir. Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse de Tevrat'ta Hz. Musa hakkında birçok bilgi bulunması onun hakkındaki isrâîliyyat türü haberlerin de çoğalmasına dolaylı bir şekilde imkân sağlamıştır. Söz konusu tefsir, çeşitli açılardan incelenmek için yeni araştırmacıları beklemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

AYDEMİR, Abdullah (v. 1991), **İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler**, TDV Yayınları, Ankara 1990.

.....**Tefsirde İsrâîliyyat**, DİB Yayınları, Ankara 1979.

BİLMEN, Ömer Nasuhi (v. 1971), **Büyük Tefsir Tarihi ve Tabakâtu'l-Müfessirîn**, I-II, Bilmen Yayınevi, İstanbul t.y.

BROCKELMANN, Carl (v. 1956), "Sa'lebî", **İA**, I-XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1980.

CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Tarihi**, I-II, DİB Yayınları, Ankara 1988.

ed-DÂVÛDÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed (v. 945/1538), **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

DUMLU, Ömer, **Konularına Göre Kur'an, (Türkçe meâl)**, Tıbyan Yayıncılık, İzmir 2003.

GÖRGÜLÜ, Faruk, "Salebi Tefsiri'nden Nur Suresinin Tahkik ve Tahlili", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ., SBE., İzmir 1995.

GÜZEL, Ahmet, **2000'li Yıllarda Hz. Musa-Hz. İsa ve Hz. Muhammed**, Nüve Yayınları, Konya 2008.

el-HAMEVÎ, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkut b. Abdillâh er-Rûmî el-Bağdâdî (v. 626/1228), **Mu'cemu'l-Buldân**, (thk.: Ferid Abdulaziz el-Cündî), Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

.....**Mu'cemu'l-Udebâ**, I-XII, Mısır 1924.

HARMAN, Ömer Faruk, "Musa", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul 2006.

HASEN, Seyyid Kesrevî, es-Sa'lebî, el-Keşfü ve'l-Beyân, **Muhakkikin Önsöz'ü**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

HELLER, Bernard (v. 1947), "Musa", **İA**, I-XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr (v. 681/1282), **Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân**, I-VIII, (thk.: Hasan Abbas), Dâru Sadır, Beyrut t.y.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesir (v. 774/1373), **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XIV, Mektebetu'l-Meârif, Beyrut 1990.

.....**Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1969.

İBN TEYMİYYE, Takiyyuddîn Ahmed b. Abdi'l-Halîm (v. 728/1328), **Mukaddime fi Usûli't-Tefsir**, (thk.: Adnan Zerzûr), Dâru'l-Kur'âni'l-Kerim, Kuveyt 1391/1971.

İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Kureşî el-Bağdadî (v. 597/1201), **Zâdü'l-Mesîr fi İlmi-t-Tefsîr**, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1984, III. Baskı.

KARA, Necati, **Kur'an'a Göre Hz. Musa, Firavun ve Yahudiler**, Seha Neşriyat, y.y. t.y.

KOÇ, Mehmet Akif, **Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi, es-Sa'lebî (427/1035) Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman (150/767) Rivâyetleri**, Kitâbiyât, Ankara 2005.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, (Komisyon: Ali Özek ve Arkadaşları), TDV Yayınları, Ankara 2003.

KÖKSAL, Mustafa Asım (v. 1998), **Peygamberler Tarihi**, I-II, TDV Yayınları, Ankara 1990.

el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 671/1272), **el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'an**, I-XXII, (thk.: Ahmed Abdulalim Berdûni), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1987.

KUTSAL KİTAP, **Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)**, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 2001.

MERTOĞLU, Mehmet Suat, "Sa'lebî", **DİA**, İstanbul 2009.

er-RÂZÎ, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (v. 606/1215), **Mefâtihu'l-Gayb**, I-XI; Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.

es-SA'LEBÎ, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm (v. 427/1035), **el-Keşfü ve'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an**, I-VI, (thk.: Seyyid Kesrevî Hasen), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.

es-SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, **Âyetler Işığında Peygamberler Tarihi**, (çev.: Hanifi Akın), Ahsen Yayınları, İstanbul 2003.

SAYI, Ali, **Firavun, Hâmân ve Karun Karşısında Hz. Musa**, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

es-SUBKÎ, Ebu Nasr Abdulvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi (v. 771/1369), **Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ**, (thk.: Abdulfettâh Muhammed el-Hulvi - Mahmud Muhammed et-Tanâhî), Kahire 1918, I-XV.

es-SUYÛTÎ, Celâluddîn Ebû'l-Fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed (v. 911/1505), **Buğyetu'l-Vüât**, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), I-II, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut t.y.

.....**ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsir bi'l-Me'sûr**, Dâru'l-Fikr, Birinci Baskı, Beyrut 1983/1403.

et-TABERÎ, Muhammed b. Cerîr (v. 310/923), **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an**, I-XXX, Matbaatü Mustafa el-Bâbil el-Halebi, Kahire 1388/1968.

..... **Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk**, I-X, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim), Mısır 1969.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin (v. 1397/1977), **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîs, Mısır t.y.

ez-ZİRİKLÎ, Hayreddin (v. 1415/1995), **el-A'lâm**, I-VIII, Dâru'l-İlmiyyeti li'l-Melâyîn, Beyrut 1989.